

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Türk Dili Bilim Dalı

TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN SÖZ DİZİMİ

Sinan DİNÇ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Recep TOPARLI

Sivas

Ağustos 2014

TÜRKMEN TÜRKÇESİNİN SÖZ DİZİMİ

Sinan DİNÇ

Cumhuriyet Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim - Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı İçin Öngördüğü

DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır

Sivas
Ağustos 2014

KABUL VE ONAY

Üniversite : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Türk Dili
Tezin Başlığı : Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi
Savunma Tarihi : 27.08.2014
Danışmanı : Prof. Dr. Recep TOPARLI

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE

Üye : Prof. Dr. Recep TOPARLI

Üye : Prof. Dr. Mehmet ARSLAN

Üye : Prof. Dr. Hanifi VURAL

Üye : Doç. Dr. Emin EMİNOĞLU

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Sinan Dinç tarafından hazırlanan Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi başlıklı tez, kabul edilmiştir.
27/08/2014

Prof. Dr. Alim YILDIZ
Enstitü Müdürü

ÖZET

DİNÇ, Sinan, Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi, Doktora Tezi, Sivas, 2014.

Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi adlı bu çalışmada, günümüzde Türkmenistan Cumhuriyeti'nin resmî dili, cümle bilgisi yönüyle incelenmiştir.

Çalışmanın başında, çalışmanın yöntemi hakkında bilgilerin verildiği “Çalışmanın Esasları” ve günümüz Türkmen Türkçesinin resmî dil hâline getirilişinin ele alındığı “Günümüz Türkmen Türkçesi” ana başlığı ile “Giriş” Bölümü bulunmaktadır.

Çalışmanın inceleme kısmı, “Sözcük Öbekleri” ve “Cümle” başlıklı iki temel bölümden oluşmaktadır.

“Sözcük Öbekleri” bölümünde cümlenin ögeleri, asıl öge – yardımcı öge ilişkisi esas alınarak alt başlıklara ayrılmıştır.

“Cümle” bölümünde ise, cümle kavramı hakkında genel bilgiler verildikten sonra, cümlenin ögeleri ve cümle türleri hakkında bilgi verilmiş; bunlar, örneklendirilmiştir.

“Sonuç” bölümünde inceleme sonucunda elde edilen veriler maddeler hâlinde sunulmuştur.

“Kaynakça” bölümünde çalışmada faydalanılan kaynaklar sıralanmıştır.

En sonda, çalışmada geçen terimler önce Türkiye Türkçesinden Türkmen Türkçesine sonra Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine harf sırasıyla verilmiştir.

Anahtar Sözcükler:

Türkmen Türkçesi, Türkmençe, Türkmençe sözcük öbekleri, Türkmençe söz dizimi, Türkmençe cümle bilgisi.

ABSTRACT

DINÇ, Sinan, Syntax of Turkmen Turkish, Ph. D. Dissertation, Sivas, 2014.

Entitled “Syntax of Turkmen Turkish”, this study is intended to examine the formal language of present day Republic of Turkmenistan with respect to its syntax.

The chapter entitled “Present Day Turkmen Turkish”, where the process in which the Turkmen Turkish has been turned into formal language is handled, and the chapter entitled “Guidelines of the Study”, where the method of the study is given, constitute the “Introduction”.

The main part of the study consists of two parts respectively entitled “Phrases” and “Sentence”.

In the chapter entitled “Phrases”, components of a sentence are given taking into account the relation between the main components and auxiliary components.

In the chapter entitled “Sentence”, components of a sentence and sentence types are given after general information about the concept of sentence is provided.

In the chapter entitled “Conclusion”, the data obtained at the end of the examination are specified.

The part entitled “Bibliography” provides the sources utilised during the study.

At the end of the study, the terms used in the study are given in alphabetic order, first from Turkey Turkish into Turkmen Turkish, and then vice versa.

Key words:

Turkmen Turkish, Turkmen, Turkmen phrases, Turkmen syntax, Turkmen sentence construction.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
YENİ TÜRKMEN ALFABESİ	X
TARANAN METİNLERİN KISALTMALARI	XI
DIĞER İŞARETLER VE KISALTMALAR	XII
ÖN SÖZ	XIV
ÇALIŞMANIN ESASLARI	XVI
Yöntem ve İlkeler	XVI
Taranan Metinler	XVI
Künye Bilgilerinin Gösterilmesi	XVIII
GİRİŞ	XX
GÜNÜMÜZ TÜRKMEN TÜRKÇESİ	XX
Türkmen Edebî Dili	XXI
Türkmen Yazısının Tarihi	XXIII
Latin Alfabesine Geçiş	XXV
Kiril Alfabesine Geçiş	XXVI
Türkmen İmlası Üzerine Yapılan Çalışmalar	XXVII
Türkmenistan'ın Birinci İلمي Lengüistik Konferansı.....	XXVIII
Birinci Lengüistik Kurultay.....	XXXIV
İkinci Lengüistik Kurultay	XXXVIII
SÖZ DİZİMİ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1. SÖZCÜK ÖBEKLERİ	2

1.1. Yardımcı Öge + Asıl Öge.....	4
1.1.1. İsim Tamlaması	4
1.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması.....	8
1.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması.....	13
1.1.1.3. Eksiz İsim Tamlaması	14
1.1.1.4. Zincirleme İsim Tamlaması.....	15
1.1.2. Sıfat Tamlaması.....	16
1.1.3. Yüklemsi Öbekleri	22
1.1.3.1. İsim-Fiil Öbeği	22
1.1.3.2. Sıfat-Fiil Öbeği.....	24
1.1.3.3. Zarf-Fiil Öbeği.....	31
1.1.4. Ünlem Öbeği	41
1.1.5. Kısaltma Öbekleri	41
1.1.5.1. İyelik Öbeği.....	42
1.1.5.2. İlgî Öbeği.....	42
1.1.5.3. Yönelme Öbeği.....	42
1.1.5.4. Bulunma Öbeği.....	43
1.1.5.5. Uzaklaşma Öbeği.....	43
1.1.5.6. Yükleme Öbeği.....	44
1.2. Asıl Öge + Yardımcı Öge.....	44
1.2.1. Unvan Öbeği	44
1.2.2. Fiil Öbeği.....	45
1.2.2.1. İsim ve Yardımcı Fiil.....	46
1.2.2.2. Mecazi İsim ve Mecazi Asıl Fiil	49
1.2.2.2.1. Yarı Kalıplaşmış.....	49
1.2.2.2.2. Tam kalıplaşmış	50

1.2.2.3. Asıl Fiil ve Yardımcı Fiil	52
1.2.2.3.1. Zarf-Fiil ve Yardımcı Fiil.....	52
1.2.2.3.1.1. Yeterlilik Fiilleri	52
1.2.2.3.1.2. Tezlik Fiilleri	55
1.2.2.3.1.3. Süreklilik Fiilleri.....	55
1.2.2.3.1.4. Varma veya Ulaşma Fiilleri.....	57
1.2.2.3.1.5. Başlama fiilleri.....	58
1.2.2.3.1.6. Deneme Fiilleri	60
1.2.2.3.2. Sıfat-Fiil ve Yardımcı Fiil	61
1.2.2.3.2.1. Öncelik Fiilleri.....	61
1.2.2.3.2.2. Niyetlenme Fiilleri.....	62
1.2.2.3.2.3. İsteklenme Fiili	63
1.2.2.3.2.4. Zorunluluk Fiilleri	64
1.2.2.3.2.5. Yapmacıklık Fiilleri.....	65
1.2.3. Edat Öbeği.....	65
1.2.3.1. Eksiz Birleşenler.....	66
1.2.3.2. Yönelme Hâli Ekiyle Birleşenler.....	69
1.2.3.3. Ayrılma Hâli Ekiyle Birleşenler	71
1.3. Asıl Öge + Asıl Öge	73
1.3.1. Özel İsim Öbeği	73
1.3.2. Tekrar Öbeği	75
1.3.2.1. Aynen Tekrarlar.....	76
1.3.2.2. Eş ve Yakın Anlamlı Tekrarlar.....	77
1.3.2.3. Sayılı Tekrarlar	79
1.3.2.4. Zıt Anlamlı Tekrarlar	81
1.3.2.5. İlaveli Tekrarlar	81

1.3.3. Sayı Öbeği	85
1.4. Asıl Öge + Yardımcı Öge + Asıl Öge	87
1.4.1. Bağlama Öbeği	87
1.5. Açıklama Öbeği	89
İKİNCİ BÖLÜM	91
2. CÜMLE (SÖZLEM)	91
2.1. CÜMLE KAVRAMI VE CÜMLENİN NİTELİKLERİ	91
2.2. ÖGELERİN CÜMLEDE YER ALIŞ SIRASI	92
2.3. CÜMLEDE SÖZCÜK SAYISI	93
2.4. CÜMLENİN ÖGELERİ	93
2.4.1. Yüklem	95
2.4.1.1. Yüklemın Cümledeki Yeri	97
2.4.1.2. Yüklemın Düşmesi	98
2.4.2. Özne	100
2.4.2.1. Özne Türleri	101
2.4.2.1.1. Özne	101
2.4.2.1.2. Pekiştirilmiş Özne	103
2.4.2.1.3. Sözde Özne	103
2.4.2.1.4. Dolaylı Özne	104
2.4.2.1.5. Yaptıran Özne	105
2.4.2.1.6. Yapan Özne	105
2.4.2.2. Öznesiz Yapılar	105
2.4.2.3. Özne ile Yüklemın Kaynaşması	107
2.4.2.4. Özne ile Yüklem Arasında Uygunluk	107
2.4.3. Nesne	110
2.4.3.1. Nesne Türleri	111

2.4.3.1.1.	Belirtili Nesne.....	111
2.4.3.1.2.	Belirtisiz Nesne	114
2.4.4.	Yer Tamlayıcısı	114
2.4.4.1.	Yer Tamlayıcısı Türleri	115
2.4.4.1.1.	Yönelme Tümleçleri.....	115
2.4.4.1.2.	Bulunma Tümleçleri.....	118
2.4.4.1.3.	Ayrılma Tümleçleri	119
2.4.5.	Zarf Tümleci.....	122
2.4.5.1.	Zaman Zarfı Tümleçleri	123
2.4.5.2.	Durum Zarfı Tümleçleri	126
2.4.5.3.	Nicelik Zarfı Tümleçleri.....	129
2.4.5.4.	Yer Zarfı Tümleçleri.....	130
2.4.5.5.	Sebep Zarfı Tümleçleri.....	132
2.4.5.6.	Soru Zarfı Tümleçleri	133
2.4.6.	Yüklem Dışı Tümleçler	134
2.4.6.1.	Açıklama Tümleci	135
2.4.6.2.	Pekiştirme Tümleci.....	136
2.4.6.3.	Bağlama Tümleci.....	137
2.4.6.4.	Ünlem Tümleci.....	138
2.5.	CÜMLE TÜRLERİ	139
2.5.1.	Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türleri.....	140
2.5.1.1.	Ad Cümlesi.....	140
2.5.1.1.1.	Yüklemin Zamanına Göre Ad Cümleleri	141
2.5.1.2.	Fiil Cümlesi	146
2.5.1.2.1.	Yüklemi Basit, Gövde ve Türemiş Yapısındaki Fiil Cümleleri	147
2.5.1.2.1.1.	Görülen Geçmiş Zaman.....	147

2.5.1.2.1.2.	Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	148
2.5.1.2.1.3.	Şimdiki Zaman.....	149
2.5.1.2.1.4.	Gelecek Zaman	151
2.5.1.2.1.5.	Geniş Zaman.....	151
2.5.1.2.1.6.	Gereklilik Kipi.....	152
2.5.1.2.1.7.	İstek Kipi	153
2.5.1.2.1.8.	Emir Kipi	155
2.5.1.2.2.	Fiil Öbeği ve İsim + Ek Fiil Yapısındaki Fiil Cümleleri.....	155
2.5.2.	Anlamlarına Göre Cümle Türleri	157
2.5.2.1.	Olumlu Cümle	157
2.5.2.2.	Olumsuz Cümle	158
2.5.3.	Görevlerine Göre Cümle Türleri.....	162
2.5.3.1.	Haber Cümlesi	163
2.5.3.2.	Soru Cümlesi	164
2.5.3.3.	Emir Cümlesi.....	166
2.5.3.4.	Ünlem Cümlesi.....	166
2.5.3.5.	Dilek Cümlesi.....	167
2.5.4.	Yüklemin Yerine Göre Cümle Türleri	168
2.5.4.1.	Düz Cümle.....	168
2.5.4.2.	Devrik Cümle	169
2.5.5.	Yapılarına Göre Cümle Türleri	170
2.5.5.1.	Basit Cümle	171
2.5.5.2.	Bileşik Cümle	172
2.5.5.2.1.	Girişik Birleşik Cümle.....	173
2.5.5.2.1.1.	İsim-fiil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler.....	174
2.5.5.2.1.2.	Sıfat-fiil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler	175

2.5.5.2.1.3. Zarf-fiil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler	176
2.5.5.2.2. İç İçe Birleşik Cümle.....	178
2.5.5.2.3. Karmaşık Birleşik Cümle	179
2.5.5.3. Eksiltili Cümle.....	180
2.5.6. Bağlanışlarına Göre Cümle Türleri	181
2.5.6.1. Sıralı Cümle.....	182
2.5.6.1.1. Bağımsız Sıralı Cümle.....	185
2.5.6.1.2. Bağımlı Sıralı Cümle.....	185
2.5.6.2. Bağlı Cümle.....	187
2.5.6.3. Karmaşık Cümle	188
SONUÇ.....	190
KAYNAKÇA	193
TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ DİZİNİ	198
TÜRKMEN TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ DİZİNİ	201

YENİ TÜRKMEN ALFABESİ

YENİ TÜRKMEN ALFABESİ	TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ KARŞILIĞI	KİRİL ALFABESİ KARŞILIĞI
A a	A a	А а
B b	B b	Б б
Ç ç	Ç ç	Ч ч
D d	D d	Д д
E e	E e	Э э
Ä ä	E: e: (açık ve uzun)	Ә ә
F f	F f	Ф ф
G g	G g (Ğ ğ)	Г г
H h	H h	Х х
I i	İ i	И и
J j	C c	Ж ж
Ž ž	J j	Ж ж
K k	K k	К к
L l	L l	Л л
M m	M m	М м
N n	N n	Н н
Ň ň	N n	Ң ң
O o	O o	О о
Ö ö	Ö ö	Ө ө
P p	P p	П п
R r	R r	Р р
S s	S s	С с
Ş ş	Ş ş	Ш ш
T t	T t	Т т
U u	U u	У у
Ü ü	Ü ü	Ү ү
W w	V v	В в
Y y	I ı	Ы ы
Ý ý	Y y	Й й
Z z	Z z	З з

TARANAN METİNLERİN KISALTMALARI

MÄ	Million Ädim
YA	Yazycynyň Arzuwy
GA	Gızıl Alma
MÇ	Magtımgulınyň Dörediciligini Övrenmege Ilmı Taydan Çemeleşme
H	Halypa
ZB	Zenan Bagty
DS	Dure Öwrülen Ýagşy Söz.
BB	Bedewim Bar - Bagtym Bar
ÇT	Çandyr Türkmenleri
AA	Akylly Aýal

DİĞER İŞARETLER VE KISALTMALAR

[...]	Eksik kısım
(...)	Yapıya her zaman dâhil olmayan ek gösterimi
/	ve, veya
//	Birbirinin yerine geçebilecek eşdeğer, paralel kullanımlar
’	Ruşçadan alınma sözcüklerde yumuşatma işareti
+	İsim soylu sözcüklere gelen ek
<	x<y: eski biçim y yeni biçim x
=	Denktir
>	x>y: eski biçim x yeni biçim y
-x	Fiil soylu sözcüklere gelen ek
x-	Fiil soylu sözcük
x:	Ünlüdeki uzunluk
aö.	Açıklama öbeği
at.	Açıklama tümleci
ah.	Ayrılma hâli eki
B’liN	Belirtili nesne
B’liT	Belirtili isim tamlaması
B’sizN	Belirtisiz nesne
B’sizT	Belirtisiz isim tamlaması
bt.	Bağlama tümleci
bh.	Birliktelik hâli eki
c.	Cümle
csi.	Cümlemsi
çe.	Çokluk eki
dt.	Dolaylı tümleş
e.	Edat
eit.	Eksiz isim tamlaması
ic.	İç cümle
ife.	İsim-Fiil eki
ifö.	İsim-Fiil öbeği

ilh.	İlgi hâli eki
is.	İsim
iye.	İyelik eki
ö.	Özne
öiö.	Özel isim öbeği
pt.	Pekiştirme tümleci
sf.	Sıfat
sfe.	Sıfat-Fiil eki
sfö.	Sıfat-Fiil öbeği
sö.	Sayı Öbeği
st.	Sıfat tamlaması
şe.	Şahıs eki
tnn.	Tamlanan
tne.	Tamlanan eki
tö.	Tekrar öbeği
tyn.	Tamlayan
uö.	Unvan öbeği
üö.	Ünlem öbeği
üt.	Ünlem tümleci
y.	Yüklem
yc.	Yan Cümle
yh.	Yükleme hâli eki
yöh.	Yönelme hâli eki
ysi.	Yüklemsi
zf.	Zarf
zfe.	Zarf-Fiil eki
zfö.	Zarf-Fiil öbeği
zit.	Zincirleme isim tamlaması
zm.	Zamir
zt.	Zarf tümleci

ÖN SÖZ

Sözcükler, ancak cümle içinde anlam kazanmakta; çekim eklerinin asıl görevleri, yine cümle içerisinde iken belirginleşmektedir. Bu yüzden, dili daha iyi kavrayabilmek için dilin söz dizimine has özellikleriyle kural ve imkânları iyi bilinmelidir.

Türkiye Türkçesinin söz dizimi üzerine birçok faydalı eser hazırlanmıştır. Bunlara her geçen gün yeni çalışmalar eklenmektedir. Dil bilgisi ve dil bilimi araştırmalarının birbirlerine müşterekleri ve katkıları çerçevesinde söz dizimi üzerine dünyada yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar ışığında Türkiye Türkçesinin söz dizimi tekrar tekrar ele alınmakta ve her araştırmacı birtakım yenilikler katmaktadır. Gelecekte de araştırmacılar farklı açılardan, farklı görüşlerle söz dizimini ele alacaklar ve bu alana katkı sağlayacaklardır.

Kültürel zenginlik için edebî miras yönünden çok zengin olan akraba toplulukların edebî eserleri de aktarım yoluyla kazanılmalıdır. Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesi gibi akraba ve birbirine çok yakın lehçeler arasında aktarım yapabilmek için her iki lehçenin de özellikleri iyi tespit edilmelidir. Bu yüzden, gerek Türkmen Türkçesinin gerekse diğer lehçelerin söz dizimi ile ilgili çalışmalar yapılmalı, bu diller arasında aktarım için altyapı hazırlanmalıdır.

Bu çalışmaya konu olan Türkmen Türkçesinin söz dizimi Türkiye’de çok ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda ise mesele biraz farklı değerlendirildiği için -maalesef- bazı konular, yeterince izah edilmemiştir. Türkmenistan dışındaki araştırmacıların Türkmen Türkçesi hakkında daha kapsamlı bilgi sahibi olabilmeleri için söz diziminin ele alınması son derece önemli bir ihtiyaçtır.

Bu ihtiyacı bir nebze karşılamak amacıyla mevcut dil bilgisi kitaplarındaki bilgilerden haberdar olarak fakat doğrudan yazı dilinin kendi asıl kaynaklarına başvurup metinler üzerinde tarama-tahlil-tasnif yöntemiyle tezimizi hazırladık.

Bu tez hazırlanırken değerli yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Recep TOPARLI, Prof. Dr. Bilâl YÜCEL ve Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE'ye; manevi destekleriyle bu tezin tamamlanmasına katkı sağlayan aileme teşekkürlerimi arz ediyorum.

Erzurum-2014

Sinan DİNÇ

ÇALIŞMANIN ESASLARI

Yöntem ve İlkeler

Betimlemeli dil bilgisi yöntemiyle, Türkmen Türkçesinin söz diziminin araştırıldığı bu çalışma, “sözcük öbekleri” ve “cümle” olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır.

Konular biçim, görev ve anlam bütünlüğü bakış açısıyla irdelemeye çalışılmıştır. Bu çerçevede hem Türkiye’deki hem de Türkmenistan’daki başlıca dil bilgisi çalışmaları göz önünde bulundurulmuş; ancak, Türkiye Türkçesi üzerindeki çalışmalar, (Bilgegil, 1984; Delice, 2007a; Dizdaroğlu, 1976; Karahan, 1999; Karaörs, 1993; Özkan ve Sevinçli, 2009) daha sistemli ve bakış açımıza daha uygun görüldüğü için ön planda tutulmuştur.

Taranan Metinler

Çalışmamızda aşağıdaki metinler taranarak örnekler çıkarılmıştır:

1. Allaberdi Hayıdov, “*Million Ädim*”, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşkabat, 1979. (Roman)
2. Narıman Cumayev, “Yazycynyň Arzuwy” *Gyzyl Gül Powestler, Hekaýalar*, Publitsistika, Aşkabat “Türkmenistan” 1985, s. 213-220. (Hikâye)
3. Agageldi Allanazarov, “Zenan Bagty”, *Gyr Atyň Howalasy*, Saýlanan Eserler, Türkmenistan Neşiriyatı, Aşkabat, s. 1998, 364-367. (Hikâye)
4. “Gyzyl Alma” *Yartygulak Türkmen Halk Ertekileri*, (Edebi Taydan işleyen: Gurbandırdı Gurbansähedov, Magarıf Neşiriyatı, Aşkabat, 1980, s.15-22). (Masal)
5. “Akyly Aýal” *Türkmen Halk Ertekileri*, 3 Tomluk, 3. Tom, Durmuşy Ertekiler, Ilim Neşiriyatı, Aşkabat, 1980, s.32-33. (Masal)
6. M. Orazov, “Magtymgulynyň Dörediciligini Öwrenmege Ylmy Taýdan Çemeleşme” *Türkmenistanda Ilim ve Tehnika*, ILIM, Aşkabat, 2009, s.41-47 web adresi: http://www.science.gov.tm/files/science_02_2009.pdf. (Bilimsel Makale)
7. A. Baymıradov, “Düre Öwrülen Ýagşy Söz”, *Türkmen Filologiyasınıň Aktual Meseleleri IV*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşkabat, 1982, s. 17-19. (Bilimsel Makale)

8. Allaguly Nursähedov, “Halıpa”, *Yaş Kommunist* (Türkmenistan AKSM [Sovyet Gençliği Antifaşist Komitesi] Merkezinin organı 1925 yılının Mart ayından beri yayınlanmaktadır), Ekim 1975 sayısı 5. (Gazete Makalesi)

9. Abat Corakulov, “Çandyr Türkmenleri”, *Türkmen Sesi Gazetesi*, Aşkabat, Mart 1992, s. 6. (Gazete Makalesi)

10. Seyitcan Rozyev, “Bedevim Bar - Bagtım Bar”, *Türkmen Gündogarı Gazetesi* (Esaslandırıcısı Lebap Welayatı Hâkimliği), No 23(15996) 19 Şubat 2013 Salı (Sişenbe), s. 4. (Gazete Makalesi)

“Million Ädim” romanında, genç bir çobanın Karakum çölünü kuzeyden güneye doğru köpeği ve devesiyle geçişi anlatılmaktadır. Bu yolculuk esnasında yaşadığı ilginç olaylar, geçtiği yerler, gördüğü canlılar ile Türkmenistan coğrafyasında bulunan tabii zenginlikler canlı tasvirlerle okuyucuya tanıtılmaya çalışılmaktadır.

“Yazıcının Arzuvu” adlı eserde, kendi de önemli bir yazar ve şair olan ve ikinci dünya savaşında Rusların safında Almanlara karşı çarpışırken cephede ölen Nurmırat Sarıhanov’un (1906-1944) son anları edebî bir üslupla hikâye edilmiştir.

“Zenan Bagty” adlı hikâyede, eşinin yolunu bekleyen vefalı ve çalışkan bir Türkmen kadını tasvir edilmiştir.

“Gızıl Alma” adlı masalda, Hanefî mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Âzam Ebu Hanife’nin babasına atfedilen bir hikâyeye değiştirilerek anlatılmaktadır. Hikâyenin kahramanı nehirde görüp aldığı ve ısırıldığı bir elma için sahibinden helallik almak ister. Bunun üzerine nehir boyunca giderek birkaç bahçe sahibi ile konuşur. Sonunda elmanın yetiştiği bahçenin sahibini bulur. Bahçenin sahibi, kızıyla evlenmek şartı ile hakkını helal eder. Bir çocukları olur. Bu çocuk, bulduğu bir sandığı açan, bu sandıktan çıkan dev bir yılanla başı dertte olan bir ihyarı zekâsıyla kurtarır.

“Akylyly Aýal” adlı masalda, Akıllı bir kadının bir erkeğin hayatını nasıl değiştirebileceği anlatılmaya çalışılmaktadır.

“Magtymgulynyň Dörediciligini Öwrenmege Ylmy Taýdan Çemeleşme” adlı bilimsel makalede, büyük Türkmen şairi Mahtumkulu’nun üreticiliğine bilimsel olarak yaklaşarak eserleri tarihî veriler ışığında değerlendirilmektedir.

“Düre Öwrülen Ýagşy Söz” büyük Türkmen şairi Mahtumkulu'nun yeğeni yine dayısı gibi büyük bir şair olan Zelili'nin edebî kişiliği ve eserlerine yön veren sebepler hakkında bilgi verilmiştir.

“Halıpa” adlı gazete makalesinde, *Yaş Kommunist* gazetesinin ve bu gazetede 1957-1967 yılları arasında yönetiminde bulunan Akmırat Mämmedov'un yapmış olduğu faydalı çalışmalardan bahsedilmiştir.

“Çandyr Türkmenleri” adlı gazete makalesinde, Tarih Profesörü Abat Corakulov'un makalesi kısaltılarak verilmiştir.

“Bedewım Bar - Bagtym Bar” Türkmen atları hakkında bilgi verilen bu makalede, geçmişte insanların atları nasıl değerlendirdikleri ve hangi fiziksel özelliklere dikkat edildiği anlatılmıştır. Yazar, Türkmen atları konusunda bilgili olan Hodayverdi Roziyev ile yaptığı sohbetten sonra yazısını kaleme almıştır.

Taranan metinler roman, hikâye, masal, bilimsel makale ve gazete makalesi olmak üzere beş farklı edebî türe ait eserlerdir. Eserlerin farklı türde olması ve farklı yazarlara ait olması özellikle tercih edilmiştir. Bu sayede daha fazla farklı yapı tespit edilebilmiştir. Roman ve hikâye türü belli bir yazara ait olduğu için yazarın kendi üslubu ile birlikte mensubu olduğu boyun ağız özelliklerini de yansıtacaktır. Masal türü ise tamamen anonim olduğu için -kısmen düzenlenmiş de olsa- büyük ölçüde halk dilini yansıtacaktır. Bilimsel makalede ise, daha yalın ve bilimsel bir dil kullanılacaktır. Gazete makalesi, günlük olaylar anlatılıyor olmasına rağmen, günlük konuşma dilinden ziyade edebî yazı dilini daha iyi yansıtacaktır.

Künye Bilgilerinin Gösterilmesi

“Million Ädim”, “Ýazıcınıň Arzuwy”, “Magtymgulynyň Dörediciligini Öwrenmege Ylmy Taýdan Çemeleşme”, “Gyzyl Alma”, “Zenan Bagty”, “Düre Öwrülen Ýagşy Söz”, “Çandyr Türkmenleri” ve “Akylyly Aýal” adlı eserlerde, örneklerin nerede geçtiğini göstermek için ayraç içinde önce metnin kısaltması, ardından eğik çizgiyle ayrılmış iki rakam verilmiştir. Rakamlardan birincisi metnin sayfa numarasını, ikincisi ise satır numarasını göstermektedir.

Gadym wagtda Sapa diýen bir dayhan ýigit bar eken. (GA 15/1)

“Halıpa” ve “Bedewım Bar - Bagtym Bar”adlı gazete makaleleri tek sayfada birden fazla sütunda olduğu için parantez içerisinde sırasıyla sayfa numarası sütun numarası ve satır numarası eğik çizgi ile ayrılarak verilmiştir.

Ýakynda bolsa ýene-de bir şatlykly habar gowuşdy.(H 5/3/41)

At gadymy döwürlerden bäri ynsana hyzmat edip gelyär. (BB 4/1/1)

GİRİŞ

GÜNÜMÜZ TÜRKMEN TÜRKÇESİ

Günümüz Türkmen Türkçesi, devlet dili olarak son hâlini, Sovyetler Birliği döneminde yapılan çalışmalar sonucunda almıştır. İmla ve söyleyiş kuralları üzerine birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de Türkmen Türkçesi ile ilgili kaynakların neredeyse tamamında Türkmen edebî dilinin “Yomut ağzı” esasında oluşturulduğu belirtilmektedir. Bu; eskimiş, günümüzde geçersiz olan bir bilgidir. Öncelikle bu konudaki eksikliğin giderilmesinin uygun olacağı düşünüldüğü için günümüz Türkmen Türkçesi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

Türkmen Türkçesinin söyleyiş ve yazım kuralları ile ilgili birçok kurultay gerçekleştirilmiştir. Türkmen Türkçesi üzerine yapılan çalışmalarla ilgili tutanaklara erişme imkânımız bulunmamaktadır. Yapılan toplantıların tutanaklarına yani birinci dereceden kaynaklara, erişme şansımız olmadığı için ikinci dereceden kaynaklara müracaat etmek gerekmektedir. Bu konu hakkında en geniş bilgi, Azimov ve arkadaşları tarafından hazırlanan *Hâzirki Zaman Türkmen Dili* (Azimov, P., Amansarıyev, C., Sarıyev, G., Sopiyeve, G., Hıdırov, M. N. ve İbrayimov, A. (1960). (Hâzirki Zaman Türkmen Dili. Aşkabat.) adlı eserde verilmiştir (1960). Bu yüzden eserdeki konu ile ilgili bölümü özetlemek yerinde olacaktır.

Azimov ve arkadaşları, Türkmen Türkçesinin yazım ve söyleyiş kurallarının köklü bir geçmişi olduğunu düşünmektedir (1960: 7). Fakat Türkmen Türkçesinin, Türkmen halkı tarafından kabul görmüş yazım ve söyleyiş kurallarının işlenip oluşturulması ancak, sosyalist ihtilalden sonra mümkün olabilmıştır. Bunun temel iki sebebi vardı: Birincisi Türkmen ağızları arasındaki farkın az olması anlaşmaya, iletişim kurmaya çok fazla engel teşkil etmiyordu. İkinci önemli sebep ise, sosyalist ihtilalden önceki dönemde, bu kuralların işlenip oluşturulmasını sağlayacak şartlar mevcut değildi (Azimov vd., 1960: 7).

Uzunca bir dönem Türkmen boyları dağınık olarak yaşamış, millî birlik oluşturamamışlardır. Millî birliğin olmayışı, tüm Türkmen boylar tarafından kabul edilen yazım ve söyleyiş kurallarının tesisini engellemiştir. Ayrıca sosyalist

ihtilalden önce eğitim kurumlarının sayısı yok denecek kadar azdı. Mevcut okullarda ise Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerle eğitim veriliyordu.

Mahtumkulu, Zelilî, Seydi, Kemine, Mollanepes gibi Türkmen şairleri ölümsüz eserlerinde Türkmen edebî dilinin zengin örneklerini vermişlerdir. Bakşılar da Türkmen toplumu üzerindeki etkilerini kullanarak edebî dilin oluşmasına katkı sağlamaya çalışmışlardır. Fakat bu çabalar yeterli olmamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, Türkmen halkı bir devlet bünyesinde birleştirilmiştir. Okullarda, Türkmen Türkçesiyle eğitim verilmeye başlanmıştır. Türkmen Türkçesiyle gazete ve dergiler çıkmaya başlamış, matbaa sayesinde kitaplar daha geniş kitlelere ulaşmıştı. Türkmen köylerine kadar ulaşan sinema, tiyatro gibi kültürel faaliyetler; paneller, konferanslar, dersler gibi bilimsel faaliyetler sayesinde edebî dil yaygınlaşmış ve bu dilin daha fazla işlenmesi ivme kazanmıştır.

Türkmen Edebî Dili

Türkmen edebî dili, Türkmen halkı tarafından üzerinde uzlaşılan, kuralları oturmuş bir dildir. Türkmen ağızlarından hiçbirine tam karşılık gelmemektedir. Mesela; Teke ağzındaki “*alya, gelye*” şeklindeki yapılar; Yomut ağzındaki “*tavşan, tavuk, okımak, tanımak, erimek, yörimek*”; Ārsarı ağzındaki “*alyor, gelyor, okaptım, görüptim*”; Sarık ağzındaki “*alor, gelor, gatnıdur, işlidur*” gibi yapılar edebî dilde yer almamaktadır.

Sovyet devriminin ilk yıllarında, edebî dilin söyleyiş ve yazım kuralları hakkında birçok tartışma yapılmıştır. İlk dönemlerde, bazı okul kitapları Yomut ağzı esas alınarak yazılırken, bazı kitaplar ise Teke ağzı esas alınarak yazılmıştı. Gazetelerde de makaleler iki ağızda çıkmaya başlamıştı.

Zamanla edebî dilin imla kuralları, Yomut ağzı, özellikle batı Yomut ağzı, esas alınarak şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu ağız, “*okamak (okumak), sanamak (saymak), daramak (taramak), yöremek (yürüme), eremek (erimek)*” gibi fiillerin “*okımak, sanımak, darımak, yörimek, erimek*” şeklinde söylenilmesi ile diğer ağızlardan ayrılmaktadır. Bu yüzden “*toşan (tavşan), tovuk (tavuk), yazıv (yazı), okıv (okuma, eğitim), ogul (oğul), bogun (hece, oynak eklem, boğum), üzüm (üzüm)*” gibi sözcükler batı Yomut ağzı esas alınarak; “*tavşan, tavık, ohıv, yazıv, ogıl, bogın, üzüm*” şeklinde yazılmaya başlandı.

Bu ağız diğer ağızlardan, özellikle de merkezî Aşkabat ağızından farklılıklar arz etmekteydi. Farklılıklara rağmen Yomut ağızının, etkisi ve edebî dildeki yeri 1930 yılındaki Birinci İlmî Konferans'ta alınan kararlarla daha da pekiştirilmişti.

Birinci İlmî Konferans'ta alınan kararlardan bazıları şöyledir: “*Ünlü ve ünsüz fonem olan dudak seslerinin sözcük sonunda (ek yerine) olan etkisi (yokundusu) öncelikle bütün Türkmen ağızlarında olmadığından, ikinci olarak olanlarda da tüm sözcüklerde ve şekillerinde bulunmadığı, anlam bildirici (fonem) olmadığı için yazıda gösterilmez.*

Mesela: Okıv (okuma, eğitim), okı (oku), kırı (kuru), dolak (ayak sargısı), üzük (yırtık, keçe), tavşan, tavık (tavuk)... gibi.”

Yukarıda verilen yazım kuralları, söyleyiş kurallarından farklı olduğu için yazıda karışıklığın çıkmasına sebep olmuştur. Türkmenistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi tarafından, 1934 yılının Haziran ayında Aşkabat'taki dilciler ve basın çalışanları ile toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda ele alınan asıl mesele art damak “g”, “k” ünsüzlerinin Türkmen alfabesinden çıkarılmasıydı fakat edebî dilin imlasının, edebî söyleyişten farklı olduğu konusu da vurgulandı.

Bu toplantıdan sonra Türkmen dilinin yazım kuralları, merkezî ağız olan Aşkabat ağızı dikkate alınarak düzenlendi. Bu yüzden de *okı, tanı, üvi, yöri* şeklinde yazılan fiiller, *oka, tana, üve, yöre* şeklinde; *tavşan, tavuk* şeklinde yazılan sözcükler ise, *tovşan, tovuk* şeklinde, yazılmaya başlandı. Kural gereği, sözcük başındaki kalın “g” ünsüzleri yerine kalın “k” ünsüzü yazılıyordu; bu kural ağızların tümü dikkate alınarak kaldırıldı.

Aşkabat ağızının edebî dil üzerindeki etkisi, 1936 yılının Mayıs ayında yapılan Birinci Lengüistik Kurultayı'nda daha da genişletildi, yazım kurallarının temeli hâline getirildi. Aşkabat ağızının edebî dil üzerindeki etkisinin artırılmasının çok önemli gerekçeleri vardı. Aşkabat başkent olduğu için merkezî şehirdi. Üstelik sadece Türkmenistan'ın yönetim merkezi değil, aynı zamanda sanayi ve kültür merkeziydi. Aşkabat'ta, çalışmak, okumak gibi farklı hedeflerle Türkmen boylarının, daha doğrusu ağızlarının, temsilcileri toplanmışlardı. Aşkabat'ta yaşayan diğer Türkmen boylarının temsilcileri ağırlıklı olarak Aşkabat ağızı temelinde konuşup anlaşıyordu. Fakat diğer ağızların etkisi nispeten az olsa da Türkmen ağızları harmanlanmıştı denilebilir. Bu harmanlanarak oluşan ağız temelinde dersler

veriliyor, raporlar sunuluyor, radyoda spikerler konuşuyor, artistler sahneye çıkıyorlardı. Böylece tüm Türkmenistan'a yayılıyordu. Bu söyleyiş temelinde tüm okullarda ders veriliyordu.

Merkezî ağız olan Aşkabat ağzının edebî dile temel alınması halk tarafından da kabul gördü. Aşkabat'ta tüm ağızların temsilcilerinden öğrencilerin, işçilerin, askerlerin sayısı gün geçtikçe daha da arttı. Aşkabat ağzı ile konuşmaya alışan Türkmenler gittikleri yerlerde Aşkabat ağzı ile konuşmaya, öğrenmeye ve öğretmeye devam ettiler. Özellikle sanatçıların, sinema oyuncularının, radyo spikerlerinin bu ağzın yayılmasında önemli etkileri olmuştur. Sinema ve radyo sayesinde Aşkabat ağzı daha da fazla yayılma, kabul görme şansı bulmuştur.

Aşkabat ağzı, Ahal Teke Türkmenlerinin ağzıdır. Fakat bu edebî dilde diğer ağızların etkisi olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü edebî konuşma dilinin temelinde Teke ağzının Ahal diyalekti olsa da aslında batı Yomut ağzının benimsenen bazı biçim birimleri edebî dilin söyleyiş normu olarak korunmaktadır. Mesela, edebî dilde kullanılan şimdiki zaman eki Yomut ağzının batı diyalektinden olduğu gibi *-yar*, *-yär* ekidir. Bu ek, Teke ağzında *-ya*, *-yä* şeklindedir.

Türkmen Yazısının Tarihi

Türkmenler, geçmişte üç ünlü işaretine sahip olan Arap alfabesini kullanıyordu. 20. Yüzyılın başlarından itibaren Tatarlar, Arap alfabesini kolaylaştırılmış altı ünlülü şeklini kullanmaya başlamıştı. Türkmenistan'daki okullarda bir dönem Tataristan'dan Ufa'dan getirilen yeni usul (usul-i cedit) diye adlandırılan kitaplar okutuldu. Hatta devrimden önce Alışbeg Alıyev tarafından yazılan alfabe kitabı da Tatarların kullandığı Arap alfabesi temel alınarak yazılmıştır. Fakat mescitlerin bünyesindeki mekteplerde hâlâ "Revnaku'l-İslam", "Sofu Allayar" gibi eski Arap alfabesi ile yazılmış kitaplarla ders veriliyordu.

Devrim'den önce kurulan bazı çarlık dönemi Rus yerli okullarında, Türkmen Türkçesi ile ilgili ders kitaplarında yeni usul dikkate alınarak ünlü sayısı artırılmıştı. Arap alfabesi ile okuma yazma öğretilmeye başlanmıştı. Böylece, Ekim Devrimi öncesinde mescit usulü ve özellikle tren yolu hattı üzerindeki yerleşim yerlerinde yeni usul Arap harfleriyle eğitim öğretim faaliyetleri sürdürülmüştür.

Devrim'den sonra yeni usul alfabe yaygınlaştırılmış, okul sayısı gün geçtikçe artmıştır. 1920 yılının Mart – Nisan aylarında *Nabat Revalyutsiya* adlı gazetede şöyle haberler dikkat çeker: “*Poltoratsk ilçesinde yeniden yapılandırılmış halk eğitimi bölümü tarafından köylerde 30'dan fazla yeni okul açılmış, üstelik bazı köylerde 2'şer 3'er okul açılmıştır.*

... Öğretmen ve eğitim materyalleri yetersizdir fakat buna rağmen Merv bölgesinin tüm köylerinde Türkmen çocukları için okullar açılabilmiştir. En fazla okul, halkın, yeni metotlu okullara olan önyargılarını üstesinden geldiği Gintsburg bölgesi ve Tecen kazasında açılmıştır. Bu okullarda 200'den fazla Türkmen kızı eğitim görmektedir.” (Azimov vd., 1960: 52)

1920 yılında Taşkent'te *Türkistan Devletneşiryatı* tarafından Alışbeg Alıyev'in “*İñ täze Türkmen elifbası ve ilki okuv* (En yeni Türkmen alfabesi ve ilköğretim)” adlı kitabı neşredildi. Tahminlere göre bu kitap devrimden sonraki ilk alfabe kitabıdır.

Bu kitapta verilen alfabede Arap alfabesinin 28 harfinin hepsi, tek ünlü elif ile 27 ünsüz harfin tamamı, oldukları gibi değiştirilmeden alınmıştı. Bu harflere ek olarak Türk lehçelerine has p, ç, ñ, g, seslerini vermek için harfler eklenmişti. Böylece, bu alfabede 32 ünsüz bulunuyordu. Bunların dışında Türkmen Türkçesindeki ünlüleri karşılayabilmek için Arap harflerinin (elif ا, vav و, ye ی) üstüne hareke konulmuştu (Azimov vd., 1960: 52).

Arap alfabesindeki hareketler de (üstün, esre, ötre) kullanılıyordu. Böylece bu alfabede toplam 40 harf ve üç hareke kullanılıyordu. Bu alfabe eski Arap alfabesi ile daha sonradan düzenlenen Tatar alfabesinin birleşimiydi. Bu sayede alfabedeki harflerle Arapça sözcükleri değiştirmeden, Türkmence sözcükleri ise söylenişlerine yakın yazmak mümkün oluyordu. Aslında bu alfabe Özbek ve Tatar alfabelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan alfabe demek mümkündü.

Fakat daha sonraki okul kitaplarında bu alfabe kullanılmamıştır. Sonraki kitaplarda “se ث”, “hı خ”, “zel ذ”, “sat ص”, “dat ض”, “tı ط”, “zı ظ” kaldırılmıştır. Ünlülerin sayısı da dörde indirilmiştir. Daha sonra “ayn ع” harfi de kaldırılmıştır. Fakat ünlülerle ilgili çok tartışmalar yapılmıştır. Bu durum Latin alfabesine geçene kadar devam etmiştir (Azimov vd., 1960: 54).

Latin Alfabesine Geçiş

Latin alfabesine geçme ile ilgili tartışmalar Ekim Devrimi'nden önce başlamıştır. Özellikle de Azerbaycan bu konuda oldukça istekli idi. Fakat halkın Müslüman olması bu konuda bir şey yapmayı imkânsız kılıyordu. Üstelik Latin alfabesine mi yoksa Kiril alfabesine mi geçilmeli şeklindeki tartışmalar da vardı.

1926 yılında Birinci Bütün Soyuz Türkoloji Kurultayı düzenlendi. Bu kurultaya tüm Türk topluluklarından gelen temsilciler, Türkologlar, âlimler, gazeteciler, yazarlar ve devlet memurlarından oluşan 131 delege katıldı. Kurultay 26 Şubat ila 5 Mart arasında çalışmalarını sürdürdü. Bu sürenin üç günü alfabe meselesine ayrıldı. Tataristan'dan gelen temsilciler, ıslahat yapılmış Arap alfabesinin tarafını tutarken diğer cumhuriyetlerden gelen temsilcilerin çoğu Latin alfabesini desteklediler. Alfabe konusunda 7 rapor sunuldu. Bu raporlardan altısı Arap alfabesi karşıtı idi. Sonuçta yapılan oylamada 101 kişi Latin alfabesi lehine oy verirken, 7 kişi ıslah edilmiş Arap alfabesi lehine oy verdi. 9 kişi ise çekimser kaldı. Böylece Kurultayda Latin alfabesine geçme kararı alındı.

Türkmenistan'da Latin alfabesine geçiş ile ilgili çalışmalara gerçek manada 1926 yılından sonra başlandı. Türkmenistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi sekreterinin imzası ile "*Türkmen Dilini Tarakçı Etdirmek*" başlıklı bir makale *Türkmenistan* gazetesinde yayımlandı (Azimov vd., 1960: 55). Latin alfabesine geçme konusunda yönlendirici bu makalenin ardından Latin alfabesine geçme projesi hız kazandı. 1927 yılından başlayarak bu proje kapsamında *Türkmenistan* gazetesinde örnekler yayımlanmaya başlandı. Aşkabat pedagojik meslek liselerindeki öğrencilere bu alfabe öğretildi. Bu öğrencilere, kış tatilinde memleketlerine giderek devlet kurumlarında çalışanlara, alfabeyi öğretme görevi verildi. 1927 yılının yazında ise öğretmenler için açılan yaz kursunda Latin alfabesi öğretildi. Türkmenistan devlet neşriyatı tarafından yeni alfabe kitapları hazırlanmaya başlandı. Böylece 3 Ocak 1928 yılında tüm Türkmenistan'da Latin alfabesine geçilmesi ile ilgili kanun, Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezî İcra Komitesi tarafından kabul edildi. 1928-1929 eğitim öğretim yılında ilk ve ortaokulların alt sınıflarında Latin temelli yeni alfabe ile eğitim verilmeye başlandı.

Latin temelli Türkmen alfabesi 16'sı ünlü 24'ü ünsüz olmak üzere toplam 40 harften oluşuyordu. Ünlülerin 9 tanesi kısa (a, o, ə, e, ə, y, ʏ, ɛ, i), 7 tanesi ise uzun ünlü (aa, oo, əə, yy, ʏʏ, ɛɛ, ii) idi.

Ünsüzler; b, c, ç, d, f, g, ɟ, h, x, z, k, l, m, n, ŋ, p, q, r, s, ş, t, v, j, z şeklindeydi. Art damak “g (ɟ)” ve “k (q)” sesleri için ayrı harfler bulunmaktaydı.

1930 yılının Mayıs ayında yapılan Birinci İlmi Konferans'ta uzun ünlüler için kullanılan 7 harf atılarak harf sayısı 33'e indirildi. Türkmenistan Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin yetkisi ile 1934 yılının Haziran ayında Aşkabat'taki dilciler, edebiyatçılar ve basım-yayın organları ile toplantı yapıldı. Bu toplantıda orta ve art damak seslerinin her ikisi için de sadece “g, k” harflerinin kullanılmasının yeterli olacağı belirtildi. 1936 yılının Mayıs ayında yapılan Birinci Lengüistik Kurultayı'nda “x” harfi de atıldı. Böylece harf sayısı 30'a indi (Azimov vd., 1960: 58-59).

Kiril Alfabesine Geçiş

Latin harfleri Türkmenistan'da kolay ve çabuk bir şekilde kabul gördü ve yerleşti. Fakat başka sorunlar çıkmaya başladı. Sovyetler Birliği'nin resmî dili Rusçaydı. Türkmen gençleri de Rusça öğrenmek zorundaydılar. Hem Latin alfabesini hem de Kiril alfabesini öğrenmek yük olduğu gibi Kiril ve Latin alfabesinde birbirine benzeyen harfler sıkıntı doğuruyordu (Azimov vd., 1960: 59).

1939 yılında Ocak ayında Aşkabat vilayet ve ilinin öğretmenleri Türkmen yazısının Rus alfabesi temelinde oluşturulmasının zorunluluğu ile ilgili tekliflerini basın yayın organlarında yayımlattılar. Bu teklif diğer bölgelerden de yoğun ilgi gördü.

Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüce Konseyi Riyaseti, Dil ve Edebiyat Bilimsel Araştırmalar Enstitüsüne Rus alfabesi temelinde bir Türkmen alfabesi hazırlaması görevini verdi.

Proje gerçekleştirilirken aşağıdaki prensipler dikkate alındı:

- 1) Rus alfabesi esasında oluşturacak alfabe, Türkmen dilinin tüm ses özelliklerini yansıtacak şekilde olmalı.
- 2) Türkmen Türkçesini öğrenen öğrenci, Rus alfabesini de öğrenmiş olmalı.
- 3) Bir sesi karşılamak için iki harf kullanmaktan kaçınılmalı.

Bu sayede, Türkmen gençlerin Rusça okuması kolaylaştırılırken, Türkmen Türkçesini öğrenmek isteyen Ruslar, kolayca okuyup yazabileceklerdi (Azimov vd., 1960: 60). Çalışmalar esnasında Rus alfabesinde olmayan “c, ñ, ä, ö, ü” sesleri için ne yapılması gerektiği uzun uzun tartışıldı. Yeni harfler eklemeyip “ä, ö, ü” ünlüleri için “a, u, ü” harflerinin ardına Rus alfabesindeki ses karşılığı olmayan yumuşatma işareti getirerek (аь, уь, үь) bu ünlülerin karşılanması, “c, ñ” ünsüzleri için “dj (дж), ng (нг)” çift harf kullanılması teklif edildi. Fakat bu teklifler rağbet görmedi. Böylece, mevcut Rus alfabesine “c, ñ, ä, ö, ü” harfleri eklenerek yeni alfabe oluşturuldu. Rus alfabesi temelli yeni Türkmen alfabesi 1940 yılının Mayıs ayında yapılan TSSR üst Sovyetinin IV. oturumunda oy birliğiyle kabul edildi (Azimov vd., 1960: 62).

Türkmen İmlası Üzerine Yapılan Çalışmalar

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Türkmenler de Arap alfabesi ile yazıyorlar ve diğer Türk toplulukları ile aynı imla kurallarına riayet ediyorlardı. Aslında bu yazım kuralları tam olarak Türkmen Türkçesinin imlası sayılmazdı. 1926 yılında yapılan kurultaydan sonra bu konuda hareketlenmeler olmuşsa da ilerleme sağlanamamıştı. Latin alfabesine geçtikten sonra bu konuda önemli ölçüde ilerleme kaydedilmişti. Mesela, Latin alfabesine ilk geçişte uzun ünlüler de gösterilmişti. Fakat bazı sözcüklerin ünlüleri Türkmen ağızlarının birinde uzun iken, başka bir ağızda kısa olabiliyordu. Her ağzın temsilcisi, kendi ağız özelliğini dikkate alarak bir sözcüğü uzun ünlülü veya tam tersi kısa ünlülü yazılabiliyordu. Bazen kısa ünlülü sözcüğe ek getirilmesi neticesinde uzunluk oluşunca sözcüğün yazılışında farklılık doğuyordu. Arapça, Farsça sözcükler dışında, Rusçadan alınan sözcükler bile kalınlık incelik uyumuna uydurulmaya çalışılıyordu. Vurgusuz hecenin dar ünlüsü konuşmada düşürülüyor olmasına rağmen yazıda dar ünlü düşürülmemiş gibi gösteriliyordu. Kök hâlindeki sözcüklerin birinci hecesinden sonra yuvarlak ünlüler söylene dahi yazılmıyordu. Konuşmada kök sözcüklerde yan yana gelen ünsüzler benzeşme sonucu değişmiş olsalar bile yazıda bunların asılları korunuyordu. Edebî konuşma dili ile yazı dili arasındaki fark derinleşiyordu. Türkmen imlası günümüzdeki hâline ancak 1930 yılında başlayan çalışmalardan sonra geldi.

Türkmenistan'ın Birinci İlmî Lengüistik Konferansı

1930 yılının Mayıs ayında Türkmen Türkçesinin sorunları üzerine ilmî konferans gerçekleştirildi. Bu konferansta özellikle üç mesele doğrultusunda raporlar sunuldu. Türkmen edebî dilinin gelişmesinin yolları, söz varlığı ve imla meseleleri ele alınıp görüş alış verişinde bulunuldu.

Konferanstan önce bazı çalışmalar yapıldı. Aleksandr Petroviç Potseluyevskiy ve Nikolay Konstantinoviç Dimitriyev'in önderliğinde etno-lengüistik araştırmalar gerçekleştirildi, bu araştırmalar neticesinde Türkmen Türkçesinin bazı ağızlarına ait değerli malzemeler toplandı. Bu malzemelerden, Türkmen edebî dilinin söyleyiş ve imla normlarını belirlemek için faydalanıldı. Böylece, bu konferansta Türkmen Türkçesinin söyleyiş ve imla kuralları bir nebze olsa netleştirildi. Konferansta Türkmen edebî dilinin imlasının temelleri atıldı denilebilir (Azimov vd., 1960: 72). Şüphesiz, konferansta kabul edilen kararlar içerisinde hatalı olanlar da vardı. Konferansta alınan kararlardan bazıları şunlardır:

“1. Şu gündäki metbugatñ dilini (‘Türkmenistan’ gazetesi ve mektep kitapları) türkmen edebi diliniñ esasına alınmağı mümkin. Ol dilde türkmen diliniñ sarpy birliğini saklamalı.”

[1. Günümüzdeki yayın dilini (Türkmenistan gazetesi ve okul kitapları) Türkmen edebî dilinin temeli olarak alınması mümkündür. Bu dilde Türkmen Türkçesinin şekil birliği korunmalıdır.]

“2. Metbugatda ulanıyan adalgalar, isimler, işlikler yeke bir urığa düşünikli bolman, işçi-dayhan köpçiligine düşünikli bolanları ulanılsın.

Yatlama: Gözel edebiyatda söz ovadanlığını ızarlap, şol düzginiñ saklanmazlığı mümkin.”

[2. Matbuatta kullanılan terimler, isimler, fiiller tek bir boy tarafından anlaşılır olmamalı, işçi ve çiftçilerin çoğunluğu tarafından bilinenler kullanılmalı.

Hatırlatma: Bedii edebiyatta söz güzelliğini yakalamak için bu kuralın uygulanmaması mümkündür.]

“3. Házirki zaman işliginiñ üytgeyişi, zamanlık koşulmaları her dürli edilip yöridilmän, hemme yerde -yar, -yär şeklinde yöridiler, meselem: uryar, gidýär.”

[3. Şimdiki zaman, fiillere zaman ekleri farklı farklı getirilerek değil her yerde -yar, -yär şeklinde çekimlenmeli. Mesela; uryar, gidýär.]

“4. Hemme zamana degişli işlikleriň yokluk koşılmaları başga şekillerde bolman, yeke -ma -me şeklinde ulanılmalı.”

[4. Tüm zamanlara ait fiillerin olumsuzlukları farklı şekillerde değil, -ma,/ -me şeklinde kullanılmalı.]

“5. Kâbir sözler orunına karap, inçgede, yogında ulanılmagına göre, oniň yalı sázleriň yeke yogın şekili ulanılsın. Meselem: ız, hıl, adım (ädim däl), kimin bolmalı.”

[5. Bazı sözcükler yerine göre ince, kalın ünlülü kullanılma durumunda bu gibi sözcüklerin sadece kalın ünlülü şekli kullanılmalı. Mesela: ız, hıl, adım (ädim değil), gibi olmalı.]

“6. Türkmen sözleri singarmonizm kanunına boyun sundırsın.”

[6. Türkmen Türkçesine has sözcükler ünlü uyumuna uymalıdır.]

“7. Kâbir düyp işlikleriň düzilişleri her yerde bir dürli yöridilip, a, e kimin giň çekimli ve ı, i kimin dar çekimli harplar bilen iki hıl edilip düzilyän bolsa-da olaryň dar çekimli pormaları ulanılmalı.

Meselem: tanı, okı, üvi, yörü...”

[7. Bazı kök fiillerin yazılışları her yerde farklı yazılmakta olup ‘a, e’ gibi geniş ünlü ve ‘ı, i’ gibi dar çekimli harfler ile iki şekilde yazılabiliyor olsa da bunların dar ünlülü şekilleri kullanılmalı. Mesela: tanı (tanı-), okı (oku-), üvi (öğüt-), yörü (yürü-)...]

“8. İşliklerden yasalyan isimleriň ahırındaki üytgeyciler iki hıl edilip aydilyan bolsa-da (ga, -ge, na, ne, gı, gi, sı, si), yeke ga, ge, gı, gi pormaları ulanılmalı.”

[8. Fiillerden yapılan isimlerin sonlarındaki çekim ekleri iki şekilde söyleniyor olsa dahi (-ga, -ge, -na, -ne, -gı, -gi, -sı, -si) sadece -ga, -ge, -gı, -gi şekilleri kullanılmalı.]

“9. Umuman canlı şivelerimizdäki bar bolan işlikleriň dolı şekili yöridilyär. Meselem: alanım yok, gelenim yok (alamok, gelemok däl).”

[9. Genel olarak canlı ağızlardaki fiillerin tam şekilleri kullanılmalıdır. Mesela: alanım yok, gelenim yok (alamok, gelemok değil)]

“10. Zat çalışmalarınıň (лично местоимение) menlik hem senligiň köpliginde yeke biz, siz şekili yöridiler. Bizleri, sizleri ulanılmalı däl.”

[10. Şahıs zamirlerinin, birinci ve ikinci çokluk şahıslarda sadece *biz, siz* şekli kullanılır. *Bizleri, sizleri* kullanılmamalı] (Azimov vd., 1960: 73).

“11. *Bi, bı, bu, bü, şu, şü, böyle, şöyle, beyle, şeyle çalışmalarınıñ yeke bu, şu, böyle, şöyle normaları alınyar.*”

[11. *Bı, bi, bu, bü, şu, şü, böyle, şöyle, beyle, şeyle* zamirlerinin sadece *bu, şu, böyle, şöyle* şekilleri alınıyor.]

“12. *Bir manı aňlatmak üçin koşılıyan v, g kimin söz yasaycılarınıñ ikisi hem yöridilyär. Meselem: Otlag, yaylag, sılag, otlav, yaylav, sılav.*”

[12 Aynı anlamı vermek için kullanılan “-v, -g” gibi yapım eklerinin ikisi de kullanılır. Mesela: *Otlag, yaylag, sılag, otlav, yaylav, sılav.*]

“13. *Çet dillerden giryän sözleri türkmeniñ kömekçi işlikleri bilen koşıp yöridilcek yerde (habar etmek, mälim etmek, peyda bermek) türkmen koşılmaları bilen bu şekillerde işlemäge dogrulamalı.*

Meselem: habarlamak, mälimlemek, peydalandırmak.”

[13. Yabancı dillerden giren sözcükleri Türkmen Türkçesinin yardımcı fiilleri ile kullanılması gerektiği yerde (*haber etmek, mälim etmek, peyda etmek*) Türkmen Türkçesinin ekleri ile bu yapılar karşılanmaya çalışılmalıdır. Mesela: *habarlamak, mälimlemek, peydalandırmak.*]

“14. *Türkmen şivelerinde uzunlu, kısgalı bolıp, iki şekilde ulanılyan sözleriñ yeke kısgası alınsın.*

Meselem: göre sebep.”

[14. Türkmen ağızlarında uzun ünlülü, kısa ünlülü olmak üzere iki şekilde kullanılan sözcüklerin sadece kısa ünlülü olanı alınsın. Mesela: *göre, sebep.*]

“15. *Söz yasayan koşılma koşılıp, isimden yasalan sıfatlar: okuvçı, okıcı, yazuvçı, yazıcı, edüvçi, edici, alıcı, aluvçı şekillerinde bolanlarınıñ ikisi-de alınmalı.*”

[15. Yapım ekleriyle, isimden türetilen sıfatlar: *okuvçı, okıcı, yazuvçı, yazıcı, edüvçi, edici, alıcı, aluvçı* şeklinde olanların ikisi de alınmalı.]

Yukarda da görüldüğü gibi, bu kuralların bazıları Türkmen Türkçesinin yapısına uygun değildir ve uzun süre varlıklarını sürdüremediler. 9, 12, 15. gibi bazı maddelerde ise karışıklık vardı. Tam olarak ihtiyacı karşılamadıkları için daha sonraki yıllarda düzeltildiler. Konferansta, Türkmen Türkçesinin söz varlığı ile ilgili

kararda: “*Türkmen Türkçesine alınan Sovyet uluslararası sözcükleri Rus dilindeki (Rus imlası esasında) şekliyle yazılmalıdır*” denildi fakat “*sözcüklerde ikiz ünlü varsa biri yazılmalı*” şeklinde hatalı bir karar verildi. Bu kurallar da daha sonra kaldırıldılar.

Konferansta alınan kararlar toplam 23 maddeden oluşmaktadır. Bunların çoğunluğu Türkmen Türkçesindeki ünlüler, sözcüklerin yazılışı, birleşik sözcükler, ekler ve Sovyetler döneminde alınan sözcüklerinin yazılışı ile ilgiliydi.

Ünlülerle ilgili kararda ünlülerin sayısı dokuzaya indirilmiştir. Basit sözcüklerde yuvarlak ünlülerin sadece birinci hecede yazılıp, diğer hecelerde söylense bile, *dolak, tovşan, tavık, üzik* örneklerinde olduğu gibi, yazılmamasına karar verilmiştir.

Ünlülerin düşürülmesi ve ünsüzlerin benzeşmesi ile ilgili 7. maddede şöyle denilmektedir:

“7. *Düyp hem asıl sözler, aşakda görkezilen orınlardan başgasında, ahırlarına koşılmalar gelip koşılmanda, öňki duruşlarında üytgetmän, hiç bir sesi ileri-kayra geçirmän, şol duruşları yalı yazılmalıdır. Emma aşakdaki gärkezilen orınları bolsa bu 7-nci kadadan daşarıdır:*

a) *İki bogınlı sözleriň bogınları üytgän çagda ı, i çekimlileriniň düşüp kalmagı yazıvda mümkin diyip bilinyär.*

Meselem: orın-ornı, bagır-bagrı... kimin”

[7. Kök ve gövde hâlindeki sözcükler, aşağıda belirtilen yerler haricinde ekler getirildiğinde önceki hâlleri değişmeden hiçbir sesi öne veya arkaya geçirmeden o hâlleri ile yazılmalıdır. Fakat aşağıdaki gösterilen durumlar, 7. kuralın dışındadır:

a) İki heceli sözcüklerin, hece yapılarının değiştiği durumlarda ı, i ünlüleri yazıda da düşürülebilir.

Mesela orın > ornı, bagır > bagrı gibi]

Tonsuzların, tonlulara dönüşmesi ile ilgili, benzeşme dikkate alınmadan ekin aslının korunarak yazılmalıdır denilmiştir. Birleşik sözcüklerin arada boşluk bırakmadan birlikte yazılması gerektiği belirtilmiştir. Birleşik sözcükler ile -la, -le, -da, -de, -sana, -sene gibi biçimbirimlerin arasına tire koyularak yazılması gerektiği belirtilmiştir. Yapım ve çekim ekleri, eklendikleri sözcüklerin ünlüsünün ince sıradan

veya kalın sıradan olmasına bakmaksızın tek tip olması, uyuma girmemesi gerektiği belirtilmişti.

Satır başı harflerin baskı ve el yazması şekillerinin kabulü konusuna değinilmiştir fakat yazılışları hakkında herhangi bir kural belirlenmemiştir.

Konferansta, Türkmen Türkçesinin imlasına dair kabul edilen kararlardan, ilk heceden sonra dudak ünlüleri yazılamaz kuralı haricindekilerin hiçbirisinin net olmadığı görülüyor.

Bu yüzden kararlar çoğunluk tarafından benimsenmemiş, bunların birçoğu daha sonradan kaldırılmıştır. Sözcük sonundaki tonsuzun tonlulaşması ve ikinci hecedeki dar ünlünün düşürülmesi haricindeki ses olaylarının yazıda gösterilmemesine karar verilmişti. Fakat *tovuk*, *gädik*, *gayık*, *keyik* gibi sözcüklere -cak,/ -cek, -cık,-cik ekleri getirildiğinde sondaki “k” düşürülerek “*tovucak*, *gädicek*, *gayıcak*, *keyicek*” şeklinde yazılmaktaydı.

Tonsuz ünsüz ile biten çok heceli sözcüklerde ve ünlüsü uzun tek heceli sözcüklerde, sadece ünlü ile başlayan ek getirildiğinde ünsüz tonluya dönüştürülüp yazılmalı, denilmiştir. Fakat bu sözcükler “y, r” sesleri ile başlayan ekler eklendiğinde de sözcük sonundaki tonsuzlar, tonluya dönüştürülüp yazılıyordu. Kök fiiller dar ünlü ile yazılmalı ve hem ince hem de kalın sıradan iki söylenişi olan sözcüklerin kalın ünlülü şekli kullanılmalı, denilmiştir; fakat bu kurallar göz ardı edilip; “*işle*, *akla*, *oyna*, *üdim*, *hil...*” şekilleri kullanıldı.

Bu tarz sorunlar İlmî Konferans’ın görevini tam olarak yerine getiremediğini gösteriyordu. Bu yüzden yazıdaki karmaşa giderilememiştir. Bazı dilciler imladaki farklılıkların sebebini kuralların benimsenmemesi olarak gösterse de aslında sorun, yazının konuşmadan uzaklaşmasından ve kuralların uygun olmamasından kaynaklanmaktadır.

Mesela bu konferansta: “*İki heceli sözcüklerin heceleri eklerden dolayı değiştiğinde, ünlüleri yazıda da düşürülebilir.*” şeklinde bir kural kabul edilmişti. Bu kurala dayanarak “*ogul*, *kömür*, *orun*, *kümüş*, *tovuk*, *övüt*, *sövüş*, *gövüs*” gibi sözcüklerin sonuna ekler getirilip heceler değiştiğinde ikinci hecedeki dar ünlüler düşürülebilmeliydi. Fakat sadece “*orun*” sözcüğünde ikinci hecedeki dar ünlü düşürülüp yazılabilirken diğer sözcüklerde düşürülmeden yazılması gerekmektedir.

Böyle hatalı kuralların kabul edilmesinin başlıca sebebi o dönemlerde Türkmen Türkçesinin iyi bilinmemesidir (Azimov vd., 1960: 76).

Daha sonra bu hataları düzeltmek için çalışmalar yapılmış, gazetelerde, dergilerde yazılar yayımlanmıştır. Bu makalelerden biri de Ş. Kerimin'in, *Kommunistler Magarıfi* adlı derginin 1932 yılında çıkan 3. ve 4. sayılarında yayımlanan "Türkmen Dilinin yazım kuralları" adlı makalesidir. Makale tartışma üslubu ile yazılmıştır. Kurallar 18 paragraftan ibaret olup Birinci İlmî Konferans'ta belirlenen kurallar doğrultusunda yazılmıştır; fakat kuralar bir nebze netleştirilmiştir. Konferans'ta belirlenen kurallar esas alınarak yazılmış olmasına rağmen bazı yerlerde kişisel görüşlere de yer verilmiştir.

Makaledeki Bazı Maddeler:

1) Kalın ve ince ünlülü iki şekilde söylenen sözcüklerin ince ünlülü olanları yazılmalı.

2) "ı, i" veya "a, e" ünlüleri ile biten, iki şekilde söylenen fiiller "ı, i" ile değil "a, e" ünlüleri ile yazılmalı.

3) Konuşmada düşürülen, ikinci hecedeki dar ünlülerin tamamı yazıda düşürülmemeli.

Bu makale tartışma üslubu ile yazıldığı için o devirde bu makaleye cevaben başka makaleler kaleme alındı ama tam bir sonuca varılamadı.

5 Haziran 1934 yılında Türkmenistan Komünist Partisin Merkezî Komitesi'nin yetkisi ile Aşkabat'ta dilci, edebiyatçı ve basın çalışanları toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Türkmen alfabesine, imlasına dair meseleler ele alınıp görüş alışverişinde bulunuldu. Alfabeden art damak tonlu "g" ve tonsuz "k" ünsüzlerini gösteren işaretler alfabeden çıkarıldı. Türkmen Türkçesinin imla ve söz varlığına dair meseleleri ele almak üzere 17 kişiden oluşan komisyon kuruldu. Bürokratlardan N. Aytakov, Ç. Vellekov, H. Atabayev; dilcilerden H. M. Baylıyev, A. Gelenov, H. Deryayev, P. Potseluyevskiy, G. Sopyev; edebiyatçı H. N. Çarıyev, komisyona dâhil edildi.

Komisyon, imla ve söz varlığı konusunda bazı çalışmalar yaptı. İmla ve söz varlığına dair sorunları netleştirmek için lengüistik kurultay yapılmasının zorunlu olduğu kararına varıldı. Türkmenistan Hükûmeti bu düşüncüyü uygun gördü.

Öncesinde iyi hazırlık yapılabilmesi için 1936 yılının Mayıs ayında Birinci Lengüistik Kurultay'ın toplanmasına karar verildi (Azimov vd., 1960: 77).

Birinci Lengüistik Kurultay

Bu kurultay öncesinde çok iyi hazırlık yapıldı. 1935 yılından başlayarak, imla komisyonu oluşturuldu. Türkmen Türkçesinin imlası ile ilgili sorunları çözmek için toplantılar yapıldı, geniş ölçekli istişareler gerçekleştirildi.

Konuşma dilinin tüm özelliklerini tam olarak öğrenebilmek için, Türkmenistan'ın bazı bölgelerine dil araştırması gezileri düzenlendi. Aşkabat'taki Türkmen işçilerin konuşmaları derlendi. Türkmen Türkçesine tercüme edilen eserlerdeki sözcükler derlenerek buradaki farklılıklar tespit edildi. Bazı bilim dallarında (siyaset, matematik, fizik, coğrafya, jeoloji) küçük sözlükler hazırlandı. Sözlüklerdeki sözcükler komisyon tarafından ele alınıp oylanarak kabul edildi.

Türkmen Türkçesi ile ilgili araştırma gezilerinin malzemeleri incelenerek Türkmen edebî dilinin imla kaideleri projesi düzenlendi. Bu proje birkaç kez değerlendirilip fikir alışverişinde bulunuldu. Bazı düzeltmeler yapıldı. Proje kapsamında Türkmenistan gazetelerinde fikir alışverişi için yayınlar yapıldı. Burada verilen makul teklifler, bazı eksikler imla komisyonu tarafından değerlendirmeye alındı ve bir karara varıldı. Bu tip hazırlıklar son olarak 1936 yılının Mayıs ayının 19-23 tarihleri arasında Türkmenistan'ın Birinci Lengüistik Kurultayı toplandı. Bu kurultayda Türkmen Türkçesinin imlası ile ilgili raporlar dinlendi. Sonra bunlar değerlendirmeye alınıp imla ile ilgili projede bazı değişiklikler yapılarak kabul edildi.

Kurultayda, Türkmen edebî dilinin imlasının temel prensibi olarak fonetik-morfolojik prensip esas alındı ve bu prensibe dayanarak ayrı ayrı fonemlerin, kök ve gövde sözcüklerin, çekim eklerinin yazılışlarına dair kurallar konuldu. Kurultayda kabul edildikten sonra Türkmenistan SSC Üst Şura Başkanlığı (MİK Merkezî İcra Komitesi) tarafından bu kurallar onaylandı.

Kurultayda Türkmen edebî dilinin yazım kuralları önceki hâline nazaran daha da netleştirildi ve konuşma diline daha da yaklaştırıldı.

Kök sözcüklerin ikinci hecesindeki kısa dar ünlülerin “u, ü” harfleriyle yazılması hususu kabul edildi (*ogul, üzüm, öküz, gurgun*).

Ünlü ile biten kök fiillerin sonuna “ı, i” harfleri değil “a, e” harflerini yazılması kararlaştırıldı (*okımak* değil *okamak*, *yörimek* değil *yöremek*).

Sözcük başında gelen art damak tonlu patlamalı “g” sesine karşılık “k” harfi yazılıyordu bu kural kaldırıldı ve olması gerektiği gibi “g” harfi ile yazılmasına karar verildi (*kavun* değil *gavun*, *kurt* değil *gurt*, *karpız* değil *garpız*, *kurban* değil *gurban*).

Kök sözcüklerin ortasındaki seslerin benzeşmesi sonucu ortaya çıkan edebî söyleyiş yazım kuralları olarak da kabul edildi (*hasta* değil *hassa*, *tütse* değil *tüsse* (duman), *piste* değil *pisse* (fıstık), *inñe* değil *iñne* (iğne), *işenğir* değil *işenñir* (gayretli, aktif), *yasdık* değil *yassık*).

Kısa telaffuz edilen açık “ä” sesine karşılık önceki imlada olduğu gibi “e” değil “ä” yazılmasına karar verildi (*göre* değil *göra*, *sebep* değil *sebäp*, *şehir* değil *şäher*, *mehir* değil *mähir*).

İnce kalın iki türlü kullanımı olan *acız – eciz*, *hıl – hil*, *adım – ädım*, *tız – tiz*, *azız – eziz* gibi sözcüklerin ince söylenişi esas alındı.

Sözcük başında hem tonlu hem de tonsuz ünsüzle kullanılan sözcüklerin tonlu ünsüzlüsü kullanılmaya başlandı (*kep* değil *gep*, *tört* değil *dört*, *pıçkı* değil *bıçkı*, *tokuz* değil *dokuz*).

“k” ünsüzü ile biten sözcüklere -cık, -cik eklendiğinde sözcük sonundaki “k” ünsüzü düşürülerek söyleyiş yazıda da kullanılmaya başlandı (*elekcik* değil *elecik*, *eşekçik* değil *eşecik*, *tayakcık* değil *tayacık*).

“l, n, r” ünsüzleri ile biten iki heceli kök sözcüklerin sonuna ünlü ile başlayan ekler getirildiğinde ikinci kapalı hecedeki dar ünlünün yazıda da düşürülmesinin doğru olacağına karar verildi (*bağır – bagrım*, *ömür – ömri*, *orun – orni*, *gövün – gövni*, *ogul – oğlu*).

Gavşak – govşak, *tavşan – tovşan*, *evrenmek – övrenmek* gibi iki türlü kullanımı olan sözcüklerde, sözcüğün ilk hecesinde “v” ünsüzünden önce gelen kısa geniş ünsüzün yuvarlaklaştırılarak yazılışı doğru kabul edildi (*tavşan* değil *tovşan*, *gavşak* değil *govşak*, *evrenmek* değil *övrenmek*).

Büyük harflerin yazılması gereken yerler netleştirildi, yazı dilini konuşma diline yaklaştırmak için edebî eserlerde sözcüklerin değiştirilen ve kısaltılan şekillerinin tercihe bağlı olarak kullanılmasına imkân tanındı. Edebî eserlerde tercihe bağlı olarak kullanımlardan bazıları şunlar: çokluk ekinin –*nar/-ner* şekilleri

(*oglanlar, gelinner*); İlgi hâlinin kısa şekli (*ataň öyi, geçin süydi, adamlañ gözleri*); bulunma ve ayrılma hâli için: *-na, -ne, -za, -ze, -sa, -se, -la, -le, -nan, -nen, -san, -sen, -zan, -zen, -lan, -len* ekleri (*Amanna – Amannan, menne – mennen, Ahalla – Ahallan, Gözelle – Gözellen, kapassa – kapassan, Nepesse – Nepessen, Orazza – Orazzan, Övezze – Övezzen*).

Şahıs zamirlerinden “ben, sen” zamirlerinin kullanımı tercih edildi.

Fiillerin benzeşemeye uğraşmış hâllerinin de kullanımı tercihe bırakıldı (*allım, gellim, yazzı, gezzi, össi, oyannı, geyinni, alya, gelye, alyadım, gelyädim, yassam, gisseme, bor, ger*).

Böylece edebî yazı dili öncekine nazaran konuşma diline yaklaştırıldı. İmlaya dair birçok kural netleştirildi.

Fakat kurultayda karmaşık hâle getirilen kurallar da bulunmaktaydı.

Birinci Lengüistik Kurultay’ın kararları doğrultusunda Türkmen edebî dilinin imla kuralları Profesör A. P. Potseluyevskiy tarafından derlenip “Türkmen Edebî Dilinin İmla Kuralları” adı ile kitap olarak 1937 yılında basıldı. Bu kitapta imla kuralları üç bölüm hâlinde verilmiştir: Ayrı ayrı fonemlerin gösterilişi, kök ve gövde hâlindeki sözcüklerin yazılışları, çekim eklerinin yazılışları. Birinci bölümde alfabe düzeni, baskı ve elyazısı harflerinin şekilleri, harflerin kendi içinde bölünüşleri, alfabenin ayrı ayrı harflerin kullanımındaki özellikleri, hecenin nasıl bölüneceği, büyük harflerin yazıldığı yerler, Rusça üzerinden Türkmen Türkçesine geçen sözcüklerin yazımına dair kurallar verilmektedir.

Bu bölüm iyi yazılmış; kurallar tam ve doğru belirtilmişti. Bu yüzden sadece 9. sayfanın 12. paragrafında biraz düzeltme yapıldı.

İkinci bölümde kök ve gövde hâlindeki sözcüklerin yazılışı hakkında kurallar verilmişti. Burada birleşik sözcüklerin birleşik ve ayrı hâlleri, kök sözcüklerin incelik - kalınlık kuralına uyan ve uymayan yazılışları, kök sözcüklerin ikinci hecesindeki yuvarlak ünlülerin yazılış kuralları, kök sözcüklerin ortasındaki ünsüzlerin benzeşme kuralları, ünlü ile biten fiillerin yazılış kuralları, birleşik fiillerin kısaltılmış biçimlerinin yazılışı, gövde hâlindeki sözcüklerin sonundaki “k” ünsüzünün düşürülerek yazılması, kök sözcüklerin ikinci hecesindeki dar ünlülerin düşürülmesi, sözcük sonundaki tonsuzların tonluya dönüşmesi, yapım eklerinin büyük ve küçük ses uyumuna göre yazılışı veriliyordu.

Birkaçı hariç kurallar doğru verildiği için değişiklik yapılmadan olduğu gibi benimsendi. Fakat birleşik sözcüklerde yuvarlak ünlülerin yazılması, “k” ünsüzünün düşürülüp yazılması ve dar ünlünün düşürülmesi ile ilgili kurallarda biraz değişiklik yapıldı.

Üçüncü bölümde çekim eklerinin yazılışları hakkındaki kurallar veriliyordu. Önceki kurallardan farklı olarak benzeşme neticesinde değişen şekillerin seçime bağlı olarak edebî eserlerde kullanımına izin verilmesinden ibaretti. Edebî eserlerde sayı, iyelik, hâl eklerini benzeşme sonucu değişen *oglannar, gelinner, oğlanlar, gelinler, meň, seň – meniň, senin, menne, mennen. Ahalla, Ahallan, Orazza, Orazzan, Nepesse, Nepessen, mende, menden, Ahalda, Ahaldan, Orazda, Orazdan, Nepesde, Nepesden* gibi şekillerinin kullanılmalarına imkân tanınıyordu. Edebî eserlerde, fiillerin; *alyar, gelyer, aldı, geldi, yazdı, gezdi, ösdi, gısdı, yatsa, gitse* şekillerinin yanı sıra seçime bağlı olarak *alya, gelyä, allı, gelli, yaztı, gezzi, össi, gıssı, yassa, gisse* gibi şekillerin de kullanılmasına imkân tanındı.

Böylece Birinci Lengüistik Kurultayı Türkmen Türkçesinin imlasını düzene sokma ve kurallarını oluşturma konusunda önemli bir görevi yerine getirdi. Edebî dilin imlası eskiye nazaran daha da netleştirildi. Edebî dilin yazım kuralları edebî söyleyişe daha fazla yaklaştırıldı. Türkmen Türkçesine, Rusçadan geçen sözcüklerin yazımı netleştirildi. Fakat yine de birtakım eksikler ve hatalar vardı. Bu kurultaydaki bazı kuralların daha da netleştirilmesi gerekiyordu.

Türkmen Devlet İlmî Araştırma (İlmî-Barlag) Enstitüsü çalışanları 1937-1938 yılları arasında, Birinci Lengüistik Kurultay’da alınan kararların yaygınlaşmasını sağladı ve ortaya çıkan sorunları çözmek için faaliyetler gerçekleştirdi. Bu kararlar, İkinci Lengüistik Kurultay’a kadar geçerliğini korudu. Hatta birçoğu İkinci Lengüistik Kurultayı’nda da değiştirilmeden olduğu gibi bırakıldı.

Kurultay’da sözcüklerin doğru yazılışı ile ilgili bazı doğru kararlar ya yanlış uygulandı ya da uygulanmadı. Bu durum yazıda bazı zorluklar doğurdu. Mesela, yazıda *fonetik – fonetiki, geologik – geologiki, filosofik – filosofiki, grammatik – garammatiki* veya *öysüz – öysiz, ilmyň – ilmyň, dostluk – dostlık* gibi şekillerin aynı anda kullanıldığı görülmekteydi.

Yukarıda verilenler ve bunlara benzeyen eksiklikler imlada tutarsızlığa sebep oluyor; okulların, basının, neşriyatın; genellikle okuyanın ve yazarın işini

zorlaştırıyordu. Fakat bu tür sorunlar mevcut imlada çok büyük değişiklikleri gerektirmiyordu. Sadece bazı düzeltmelerin yapılması lazımdı. Bu maksatla 1954 yılının Ekim ayında Türkmenistan’da İkinci Lengüistik Kurultayı toplanmasına karar verildi. Kurultay için komisyon kuruldu.

İkinci Lengüistik Kurultay

İkinci Lengüistik Kurultay, 1954 yılının Ekim ayının 6’sından 9’una kadar çalışmalarını sürdürdü. Bu kurultayda Türkmen Türkçesinin imlası ve söz varlığına dair raporlar sunuldu. Bu raporlar doğrultusunda bazı kararlar kabul edildi. Kurultayın aldığı kararlar Türkmen Türkçesinin imlasının olgunlaşmasında, karmaşadan kurtulmasında, hataların giderilmesinde, birliğin korunmasında büyük rol oynadı.

Kurultayın hemen öncesinde Türkmen dil biliminin bazı problemleri tüm yönleriyle ele alındı ve imla meseleleri ile ilgili bazı teklifler eklendi. Bunların en önemlileri şunlardır:

1. ‘İmla Türkmen konuşma dilini fazlasıyla yansıtsın.’ şeklindeki düşünce. Her dilin ses özellikleri sonsuz derecede karışıktır. Konuşma dili, yazıda, harfler vasıtasıyla anlam aktaracak seviyede açık şekilde verilmektedir. Bunun dışında, yazının maksadının tüm söyleyiş özelliklerini vermek değil de herhangi bir düşünceyi bildirmekten ibaret olduğu göz önünde tutulmalıdır. Tüm ses özellikleri imlaya yansıtılabilecek dil yoktur. *Harpız – garpız, kelin – gelin, tört – dört, arfa – arpa, körfe – körpe, sorog – sorag, sılak – sılag, bugün – bogun, erman – arman, Ağşabat – Aşğabat* vb. sözcüklerin Türkmenistan’ın çeşitli bölgelerinde farklı farklı söylendiği göz önünde tutulursa bu mümkün değildir.

Ayrıca sözcüklerin yazımı ile söylenişi arasında her zaman uygunluk olmayabilir. Yazı ve canlı konuşma birbiri ile sıkı sıkıya bağlı olsalar da bunların her birinin kendine has özellik ve araçları vardır. Ses ile harfin karşılık gelme açısından birliğini temin etmek, seslerin tüm özelliklerini, konuşmanın tüm seslerini yansıtmak imla ile değil de sadece fonetik transkripsiyonla yapılabilir. Yazı dili hiçbir zaman konuşma dilini tam olarak yansıtmaz.

2. Uzun ünlüler Türkmen Türkçesinin önemli özelliklerinden biridir. Bazı katılımcılar, yazıda anlama etki eden uzunlukları gösterme meselesi üzerinde

durdular. Fakat kurultayda bu teklif kabul edilmedi. Çünkü uzunluklar her ağızda aynı olmayabiliyordu. Ayrıca mevcut durum Türkmen Türkçesini imla kuralı olarak kabul görmüş, yerleşmişti.

3. Yuvarlak ünsüzlerin birleşik sözcüklerin ve dar ünlülerin yazımı hakkında.
Yuvarlak ünlüler sadece birinci hecede yazılmalı şeklindeki teklif.

Yuvarlak ünlülerin yazılma kurallarında reform yapılması imlada artık benimsenen kararlardan, hiçbir gerekçe olmaksızın vazgeçmek anlamına geliyordu. Ayrıca dudak uyumu (kalınlık - incelik uyumunda olduğu gibi) Türkmen ağızlarının neredeyse tamamına has özelliktir. Sadece sözcüğün son açık hecesi için geçerli değildir. Bunun için bu teklif de Kurultay'da kabul edilmedi. Aksine kullanımı eskiye nazaran daha da yaygınlaştırıldı.

Birleşik sözcükler ayrı yazılmalı (mesela *kellebaşayak*, *Annamırat*, *Esengülü* değil de *kelle baş ayak*, *Anna Mirat*, *Esen Gülü*), iki heceli sözcüklerde dar ünlüleri düşürerek yazmak doğru değil (mesela, *ornı*, *ömri*, *oglu*, *deñzi*, *gövsı kövşı* değil de *orunı*, *ömüri*, *ogulu*, *deñizi*, *gövüsi*, *kövüşü*) şeklindeki teklifler de sunuldu.

Oylama yapılırken bu tekliflere destek verenler oldu. Fakat büyük bir çoğunluk tarafından kabul görmedi.

Birleşik sözcükler, Türkmen Türkçesinde, en verimli ve gittikçe yaygınlaşan sözcük yapma yollarından biridir. Sözcüklerin birleşmesi ile yeni anlamlı yüzlerce sözcük türetilmektedir. Birleşik sözcükleri teşkil etmekte sözcük türlerinin neredeyse hepsi görev alabilmektedir. Sözcükler birleşince dilin kuralları çerçevesinde ses değişimleri de ortaya çıkabilmektedir; *ikatyok*, *yarganat*, *alıber*, *görüber*, *gelnece*. Ayrıca birleşik sözcükler ayrı kullanıldıklarında bağımsızlıklarını koruyup koruyamayacakları da göz önünde tutulmalıdır. Bazı birleşik sözcüklerin bünyesindeki sözcüklerden birisinin tek başına da kullanıldıkları yahut çok az kullanıldıkları da görülmektedir. Mesela *alıber* (*alı ber*), *duruber* (*duru ber*), *galiberse* (*galı berse*) *sarıyagız* (*sarı yagız*) vb.

Bu yukarıdaki farklılıkları göz önünde tutup, İkinci Lengüistik Kurultay mevcut kuralları onayladı.

4. Rusçadan geçen sözcüklerin yazım kuralları hakkında.

Bu konudaki teklifler; Rusçadan geçen sözcüklerden yeni sözcük yapma yolu, bazı sözcüklerin Türkmen Türkçesinin telaffuzuna yakınlaştırılıp yazılması ve ikiz

ünlüler doğrultusunda idi. Fakat bu tekliflerin hiç biri de Kurultay'da desteklenmedi mevcut kuralların biraz değiştirilerek daha da netleştirilmiş hâlleri kabul edildi (Azimov vd., 1960: 85).

SÖZ DİZİMİ

Söz dizimi; birden fazla sözcüğün dilin kural ve imkânları çerçevesinde tek sözcük ile karşılanamayan bir kavramı karşılamak, belirtmek, nitelemek, pekiştirmek veya bir yargıyı anlatmak üzere başka bir sözcükle bir araya gelmesini inceleyen bilim dalıdır.

Söz dizimi, öbeklerin yargılı ve yargısız olmasına göre “sözcük öbekleri” ve “cümle” şeklindeki iki temel başlık altında ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesinin söz dizimi üzerine yapılan çalışmalarda yargısız anlatımlardan bazı eserlerde isim tamlamaları, sıfat tamlamaları ve benzerlik bildiren edat öbeği cümle bahsinde, “ayırıcılar” başlığı altında verilmiştir (Azimov ve Baylıyev, 1967). Potseluyevskiy, “Slovoçoetaniya=terkip” bahsinde diğer eserlerde “ayırıcılar” başlığında işlenen bazı konuları cümle bahsinden önce ele almıştır (1943: 16-17). Bunun dışında bazı sözcük öbekleri isim “söz düzümleri” başlığı altında ele alınmıştır. Söz dizimine ait bazı birleşmeler şekil bilgisinin de alanına girmediği için yeterince izah edilmemiştir. Bazı konular ise cümle değil de şekil bilgisi içinde incelenmiştir. Mesela, tekrar öbeği, şekil bilgisi içinde “sintaktik-morfologik söz yasalışı” (Azimov vd., 1960: 124) başlığı altında ele alınan konulardan biridir.

Özetle, “söz düzümleri” başlığı altında sözcük öbeklerinden ziyade sözcüklerin birleşme şekilleri ele alınmış; sözcük öbekleri konusu ayrıntılı olarak verilmemiştir. Türkiye Türkçesi ile ilgili söz dizimi çalışmalarında söz dizimi, genellikle “yargısız anlatımlar” ve “yargılı anlatımlar” şeklinde temel iki başlık altında ele alınmaktadır. Bunun dışında, Hatiboğlu'nun “*Dilbilgisi verilerine göre, yüklemi olan anlatımlara 'yargılı anlatım', yüklemi olmayan anlatımlara da 'yargısız anlatım' denir*” (1972: 1), Delice'nin ise “... sözdizimsel bağımsızlığı temsil eden yüklem esas alınarak iki ayrı başlık altında incelenebilir: *Yüklemsiz ve yüklemli söz dizimi*”. (2007a: 15) şeklinde değerlendirdikleri görülmektedir.

Cümle bahsine geçmeden önce cümle öğelerini oluşturan sözcük veya sözcük öbeklerinin ele alınması yerinde olacaktır. Sözcük öbekleri, cümle içerisinde öbek olarak aldıkları adı değil de görevlerine göre özne, yüklem, nesne gibi adları almaktadır. Kısaca söylenecek olursa sözcük öbekleri, cümle öğeleri ile yine sözcük öbeklerinin birinci veya ikinci birleşenlerini oluşturan öğelerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SÖZCÜK ÖBEKLERİ

Cümle içerisinde sözcükler her zaman tek başlarına bulunmaz; çoğunlukla, çeşitli ilişkilerle bir araya gelerek öbek oluşturur. Sözcük öbeği terimini Karahan şöyle tanımlamaktadır: “*Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak veya belirlemek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir*” (2011: 39).

Sarı ve Güder, çalışmalarında sözcük öbeklerini “*1-İsim Söz Düzümleri, iki veya daha çok isim soyundan olan kelime ile kurulmuş tamlamalardır. Baş komponent mutlaka isim (ad) olmalıdır. 2- İşlik Söz Düzümleri, bu tamlamada baş komponent mutlaka işlik olmalıdır.*” (1998: 25) şeklinde gösterirler. Türkmenistanlı dilcilerin hazırlamış olduğu söz dizimi çalışmalarında, sözcük öbeklerini “isim söz düzümleri” ve “işlik söz düzümleri” şeklinde ikiye ayırarak ele almışlardır (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998).

Türkiye Türkçesi üzerine yapılan söz dizimi çalışmalarında sözcük öbekleri, öbeği meydana getiren öğelerin sıralanışına veya öbeğin oluşumunda bir ekin katkısının olup olmamasına göre, bazen de her iki şekilde ele alınmıştır (Delice, 2007a; Şimşek, 1987; Çelik vd., 2006). Bunun dışında sözcük öbeklerini oluşturan sözcüklerin türlerine göre de sınıflandırıldığı görülmektedir (Çelik vd., 2006: 35-36).

“*Sözcük öbekleri arasında ‘belirten-belirtilen’, ‘tamlayan-tamlanan’, ‘tâbi olan-tâbi olunan’, ‘asıl-yardımcı’*” (Karaörs, 1993: 1) ilişkisi söz konusudur. Türkmen Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde dizilim çoğunlukla yardımcı öge başta, asıl öge sonda olacak şekildedir. Bazı sözcük öbekleri, yukarıda belirtilen ilişki ve sıralamanın dışında kalmaktadır. Birleşik fiil, edat öbeği ve unvan öbeğinde öğelerin sıralaması değişmektedir. Birleşik fiil ve edat öbeğindeki sıralama değişikliğinin temel sebebi bu birleşmelerdeki sıralamanın söz dizimi değil de şekil bilgisi sırlaması olmasından kaynaklanmaktadır. Karahan, bu durumu “*...Sadece birleşik fiil ile edat grubunda, ana unsur başta bulunur. Bu gruplarda ikinci unsur bir çekim unsurudur.*” şeklinde ifade etmektedir (2011: 40). Öner de bu konuda

benzer şeyleri söylemektedir: “... *Birleşik fiil ve edat grubu. Tablonun bütününden ayrılan bu iki grup, sentaktik değil, morfolojik sıraya bağlıdır. Türkçenin tarihî-karşılaştırmalı gramer çalışmalarında belirlenen **ekleşme** olgusunun da, hep bu iki yapıyla ilgili olması da, onların bu morfolojik sırayla çalışmalarından ileri gelmektedir.*” (1999: 11).

Sözcük öbekleri cümle içerisinde bir bütün olarak ele alınır. Öbeğin diğer cümle ögeleri ile ilişkisini kurmak için getirilen çekim ekleri, öbeğin tümüne aittir ve en son sözcüğe eklenir. Öbeğin alacağı ek temel ögeye bağlıdır (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 9). Bu yüzden ek son ögeye eklenmiş olsa da öbeğin tümü ile ilgilidir.

Konuşma dilinde, şiir dilinde, diğer edebî türlerde estetik kaygılarla sözcük öbeklerinde ögelerin yer değiştirdiği görülebilmektedir. Fakat genelde, yardımcı öge + asıl öge sıralaması korunmaktadır. Sözcük öbeklerini öge sıralaması ve yöneten-yönetilen ilişkisi açısından aşağıdaki alt başlıklar altında incelemek mümkündür:

1. Yardımcı Öge + Asıl Öge
 - a. İsim Tamlaması
 - b. Sıfat Tamlaması
 - c. Yüklemsi Öbekleri
 - d. Ünlem Öbeği
 - e. Kısaltma Öbekleri
2. Asıl Öge + Yardımcı Öge
 - a. Unvan Öbeği
 - b. Fiil Öbeği
 - c. Edat Öbeği
3. Asıl Öge + Asıl Öge
 - a. Özel İsim Öbeği
 - b. Tekrar Öbeği
 - c. Sayı Öbeği
4. Asıl Öge + Yardımcı Öge + Asıl Öge
 - a. Bağlama Öbeği
5. Açıklama Öbeği

Sözcük öbekleri yukarıda verilen maddeler esas alınarak sırasıyla şu başlıklar altında ele alınabilir:

1.1. YARDIMCI ÖGE + ASIL ÖGE

1.1.1. İsim Tamlaması

Birden fazla isim işlevindeki sözcük veya sözcük öbeğinin aitlik, tahsis, tür, cins ve özelliği ifade etmek üzere bir araya gelmesi ile oluşan sözcük öbeklerine isim tamlaması denir (Bilgegil, 1984: 116).

Türkmenistan’da yazılan söz dizimi ile ilgili bazı eserlerde isim tamlaması ve iyelik öbeği şu şekilde izah edilmektedir: “İlgi hâli(Eýelik düşüm) ya da iyelik (değişilik) tamlayanı (aýyrgygy) ‘kimin, neyin, nerenin, hangi’ şeklindeki sorulara cevap olup cümlelerin ad ve ad görevindeki ögelerine bağlanmaktadır. Anlam yönünden bir şeyin kimin ya da neyin olduğunu, kime, neye has olduğunu, hareketin de kime neye dair olduğunu göstermektedir. Eýelik ya da değişilik aýyrgygy ilgi hâli eki almış olmalı, bu kelime tarafından belirtilen kelime ise iyelik eki almalıdır.

Örnek:

Orazın Kitabı benimkinden yeni. Kimin? – Orazın.

Bizim iyi okumamız için gerekli olan şartların hepsi var. Kimin okuması için? Bizim” (Azimov ve Baylyev, 1967: 68).

Açıklamada da görüldüğü gibi isim tamlaması veya iyelik öbeği bir bütün olarak değerlendirilmemiş, sadece tamlayan kısmı “ayırғыç” olarak ele alınmıştır. Buradan, “ilgi hâli (eýelik düşüm) veya iyelik (değişlilik aýyrgygy)” isim tamlamasının tamamına değil de, sadece, tamlayan kısmına işaret ettiği rahatça anlaşılmaktadır.

Bazı eserlerde ise tamlamalar, “ad söz düzümleri” başlığı altında ele alınmaktadır. Bu şekliyle konunun Türkiye’de ele alınışına daha yakındır. Sarı ve Güder, “*Si:ntaksi:siň en küçük birimi söz düzümidir (tamlama). Adından belli olduğu gibi, söz düzümi kelimelerin en az ikişer ikişer dizilmesi ile oluşur: Türkmen ha:lısı, gızıl renk, üç gı:z”* (1998: 17) demektedir.

Tamlayan, isim tamlamasının türüne göre ilgi hâli ekiyle veya eksiz olabilir. Belirtili isim tamlamalarında tamlayan ilgi hâli eki alır; belirtisiz isim tamlamalarında ise eksizdir.

Hem belirtili isim tamlamalarında hem de belirtisiz isim tamlamalarında tamlanan, şahsa ve sayıya göre altı iyelik ekinden birisini alır. Türkmen Türkçesinde bu ekler $+(I)m/+(U)m$, $+(I)ň/+(U)ň$, $+(s)I/+(s)U$, $+(I)myz/+(U)myz$, $+(I)ňyz/+(U)ňyz$, $+(s)I/+(s)U$ veya Türkmenistan'da hazırlanan eserlerde verilmese de $+lArI$ şeklindedir.

Onuň ýanynda adam-da, başga it-de ýok. (MÄ 5/1) ‘Onun yanında insan da, başka köpek de yok.’

Olaryň ganatlary şemal ýaly şuwlap ses edýär. (MÄ 9/26) ‘Onların kanatları rüzgâr gibi uğuldayıp ses çıkarıyor’

Ýagş damjalary gökden şabyrdap döküldiler. (MÄ 18/6) ‘Yağmur damlaları gökyüzünden şıprdayarak döküldüler.’

Dar okobyň ýokarsynda çüksiz asmanyň ýyldyzlary lowurdaýardy. (YA 214/7) ‘Dar siperin üstündeki sınırsız gökyüzünün yıldızları parıldıyorlardı.’

Ol pulemyotyň ýanynda nobatçylyk edýän esgere ukusyny almaga rugsat berdi-de, onuň ornuny eýeledi. (YA 213/38) ‘O, mitralyözün yanında nöbet tutan askere izin verip onun yerini aldı.’

Porhan tansyny edýän ýalawly metal sürüsi ne batyry, ne gorkagy - hiç kimi sylamaýar. (YA 217/19) ‘Şaman dansı yapan ateşli metal sürüsü - ne cesuru, ne korkağı - hiç kimseyi saymıyordu.’

Hey eýesinden soraman hem biriniň almasıny iýäýmek bormy? (GA 15/6) ‘Hey sahibine sormadan da birinin elmasını yiyivermek olur mu?’

Türkmen Türkçesinde üçüncü şahıs teklik ve çokluk için kullanılan *+I* ekinin *+U* biçimi kaynaklarda verilmemektedir (Azimov vd., 1960: 172-173; Borcakov vd., 2000: 48). Fakat verilmemesine rağmen örnekleri vardır¹.

İt gözi görmese-de, guşlara üýrüp topuldy, soňra ol gaçdy. (MÄ 10/15) ‘Köpek, gözü görmese de kuşlara ürüyerek saldırdı, sonra kaçtı.’

Akbay gözünü ýumdy...(MÄ 13/15) ‘Akbay gözünü yumdu...’

Meydanda itiň göwnünden turan zat günüň mylaýym nury hem guşlaryň jürküldisi boldy. (MÄ 5/17) ‘Kırlarda, köpeğin hoşuna giden şey, güneşin sıcak ışığı ve kuşların cıvıltısı oldu.’

Erkek eýesiniň sözünü goldaýan ýaly kükredi. (MÄ 25/25) ‘Buğra, sahibinin sözünü desteklercesine kükredi.’

Emma Saryhanowyň gözüne uky gelmeyärdi. (YA 213/38) ‘Fakat Sarıhanov’un gözüne uyku girmiyordu.’

Ol patyşanyň özi hemme zatdan habardar eken. (AA 32/2) ‘O padişah her şeyden haberdarmış.’

Hiç haçanam, häzirki ýaly, ol özüniň ýazyjylyk borjuny güýçli duýmandy. (YA 215/30) ‘Hiçbir zaman, şu an olduğu gibi güçlü, o kendisinin yazarlık yükümlülüğünü hissetmemişti.’

Sapa bagbanyň sözünü hayran galyp diňläpdir-de, iýen almasy için ony razy edip, hoşlaşyp, owadan gyzyny hem özi bilen bile alyp gaydypdyr. (GA 18/3) ‘Sapa bağbanın sözünü şaşkınlıkla dinledi, yediği elma için onun rızasını alıp, vedalaşıp, güzel kızını da yanına alıp döndü.’

¹ Türkmen Türkçesinin yazım kurallarına göre birinci heceden sonra “o, ö” ünlüleri, ikinci heceden sonra ise “u, ü” ünlüleri yazılmaz. İkinci hecede “u, ü” ünlülerinin yazılabilmesi için ünlünün kısa olması ve hecenin kapalı olması gerekir. Aksi hâlde söyleyişte “u, ü” telaffuz edilse bile yazıda “ı, i” ünlüleri ile gösterilir. Son açık hecede eğer dar ünlü uzun değilse ve kelimeye getirilen ek bu ünlüde uzunluk oluşturmazsa, bu hecedeki “ı, i” ünlüsü, “u, ü” şeklinde yazılır. Üçüncü şahıs iyelik eki, kelime kökü tek heceli olsa dahi ancak ikinci hecede bulunabilir. Bu yüzden eğer tamlama herhangi bir hâl eki almamışsa, açık hece oluşturacağı için bu eki, *göz+i* örneğinde olduğu gibi *+I* şeklinde yazmak gerekir. Fakat tek heceli kelimedeki ekten sonra zamir n’si ve hâl eki gelirse ek *göz+ü+n+e* şeklinde yazılır.

Garrynyň sözüne oylan gülüpdür... (GA 20/48) ‘İhtiyarın sözüne oylan gülmüş...’

Ony aeroportdan, özüne golaý, gapynyň öňüne getirdi. (ZB 365/11) ‘Onu havaalanından, kendisine yakın, kapının önüne getirdi.’

Sözbaş+y+sy, bir+i+si, dörd+ü+si, baş+i+si (Azimov vd., 1960: 180), *on+u+sy kem ýüz* (Baylyyev S. , 1992: 226) örneklerinde olduğu gibi üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin üst üste getirildiği durumlar da görülmektedir. Bunlardan “birisi” hariç, diğer kullanımlarla, Türkiye Türkçesinde karşılaşmamaktadır.

Çeňnekleriň dördüsine balyk düşüpdür. (MÄ 58/3) ‘Olta iğnelerinin dördüne balık düşmüştü.’

Şu hili gijeleriň üçüsini başyndan geçirip, gündizine it hem güjüklär bilen bir çadyrda uklap, syýahatçy itiniň güjüklän goluna ýetdi. (MÄ 120/29) ‘Bunun gibi üç geceyi başından geçirip gündüzleri köpek ve yavruları ile aynı çadırda uyuyup gezgin köpeğinin yavruduğu çukura ulaştı.’

Stoluň başyndaky dört adamyň dördüsi dört ýerden agzyny şapbyldatdy. (MÄ 154/34) ‘Masanın başındaki dört adamın dördü dört taraftan ağızını şapırdattı.’

Pulemyotçylaryň dördüsi plaşç-palatka bilen ýapylgy, gymyldysyz ýatyrdy. (YA 217/32) ‘Mitralyözcülerin dördü panço ile örtünmüş bir şekilde, hareketsiz yatıyordu.’

Bir isim tamlaması başka bir isim tamlaması içinde tamlanan veya tamlayan olarak bulunabilir. Tamlama, tamlanan durumunda ise, kendi iyelik ekini düşürerek içinde bulunduğu tamlamanın iyelik ekini taşır. (Karahana, 2011: 45; Karaörs, 1993: 13-14)

Hatiboğlu, “*Tamlanan, ad gibi kullanılabilen her tür sözcükten olabilir. Yalnız -mek’li eylemliler ad tamlamasında tamlanan olmaz.*” demektedir (1972: 9). Fakat Türkmen Türkçesinde -mAK ekli yüklemsiler isim tamlamasında tamlanan olarak kullanılabilir.

It hojajynynyň öýden çykmagyny özi bilen çagalaryň kowalaşyp oýnaýan, guşlaryň birsyhly saýraşýan meýdanyna gitmegini isleyär. (MÄ 7/10) ‘Köpek, sahibinin evden çıkmasını kendisi ile çocukların kovalamaca oynadığı, kuşların durmaksızın ötüştüğü alana gitmesini istiyor.’

Günüň dogmagı bilen yagan gar bütün töweregi bir meñzeş etdi. (MÄ 12/22) ‘Güneşin doğuşuyla yağan kar tüm etrafı tekdüze yaptı.’

Ýyrtycy şagalyň ýodasy bilen ýöremegini dowam etdi. (MÄ 54/32) ‘Yırtıcı, çakalın patikasından yürümeyi sürdürdü’

Gojalaryň aýtmaklaryna görä, atsyz adam özüni ganatsyz guş ýaly duýupdyr. (BB 4/2/3) ‘İhtiyarların söylemelerine göre atsız insan kendini kanatsız kuş gibi hissedermiş.’

1.1.1.1. Belirtili İsim Tamlaması

İlgi hâli eki almış tamlayan görevindeki sözcük veya sözcük öbeği ile iyelik eki almış tamlanan görevindeki sözcük veya sözcük öbeği olmak üzere iki isim unsurunun aitlik, parça-bütün ilişkisi, sahiplik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme anlamında oluşturduğu öbeğe “Belirtili İsim Tamlaması” denir (Çelik vd., 2006: 52; Karahan, 2011: 42).

Belirtili isim tamlamalarına getirilen ilgi hâli eki daima *+(nI)ň* şeklindedir. İlgi hâli eki, söyleyişte, ünlü ile biten sözcüklere, hece kaynaşması neticesinde, konuşmada, *+nIň* yerine sadece, *+ň* şeklinde eklenebilmektedir². Türkiye Türkçesinde birinci tekil şahıs zamirine getirilen *+im* eki Türkmen Türkçesinde *+iň* şeklindedir. Ekin eski hâlinin korunduğu görülmektedir (Alyılmaz C. , 1994: 52).

Tagan, meniň adym Tagan—diýip, gelmişek salamlaşmagy ýadyndan çykaryp, kürüşgä elini ýetirdi. (MÄ 67/11) ‘Tagan, benim adım Tagan – diye yabancı selamlaşmayı unutup, maşrapaya elini uzattı.’

Meniň maşynym bir gezek muňa çykyp-da bilmedi. (MÄ 169/19) ‘Benim arabam bir kez bile buna çıkamadı.’

² *+(nI)ň* eki sonu ünlü ile biten sözcüklere getirildiğinde ünlüde uzunluk oluşur. Son ünlü eğer “e” ise bu ünlü hem uzar hem de genişleyerek “ä” ünlüsüne dönüşür.

Düýänyň bolmaly ýerinde ýoklugyna göz ýetirip, ol posýolokdan çykyp gitdi. (MÄ 8/20) ‘Devenin olması gereken yerde olmadığına kanaat getirip, o köyden çıkıp gitti.’

Guşlar gijäniň garaňkysyndan ýasalan ýaly gara. (MÄ 9/25) ‘Kuşlar gecenin karanlığından yapılmış gibi karalar.’

Güllü keçäniň üstünde keltejik stol dur. (MÄ 136/10) ‘Çiçekli keçenin üstünde kısacık masa duruyor.’

Ayyň yagıtısına käsäniň içindäki içgi kül renkine meñzejek bolyar. (MÄ 136/40) ‘Ayın ışığında kâsenin içindeki içecek kül rengine çalıyor.’

Ahyrda bagban: Meniň bir şertim bar. Şony berjaý etseň, menrazy bolayyn - diýipdir. (GA 16/45) ‘Sonunda bahçıvan: Benim bir şartım var. Onu yerine getirirsen razı olayım, dedi.’

Meniň «Şükür bagsym» uruşa garşy däl-de, jeňparazlara garşy! (YA 216/33) ‘Benim “Şükür bahşım” savaşa değil, savaş kışkırtıcılarına karşı!’

Saryhanowyň özi hem şu ajaýyp gijäniň gözelligini söz galypyna salyp, hekaýa ýazarmyka? (YA 215/29) ‘Sarıhanov’un kendisi de bu harika gecenin güzelliğini sözcüklere döküp hikâye yazar mı acaba?’

Haýsy geyimi ütüglese, gylygy-häsiýeti bilen şol çagasy onuň göz önüne geldi. (ZB 364/23) ‘Hangi giysiyi ütülese hâl ve hareketleriyle o çocuğu onun gözünün önüne geldi.’

Iki çetki gyzlaryň biri üýtgeşik owadandy. (ZB 366/14) ‘Kenarlardaki iki kızdan biri farklı bir güzeldi.’

Onuň ynsan bilen dostlugy ýyllaryň däl, asyrlaryň synagyndan geçipdir. (BB 4/1/2) ‘Onun insan ile dostluğu yılların değil asırların sınavından geçmiştir.’

Bilgegil, “Bir pekiştirme maksadı gözetilmediği takdirde, şahıs zamirleriyle kurulan isim tamlamalarının yalnız belirtileni söylenir. Evim, bahçen, odamız gibi...”

demektedir (1984: 123) Türkmen Türkçesinde de tamlanan düşmüş olsa bile iyelik eki sayesinde tamlamanın anlam bütünlüğü korunmaktadır.

Saryhanow täze gazylan okobyň alkymyna üýşürilen topragy emay bilen ýepbeşledi-de, pilini gapdala goýdy. (YA 213/34) ‘Sarıhanov, yeni kazılmış çukurun kenarına yağılan toprağı dikkatlice düzeltti ve küreğini kenara koydu.’

Ýeňse ýanda şaglap akýan Dnestr azap çeken kenarlaryny hüwdüleyän dek, üýtgewsiz heňini çalyardy. (YA 214/3) ‘Arka tarafta çağlayıp akan Denyester azap çeken kenarlarına ninni söylercesine tekdüze melodisini çalıyordu.’

Fakat “öz (=kendi)” dönüşlülük zamiri ile kurulan tamlamalarda öz zamirinin terk edilmediği durumlar sık görülmektedir. Bu tür tamlamalarda öz zamiri ilgi hâli eki de alabilmektedir.

Öz adyň näme? — diýip, garryçopan ýigdekçeden sorady. (MÄ 134/4) ‘[Kendi] Adın ne? - diye, İhtiyar çoban gence sordu.’

Özüniň in gowy görýän hekaýalarynyň birisini Saryhanow ýada saldy. (YA 216/15) ‘Sarıhanov, [kendisinin] en sevdiği hikâyelerinden birini hatırladı.’

Özüniň hataryna baş ýüzden gowrak žurnalisti birleşdirýän... (H 5/3/52) ‘[Kendi] bünyesinde beş yüzden fazla gazeteciyi bir araya getiren....’

Belirtili isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan arasına başka ögeler girebilir (Karahana, 2011: 43; Çelik vd., 2006: 52). Araya giren ögeler değerlendirilirken tamlayanın anlamını pekiştiren edatlar karıştırılmamalıdır. Tamlayan, “hem” edatıyla, “da” edatında olduğu gibi, katma anlamı verilerek pekiştirilebilmektedir. “hem” edatının çoğunlukla eklenerek ve ses uyumuna uydurularak tamlayana bağlandığı da görülmektedir.

Bayyrlýklar beýgelip daga öwrüldikleriçe, ýeliň hem bady artdy. (MÄ 39/24) ‘Bayırlıklar büyüyüp dağa dönüştükçe rüzgârın da gücü arttı.’

Asman hem çöl bilen birlikde ol adamlaryň hem gözeldigi barasynda oýlandy. (MÄ 213/24) ‘Gökyüzü ve çöl ile birlikte, O, insanın da güzel olduğu hakkında düşündü’

Ýalan sözlemegiňem öz bir çaky bor, agam. (GA 20-21/48-2) ‘Yalan söylemenin de bir sınırı olur ağam.’

Şu günki günde respublikamyzyň metbugatynda, televideniýe ve radiosynda işleyän žurnalistleriňem birentegi, ine, şu mukaddes ocakdan özüniň, başlangyç tälimini alypdy. (H 5/1/6) ‘Günümüzde cumhuriyetimizin basınında, televizyonda ve radyosunda çalışan gazetecilerin birçoğu, işte bu mukaddes ocaktan ilk eğitimini almıştır.’

Türkmen Türkçesinde, *-cAK*, ve *-dIK/-dUK* eki yerine kullanılan *-An*, *-yÄn* sıfat-fiil ekleri ile oluşturulan sıfat tamlamaları, belirtili isim tamlamasının tamlananı ise iyelik eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sıfat-fiil ekli sözcükten sonra değil de sıfat tamlamasının tamlananından sonra eklenir (Biray ve Biray, 2000: 29). Türkiye Türkçesindeki “-mA+iyelik eki + gereken” yapısı yerine kullanılan *-mAll* sıfat-fiil ekinde de aynı durum söz konusudur.

Düýäniň bolmaly ýerinde ýoklugyna göz ýetirip, ol posýolokdan çykyp gitdi. (MÄ 8/20) ‘Devenin olması gereken yerde olmadığına kanaat getirip köyden çıkıp gitti.’

Aýyn dogmaly ýeri gyzardy. (MÄ 26/5) ‘Ayın doğması gereken yer kızardı.’

Rysk dünýä inen günüň möçberi maňlaýyňa ýazylyp goýlan iýmeli azygyň. (MÄ 71/39) ‘Rızık dünyaya indiğin gün miktarı anlına yazılan, yemen gereken azıktır.

Olaryň emele getirýän zatlaryna pile diýilýär. (MÄ 6/42) ‘Onların yaptığı şeye koza deniliyor.’

Bu ýerik gaýtjak wagty gapynyň agzynda tapylmadygy üçin eýesi onuň günäsini geçer. (MÄ 14/15) ‘Buraya geleceği vakit kapının önünde bulunmadığı için sahibi onun suçunu affeder.’

Düýäniň hojalygyny ýaşajak ýerini bilýär, ol köplenç halatda çölde. (MÄ 112/24) ‘Devenin sahibi yaşayacağı yeri biliyor, o çoğunlukla çölde.’

Pulemyotyň oturdyjak öýjügi taýýardy. (YA 213/36) ‘Mitralyözün yerleştirileceği yuva hazırdı.’

Sapa öz eden işini bideplik sayyp, almanyň eýesinden ötüňç soramak üçin, onuň akyp gelen tarapyna ýabyň boýy bilen gidiberipdir. (GA 15/8) ‘Sapa, yaptığı işi terbiyesizlik sayıp elmanın sahibinden özür dilemek için elmanın su ile akıp geldiği tarafa su kanal boyunca gidivermiş.’

Ol özüniň işlän ýyllarynda medallar, TSSR Ýokary Sowetiniň Prezidiumynyň Hormat hatlary bilen sylaglandy. (H 5/3/35) ‘O, [kendisinin] çalıştığı yıllarda madalyalar, TSSC Yüce Şurası Riyasetinin teşekkür belgeleri ile onurlandırıldı.’

Sebäbi olaryň yaşayan yerleri daglyk. (BB 4/1/35) ‘Çünkü onların yaşadığı yerler dağlık.’

Türkmen Türkçesinde belirtili isim tamlamalarında ilgi hâli eki yerine nadiren de olsa ayrılma hâli ekinin kullanıldığı örnekler de görülmektedir.

Balyklar barsa ýaran bolmaga çemeli, ol balyklardan üç sanysyny iýdi. (MÄ 55/31) ‘Balıklar parsın hoşuna gitmiş olmalı, o, balıkların üçünü yedi.’

Şolardan diňe 43 sanysy öz obalaryna ýeňiş bilen dolanyyp gelipdi. (ÇT 6/44) ‘Onların sadece 43’ü zaferden sonra köylerine dönüp gelmiş.’

Bazen de ilgi hâli yerine ayrılma hâli kullanılan yapılarda ilgi hâlinin kullanıldığı görülebilmektedir.

Günleriň bir günü alaňlar tükenip, tekiz çöllük başlandy. (MÄ 142/5) ‘Günlerden bir gün kum tepeleri bitip düz çöl başladı.’

Günleriň bir günü uly suwy görmäge gtdiler. (MÄ 142/29) ‘Günlerden bir gün büyük suyu görmeye gittiler.’

Aynı yapıların bulunma hâli ile oluşturulduğu da görülebilmektedir. Bu durumda tamalamadan tamlanan eki kaldırılmaktadır.

Günlerde bir gün ol suw tutup ýörkä, suwuň içi bilen ullakan bir gyzyl alma akyp geläyidir. (GA 15/4) ‘Günlerden bir gün o, su tutarken suyun içinde bir büyük elma akıp gelivermiş’

Günlerde bir gün ol garry goja yer depip ýörkä, pili bir gaty zada degäyidir. (GA 18/12) ‘Günlerden bir gün bu, ihtiyar yer sürerken, küreği sert bir şeye deşivermiş.’

1.1.1.2. Belirtisiz İsim Tamlaması

Belirtisiz isim tamlamalarında tamlayanla tamlanan arasında aitlik, niteleme, adlandırma gibi anlam ilişkileri kuran daimî bir bağ vardır. Belirtisiz isim tamlamasında araya başka bir unsur giremez ve unsurlar yer değiştiremez. Belirtisiz isim tamlamaları, nesne adı olarak kullanılmaya en elverişli sözcük öbeklerinden birisidir (Karahana, 2011: 44).

Belirtili isim tamlaması ile belirtisiz isim tamlaması arasında yapısal olarak iki temel fark vardır. Birincisi; sahiplik bildirerek tamlananı belirli kılan ilgi hâli ikincisi ise; belirtili isim tamlamaları 1. 2. 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eki alabilirken, belirtisiz isim tamlamalarının sadece, 3. Teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerini alabilmesidir (Çelik vd., 2006). Eğer belirtisiz isim tamlaması 1. 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden birisini almışsa tamlayanı eksiltilmiş belirtili bir tamlama içerisinde, tamlanan durumundadır. Daha önce de belirtildiği gibi bir tamlama başka bir tamlama içerisinde tamlanan iken, kendi iyelik ekini değil içinde bulunduğu tamlamanın iyelik ekini taşır.

Awtomobil’ ýolunyň özi ýok-da, sudury bar. (MÄ 87/6) ‘Otomobil yolunun kendisi yok da, süliyeti var.’

Ýyldyzly bahar asmany! (YA 215/17) ‘Yıldızlı bahar gökyüzü!’

Hay’sy işgäriň gazet durmuşyna nähili göz ýetirýändigine beletdi.
(H 5/2/6) ‘Hangi çalışanın gazete hayatını nasıl kavradığına hâkimdi.’

Elbetde, nemetsleriň hernä gije söweşine ulaşmazlyga çalyşýany belli, daň atýança olar gozganmasa gerek. (YA 214/10) ‘Şüphesiz Almanların her hâlükârda gece savaşına girişmeyecekleri belli. Tan ağarınca kadar onlar hareket etmeseler gerek.’

Tamlayan özel isim olan tamlamalar yapı olarak belirtisiz isim tamlaması olsa da anlam olarak belirtili isim tamlamasıdır: İstanbul Şehri, Tuz Gölü, Türk dili (Karahan, 1999: 15)

Garagum çölüniň gujagy tapmaçadan, walla, doly! (MÄ 87/20)
‘Vallahi, Karakum çölünün kucağı bulmaca dolu!’

Türkmenistan SSR-niň Garrygala raýonyndaky Çandyr derýasynyň kenarynda hem çandyrlylaryň bir bölegi ýaşapdyr. (ÇT 6/16)
‘Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Garrıgala Bölgesi’ndeki Çandır Nehri’nin kenarında da Çandırların bir bölümü yaşamıştır.’

1.1.1.3. Eksiz İsim Tamlaması

Tamlayanı da tamlananı da eksiz olan isim tamlamalarına “eksiz isim tamlaması” denilmektedir. Delice eksiz isim tamlamaları için “*Tamlanan unsurunun neden yapıldığını belirten [demir / kapı], [cam / bardak], [meşin / kemer] gibi tamlamalar isim tamlaması değil; Türkçede eksiltilen ögenin görevi ya kendinden önce ki kelimeye ya da kendinden önceki kelimenin taşıdığı eke yüklendiği için sıfat tamlamasıdır: [demir / kapı] öbeği, aslında [demirden yapılmış / kapı] öbeği yerine kullanılmıştır. Birbirinin yerine kullanılabilen yapıların görevleri hep aynı olur; değişmez. Türkçede bu yapı, Eski Türkçede [Ötüken / Yış], [Kömür / Tag], [Türk / Budun] örneklerinde olduğu gibi yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı; ancak, günümüzde -[Dedeman / Otel], [Ataç / Sokak] gibi bazı sokak ve otel isimleri hariç-eksiz kullanılmaktadır.*” demektedir (Delice, 2007a: 24).

Türkmenistan’da hazırlanan dil bilgisi kitaplarında eksiz tamlama “Sintaktik ve sintaktik-morfologik söz yasalı” (Azimov vd., 1960: 120) başlığı altında ele alınmaktadır. Bu yolla iki veya daha fazla isimle yeni bir isim üretilmektedir.

Ýarganat Rüstemiň kellesinden uçup gitdi. (MÄ 194/38) ‘Yarasa, Rüstemin kafasından uçup gitti.’

Şol wagtlar faşistler ähli kitaphanalardan, öýlerden dürdäne kitaplary ýygnap, olary köçelerde üýşürüp otlapdylar. (YA 214/28) ‘O dönemler faşistler tüm kütüphanelerden, evlerden inci tanesi kitapları toplayıp onları sokaklara toplayıp yaktılar.’

1.1.1.4. Zincirleme İsim Tamlaması

İncelenen söz dizimi çalışmalarında iç içe isim tamlamaları, zincirleme isim tamlaması olarak gösterilmiştir.

Çägesow ýoldan onlarça adamlar geçipdirler, emma ýolda onuň hojáyynyň aýagynyň ysy hem bar. (MÄ 8/26) ‘Toprak yoldan onlarca insan geçmiş fakat yolda onun sahibinin ayağının kokusu da var.’

Örnekte de görüldüğü gibi bir tamlama, başka bir tamlamanın ya tamlayanı ya da tamlananı olarak görev yapmaktadır. Delice, konu ile ilgili makalesinde bu tamlamaların zincirleme isim tamlaması sayılamayacağını açık bir şekilde izah etmiştir ve zincirleme isim tamlamaları için, “*tamlananı ya da tamlayanı birden fazla olan isim tamlaması*” demektedir (1997: 369).

It guzynyň hem goýnuň yerinden turaryna her gezek garaşdy. (MÄ 12/27) ‘Köpek, koyunun ve kuzunun yerinden kalkmasını her seferinde bekledi.’

Örneğindeki “hem” bağlacı yerine virgül kullanılması durumunda tamlayanı birden fazla olan bir tamlama yani zincirleme isim tamlaması diye adlandırılan tamlama ortaya çıkmaktadır. Bu durumda tamlayan veya tamlanan Delice’nin de belirttiği gibi bağlama öbeği oluşturmaktadır (2007a: 39). Tamlayan veya tamlananı bağlama öbeği olan isim tamlamalarına zincirleme isim tamlaması denilmektedir.

Hywanyňam, Buharanyňam, Eýranyňam garamaýak ilaty, halk köpçüligi günäkär dældiler. (MÇ 41/17) ‘Hive’nin de Buhara’nın da İran’ın da sıradan halkının çoğunluğu suçlu değıldiler.’

1.1.2. Sıfat Tamlaması

İsim işlevindeki bir unsur ile bu ismi belirten veya niteleyen sıfat işlevindeki sözcük veya sözcük öbeklerinin oluşturduğu öbeklere, sıfat tamlaması denilmektedir. Sıfat tamlamaları herhangi bir ekin yardımı olmadan oluşturulur. Çokluk, hâl ve iyelik ekleri öbeğin sonunda bulunan isme getirilir, sıfatlar bu ekleri almazlar.

Beýik Magtymguly türkmen halky üçin juda amatsyz döwürde ýaşapdyr. (MÇ 41/5) ‘Büyük Mahtumkulu Türkmen halkı için oldukça kötü şartların olduğu devirde yaşamış’

Ýakýnda bolsa ýene-de bir şatlykly habar gowuşdy. (H 5/3/41) ‘Yakında ise, bir mutlu haber daha ulaştı.’

Özem gaty sap ýürek eken, hiç kimin, zadyňa göz gyzdyрмаýan eken. (GA 15/2) ‘Kendisi de çok temiz kalpli imiş, hiç kimsenin, bir şeyine göz dikmezmiş.’

- *Sen git-de, şol garyp ýigidi tap we şoňa aýal bol.* (AA 33/1) ‘Sen git de o fakir genci bul ve ona eş ol.’

Türkmen Türkçesinde bazen sıfat unsuru ile isim unsuru yer değışebilir (Biray ve Biray, 2000: 29; Özkan ve Sevinçli, 2009: 33). Ayrıca “yarım” sıfatı “bir” sayı sıfatı ile kullanıldığı ve yaklaşık bir değıer bildirdiğı durumlarda “bir” sıfatı düşürülebilir ve “yarım” sıfatı nitelediğı isimden sonra gelebilir.

Gurçuklar aý ýarym ýaprak - diňe tut ýapragyny iýip, galam ýaly ýogyn bolýarlar. (MÄ 6/39) ‘Tırtıllar bir buçuk ay yaprak sadece, dut yaprağı yiyip kalem kadar kalınlaşıyorlar.’

Bürgüt adamdan howatyr etmedi, ol Reýniň metr ýarym ýokarysyndan ötdi. (MÄ 114/25) ‘Kartal insandan dolayı endişelenmedi, Reynin bir buçuk metre üstünden geçti.’

Stoluň boýy garyş ýarym. (MÄ 114/25) ‘Masanın boyu bir buçuk karış.’

Bu durum dışında “yarım” sıfatı nitelediği isimlerden önce getirilmektedir.

Muhammet geologlaryň lagerinde ýarym gün dynç aldy. (MÄ 120/19) ‘Muhammet jeologların kampında yarım gün dinlendi.’

Ýolagçy nebite bulanan bedresini selin hem çäge bilen ýarym sagat wagtyny sarp edip arassalady. (MÄ 125/19) ‘Yolcu petrole bulanan kovanı kılçık otu ve kumla yarım saatini harcayıp temizledi.’

Hawa, Sen geyimleriň deňinden - ýarym metr golaýyndan geçip gidipsiň. (MÄ 232/27) ‘Evet, sen giysilerin yanından, yarım metre yakınından geçip gitmişsin.’

Sıfat tamlamasında birden fazla sıfat unsuru bir isim unsurunu niteleyebildiği veya belirtebildiği gibi bir sıfat unsuru birden fazla isim unsurunu niteleyebilir veya belirtebilir. Sıfat tamlamaları başka tamlamalar içinde tamlayan veya tamlanan olabilir (Karahan, 2011). İsim pek çok sıfatla belirtiliyor veya niteleniyorsa, belirtme sıfatları niteleme sıfatlarından önce gelir: (Çelik vd., 2006: 52; Delice, 2007a: 30)

Gök otuň, gyzyl, sary, menewşe reňkli gülleriň üstünde ak it - Akbay ak gaz ýaly agaryar. (MÄ 5/12) ‘Yeşil otun, kırmızı, sarı, açık mavi renkli çiçeklerin üstünde ak köpek – Akbay ak kaz gibi ağarıyor.’

Saryhanow ýuka ýürek, mylakatly, kiçigöwünli adamdy. (YA 214/35) ‘Sarıhanov yufka yürekli, nazik, alçakgönüllü adamdı.’

Ýeri tekiz, önümlü, ak we gyzyl reňkli toprakdan ybarat. (ÇT 6/34) ‘Yeri düz, verimli, ak ve kırmızı renkli topraktan ibaret.’

Biray, Türkmen Türkçesinde, “‘Yok, var’ kelimeleri sıfat olarak kullanılarak sıfat tamlaması yapılmaktadır.” demektedir. (Biray ve Biray, 2000: 29) Genelde, Türkmen Türkçesinde “var” sözcüğü ile oluşturulan tamlamalar, Türkiye Türkçesinde bazen “ol-” fiili ve -dUK sıfat-fiili eki ile bazen de “tüm, bütün” sözcükleriyle karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesinde benzeri yapı, “Var gücüyle çalışmak. (Akalin vd., 2011: 2077)” şeklindeki kullanımda görülmektedir. “yok”

sözcüğü ile kurulan tamlamalar ise “ol-” fiili, –mA olumsuzluk eki ve –yAn veya -dIK sıfat-fiil eki ile karşılanan yapıları oluşturmaktadır.

Şäherde ýok önümiň çopan goşunda bolşuna men haýran — diýdi. (MÄ 85/4) ‘Şehirde olmayan ürünlerin çobanın yükünde olmasına şaşırıyorum, dedi.’

Gün ýa Aý bar wagty ony jandarlaryň hemmesi görýär. (MÄ 48/1) ‘Güneşin veya ayın olduğu vakit onu canlıların hepsi görüyor.’

Ot hem tüssäniň bar ýerinde adam hem bolýar. (MÄ 54/1) ‘Ateş ve dumanın olduğu yerde insan da oluyor.’

Towşany tutmak üçin däl-de, onun bilen ýaryşmak üçin yzyndan bar güýji bilen ylgardy. (MÄ 100/34) ‘Tavşanı tutmak için değil de, onunla yarışmak için ardından var gücüyle koştu.’

Ýigdekçe bar goşuny düýä yükläp, çuňňur oýa geldi...(MÄ 124/3) ‘Delikanlı tüm yükünü deveye yükleyip derin çukura geldi...’

Guýynyň bar suwuny susup alyp, daşyna dökýärler. (MÄ 124/28) ‘Kuyunun tüm suyunu kap daldırarak dışarı döküyorlar.’

Il ýaşula öz ýanynda «Derwüş aga» diýse-de, özüniň ýok ýerinde «garryçopan» diýip, onuň adyny tutuýar. (MÄ 127/7) ‘Halk, ihtiyara, yanındayken “Dervüş Ağa” dese de onu, kendisinin olmadığı yerde “ihtiyar çoban” diye anıyor.’

Bu redaktoryň işde bar wagty bölümlerde işiň gidişem, göwnüňe bolmasa, öndürijilikli ýalydy. (H 5/1/37) ‘Bu redaktörün işte olduğu zamanlar, öyle geliyor ki, bölümlerde işin gidişatı verimli gibiydi.’

Karahan, “Sıfat ve zarfların anlamlarını miktar ve derece bakımından tamlayan zarfların meydana getirdikleri kelime grupları da bir sıfat tamlamasıdır” demektedir. (2011: 52).

Akbay eýesini öz hökümdary hem şonuň bilen birlikde iň ýakyn dosty hasaplaýar. (MÄ 8/34) ‘Akbay sahibini hükümdarı ve aynı zamanda en yakın dostu sayıyor.’

Ol ot, örün kiçicik, barsyň pencesiniň zyzndan uly däl, emma kiçi bolsa-da ol ot. (MÄ 48/24) ‘O ot, çok küçücük, parsın pençesinin izinden büyük değil ama küçük de olsa O, bir ot.’

Jülgä ilki örün köp adam geldi. (MÄ 48/33) ‘Vadiye önceleri çok fazla adam geldi.’

Özüniň iň gowy görýän hekâjalarynyň birisini Saryhanow ýada saldy. (YA 216/15) ‘Sarıhanov, [kendisinin] en sevdiği hikâyelerinden birini hatırladı.’

Urşun iň ýigrenji, iň ýakymsyz pursatlary. (YA 217/11) ‘Savaşın en iğrenç en kötü anları.’

Saç-sakgaly kömür ýaly hüýt gara bagban almany synlapdyr-da: -Hawa, bu alma meniň bagymdan bolmaly — diýipdir. (GA 16/25) ‘Saçı sakalı kömür gibi kapkara bahçıvan elmaya bakmış: Evet, bu elma benim bahçemden olmalı, demiş.’

Gazet işi örün kyn we jogapkärli iş. (H 5/1/51) ‘Gazete işi çok zor ve sorumluluk gerektiren iş.’

Çelik ve arkadaşları miktar bildiren sıfatlarla ilgili “İçinde miktar belirten bir sıfat bulunan bir sıfat tamlaması anlam olarak çokluk bildirse de çokluk eki almaz. Bu kullanımlarda çokluk sıfat tarafından ifade edilmiş sayılır” demektedir (2006: 52). Türkmen Türkçesinde de genelde miktar bildiren sıfatlarla nitelenen isimler çokluk eki almazlar.

Itiň önünden iki sany adam çykdy. (MÄ 8/38) ‘Köpeğin önüne iki kişi çıktı.’

Itiň dolanyp gelerine oglan bir sagat garaşdy, iki sagat garaşdy. (MÄ 15/17) ‘Köpeğin dönüp gelmesini çocuk bir saat bekledi, iki saat bekledi.’

Birnüçe minut geçenden soň it çynsady. (MÄ 36/13) ‘Birkaç dakika geçtikten sonra köpek çeniledi’

*Netijede, Eýran döwleti ýöne **birnäçe duşmançylykly bölege bölündi.** (MÇ 43/21) ‘Neticede İran devleti birkaç düşmanlık besleyen parçaya bölündü.’*

*“Türkmeniň” şygrynda şol **üç düşünje** birleşipdir: (MÇ 46/18)
“Türkmenin” şiirinde o üç düşünce birleşmiştir.’*

*Soňky **iki günde** Saryhanowyň pulemyotçylarynyň gerdenine **biçak agyr yük düşdi.** (YA 218/41) ‘Son iki gündür, Sarıhanov’un mitralyözcülerinin omuzuna sınırsız ölçüde ağır yük bindi.’*

*Olaryň ogly gününü sanap ulalyp, **yedi yaşyna** ýetýär. (GA 18/7)
‘Onların oğlu gün sayıp büyümüş, yedi yaşına gelmiş.’*

*Oňat material ýazyp bilerin öýtseň, **dört tarapyň** açykdy. (H 5/1/48) ‘İyi materyal yazabilirim diye düşünüyorsan dört tarafın açıktı.’*

Az da olsa çokluk eki aldıkları da görülebilmektedir.

*Adamlaryň diňe tut agajynyň çybyklaryny kesişleri däl, başgada **köp işleri** Akbay üçin düşünüksiz. (MÄ 7/6) ‘İnsanların sadece dut ağacının dallarını kesmeleri değil, daha başka da birçok işi Akbay için anlaşılmaz.’*

Türkmen Türkçesinde tarih ifade eden ve sıfat unsuru sayılardan oluşan sıfat tamlamalarında, sıfat unsuru sıra sayı sıfatı olarak kullanılır (Biray ve Biray, 2000: 30).

***1916-njy ýylda** kırk yaşan bolsa, garryçoban **1876-njy ýylda** doglupdyr. Hezir bolsa **1977-nci ýul.** (MÄ 145/11) ‘1916 yılında kırk yaşında ise ihtiyar çoban 1876 yılında doğmuş. Şimdi ise 1977 yılı.’*

*Eger **1733-nji ýyly** Magtymgulynyň doglan ýyly hasap etsek, şona **kırk ýyly** goşsak, **1773-nji ýyly** düşýär. (MÇ 42/35) ‘Eğer 1733 yılını Mahtumkulu’nun doğum tarih varsayarsak, bu sayıya kırk yıl eklersek 1773 yılına denk geliyor.’*

*Ýeri gelende aýtsak, Ahmet şa **1753-1755-nji ýyllarda** Maşada, Nyşapura yöriş edýär we iki gezek Etrek-Gürgen türkmenlerine perman*

iberip, 28 adamynyň adyny tutýar. (MÇ 43/4) ‘Yeri gelmişken belirtelim, Ahmet Şah 1753-1755 yıllarında Meşed’e, Nişapur’a sefer düzenliyor ve iki kez Etrek-Gürgen Türkmenlerine ferman gönderip 28 kişinin ismini zikrediyor.’

1957-1967-nji ýyllar aralykda gazeti Akmyrat Mämmedow redaktirläpdi. (H 5/1/33) ‘1957-1967 yılları arasında gazeteyi Akmyrat Mämmedov redakte etmişti.

Delice, “Özel isimden önce kullanılan unvanlarla kurulan öbekler de sıfat tamlamasıdır. Bu tür sıfat tamlamalarında sıfatlar büyük yazılır: [Prof. Dr. / Zeynep Kormaz]; [Yüzbaşı / Hasan] gibi.” demektedir (Delice, 2007a: 30). Aynı durum Sovyet geleneğinden gelen “Yoldaş Sarihanov” veya “Tovariş Sarihanov”da olduğu gibi, Yoldaş ve Tovariş sözleri için de geçerlidir.

Söz dizimi ile ilgili eserlerde +ki eki almış yapılar “aitlik öbeği” içinde alınmaktadır. Ek yalın hâl, ilgi hâli ve bulunma hâli eki almış sözcüklere getirilmektedir. +ki eki getirildiği sözcüğü veya sözcük öbeğini sıfatlaştırır. Sıfatlaştırma durumunda, öbek kurmaz sadece öbeğin sıfat unsurunu teşkil eder. Bu öbeğin teşkilinde bir katkısı yoktur sadece öbeğin sıfat gibi kullanılmasını sağlar. Bu yüzden sıfat tamlaması olarak almak yerinde olacaktır.

Dnestriň boýundaky bu öleňlige seçilen gan onuň tebsirän ýüregini kanagatlandyrmaz. (YA 218/19) ‘Dinyesterin boynundaki bu çayırlara saçılan kan onun kana susamış yüreğini kanaatlendirmez.’

Oglanlar garrynyň boýnundaky ýylany görüp, dyr-pytrak bolup gaçypdyrlar. (GA 20/33) ‘Çocuklar ihtiyarın boynundaki yılanı görüp herbiri bir tarafa kaçmış.’

Adamsynyň öýdäki ussahanasyna geçen mahaly ol ähli zadyň şol bir goýlan ýerinde duraňyny gördi. (ZB 366/2) ‘Kocasının evdeki atölyesine geçtiği zaman o her şeyin bırakıldığı yerde durduğunu gördü.’

Suratdaky üç gözeli synlansoň, birsellem pikire batdy. (ZB 366/13) ‘Resimdeki üç güzele baktıktan sonra bir süre düşünceye daldı.’

1.1.3. Yüklemsi Öbekleri

Bu öbekleri oluşturan yüklemsiler, bazı kaynaklarda “fiilimsi” olarak alınmıştır. Yüklemsiler; bir fiil üzerine gelen sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil ve ana yüklem şartını bildiren şart eki ile yapılırlar. Eklerin getirildiği sözcükler zaten fiildir. Fiil olan sözcükleri fiile benzeyen anlamında “fiilimsi” diye isimlendirmek isabetli gözükmemektedir. Tam olarak bir yüklem olmayan fakat bir yüklem gibi ögeler olarak cümleye yakın bir öbek oluşturan yapılardır. Yüklem değildirler fakat yükleme yakın oldukları için “yüklemsi” şeklinde adlandırmak uygun olacaktır.

1.1.3.1. İsim-Fiil Öbeği

İsim-fiil eki almış bir fiil ile oluşturulan sözcük öbekleridir. Asıl öge yani isim-fiil ekli fiil genelde sonda bulunur.

Türkmenistan’da hazırlanan dil bilgisi kitaplarında *-mAk*, *-mA*, *-(y)Iş/- (y)Uş* ekleri isim-fiil ekleri (iş atlary) olarak ele alınmıştır. Borcakov ve arkadaşları bunlara ek olarak *-mAkIik* ve *-AsI* eklerini de isim-fiil ekleri içerisinde vermiştir (2000: 344-358). Bunlardan *-mAkIik* yapısı, isim-fiil ekinin genişletilmiş biçimidir. *-AsI* eki, sıfat-fiil eki olduğu için sıfat-fiil başlığında ele alınmıştır.

İsim-fiil eklerinin getirildikleri yapılar yüklem olamazlar. Bu eklerde zaman ifadesi bulunmamaktadır. Yüklem gibi şahıs eki alamazlar fakat bir tamlama içerisinde tamlanan olarak bulunan isim-fiil öbeklerinin aldıkları iyelik ekinden şahıs anlaşılabilir (Borcakov vd., 2000: 343).

Adamlaryň ençeme sagatlap üýşüp oturyp söhbet edişleri ýaly, serçeler hem äpet tuduň üstünde ençeme sagatlap söhbet edýärler. (MÄ 6/24) ‘İnsanların birkaç saat toplanıp sohbet etmeleri gibi serçelerde büyük dut ağacının üstünde birkaç saat sohbet ediyorlar.’

Öz hamyňy bedeniňden çykaryp, suwa girmeklik-de bars üçin ynanmasy kyn hadysa. (MÄ 56/21) ‘Kendi derini bedeninden çıkarıp suya girmek pars için inanması zor bir hadise.’

Emma koteloga guýlan nohut çorbasyndan datmaklyk oňa miýesser etmedi. (YA 217/4) ‘Ama kaba konulan nohut çorbasını tatmak ona nasip olmadı.’

Bu setirler ylmyň öňünde Magtymgulyny täzeden öwrenmek, täzeden açmak wezipesini goýýar. (MÇ 41/26) ‘Bu satırlar, ilmin önüne Mahtumkulu’nu yeniden araştırma, yeniden keşfetme vazifesini koyuyor.’

Tersine, ony öwrenmek işi täzeden bat aldy. (MÇ 41/28) ‘Aksine onu araştırma işi yeniden hız kazandı.’

İsim-fiillerin oluşturduğu öbekler cümle tahlilinde isim-fiil ekine kadar olan kısım dikkate alınarak cümle gibi öğelerine ayrılabilir (Delice, 2007a: 44; Karahan, 2011: 55). İsim-fiil ekleri, getirildiği fiili ona bağlı öğelerle birlikte isimleştirir. Bu sayede öbek, aynen isimlerde olduğu gibi, iyelik ve hâl ekleri alabilir.

Bu sekiz bentli, içi otly, müň arzuwly şygyr seni köp zatlar hakynda tazedden oýlanmaga mejbur edýär. (MÇ 42/15) ‘Bu sekiz bentli, ateşli, bin arzulu şiir, insanı birçok şey hakkında yeniden düşünmeye mecbur ediyor.’

Her jümlesinde okyja-da, žurnaliste-de öwrenmüge zat bardy. (H 5/2/39) ‘Her cümlesinde okuyucu için de gazeteciler için de öğrenmek için bir şeyler vardı.’

“Meniň iberen işlerim konkursdan geçipdir...” diýdi-de, Moskwa okamaga gitdi. (ZB 365/34) ‘Benim gönderdiğim çalışmalarım yarışmadan geçmiş... dedi ve Moskova’ya okumaya gitti.’

Şahyryň didaktika ýykgyň etmegine çapawulçylykly uruşlaryň köpelmegi, sotsial garşylygyň, adam hukuklary baradaky göreşleriň ýitilmegi, halkyň oturymly durmuşa geçip başlamagy hem sebäp bodupdyr. (DS 18/20) ‘Şairin didaktik türe yönelmesine, yağmacılığın artması, sosyal direnişlerin, insan hakları konusunda mücadelelerin keskinleşmesi, halkın yerleşik hayata geçmesi de sebep olmuştur.’

Türkiye Türkçesinde, genellikle, *-mAk* isim-fiil eki üzerine isim çekim ekleri getirilmeyip isim çekim eki alması gereken yapılarda *-mA* isim-fiil eki tercih edilmektedir. Türkmen Türkçesinde ise *-mAk* isim-fiil ekinin, hem çekim ekli hem de eksiz kullanımını *-mA* ekinden daha yaygındır.

*Daşlaryň, töňňeleriň üstüne it buşugýar, **beýtmegi** şu töwerekde **gezmäge** özüniň hukuklydygyny beýleki itlere yglan edýändigini aňladýar. (MÄ 5/8) ‘Taşların, kütüklerin üstüne köpek işiyor, böyle yapması; civarda gezmeye hakkı olduğunu diğer köpeklere ilan etmeyi ifade ediyor.’*

*It hojaýynynyň öýden **çykmagyny** özi bilen çagalaryň kowalaşyp oýnaýan, guşlaryň birsyhly saýraşýan meýdanyna **gitmägini** isleyär, eger ol taýyk gitmese, hiç bolmanda öýden çykyp, iti bilen «salamlaşmagy» **gerek ahbetin.** (MÄ 7/10) ‘Köpek, sahibinin evden çıkmasını, kendisi ile çocukların kovalamaca oynadığı, kuşların durmaksızın ötüştüğü, alana gitmesini istiyor. Eğer oraya gitmeyecekse bile, hiç olmazsa evden çıkıp köpeği ile “selamlaşması” gerek nihayet.’*

*Ol buýruk **bermäge**, akyl **öwretmäge** ukyplydyr diyibem hiç kimiň kellesine gelmeýärdi. (YA 214/38) ‘O, emir vermeye, akıl öğretmeye yatkındır diye hiç kimsenin aklına bile gelmiyordu.’*

*Ol onsoň ýangynly bolup, “Ajaň eýýam gelmedini” **ýazmaga** mejbur bolýar. (MÇ 45/19) ‘O bundan sonra içi yanarak “Acap eyyam gelmedi”yi yazmaya mecbur oluyor.’*

1.1.3.2. Sıfat-Fiil Öbeği

Sıfat-fiil eki almış bir fiil ve ona bağlı ögelerin oluşturduğu öbeklere sıfat-fiil öbeği denilmektedir. Sıfat-fiil öbeğinde asıl öge yani sıfat-fiil eki almış fiil, genelde sonda bulunur. Sıfat-fiiller nesnelere hareket özellikleriyle niteler.

Bazı sıfat-fiil ekleri, birleşik fiil oluşturabilmektedir. Birleşik fiili oluşturan sıfat-fiil ekleri, sıfat-fiil öbeği oluşturmazlar. Birleşik fiil içerisindeki sıfat-fiil öbekleri cümle sayılamayacakları için buldukları cümle birleşik cümle olarak değerlendirilemez.

Türkmenistan’da hazırlanan dil bilgisi ile ilgili eserlerde, sıfat-fiil (ortak işlik) eki olarak *-An/-än*, *-dIK/-dUK*, *-mIş/-mUş*, *-yÄn*, *-IcI/-UcI*, *-cAK*, *-(A)r*, *-mAz* ekleri verilmiştir. Bu ekler dışında isim-fiil bahsinde ele alınan *-AsI* eki, sıfat-fiil ekidir. İsim-fiillerden farklı olarak sıfat-fiillerde bir zaman ifadesi bulunmaktadır. Bu

yüzden Türkmenistanlı dilciler tarafından sıfat-fiiller, zaman ifadesine göre; -An/-än, -dIK/-dUK, -mIş/-mUş geçmiş zaman (öten zaman), -yÄn, -IcI/-UcI şimdiki zaman (hâzirki zaman) ve -(A)r, -mAz gelecek zaman (geljek zaman) şeklinde ayrılarak ele alınmaktadır.

*Saryhanow täze gazylan okobyň alkymyna **üýşürilen** topragy emay bilen ýepbeşledi-de, pilini gapdala goýdy.* (YA 213/34) ‘Sarıhanov, yeni kazılmış çukurun kenarına yağılan toprağı dikkatlice düzeltti ve küreğini kenara koydu.’

*Men ömrümde ýeke gezek hem ýalan **sözlän** adam däl, inim.* (GA 21/3) ‘İhtiyar: Ben ömrümde bir kez bile yalan söylemiş insan değilim, kardeşim.’

*Şolaryň hemmesi-de meşhur “Türkmeniň” şygryny şahyryň könlünde, aňynda guran, yöne 18 asyrda amala aşyrylyp **bilinmedik** jemgyýet hasaplaýarlar.* (MÇ 45/31) ‘Onların hepsi de meşhur “Türkmenin” şiirinin, şairin; gönlünde, aklında kurduğu fakat 18. yüzyılda gerçekleştirilememiş cemiyet sayıyor.’

Ýel bolsa gijelerine gary tozadyp, käte awtomobiller ýaly güwleýär, käte hem jorasyny çagyryýan möjek ýaly uwlaýar. (MÄ 5/23) ‘Rüzgâr ise geceleri karı tozutup bazen otomobiller gibi uğulduyor bazen de arkadaşını çağıran kurt gibi uluyor.’

*Şu günki günde respublikamyzyň metbugatynda, telewideniýe we radiosynda **işleyän** žurnalistleriňem birentegi, ine, şu mukaddes ojakdan özüniň, başlangyç tälimini alypdy.* (H 5/1/6) ‘Günümüzde cumhuriyetimizin basınında, televizyonunda ve radyosunda çalışan gazetecilerin birçoğu, işte bu mukaddes ocakta, ilk eğitimini almıştı.’

*Aýyň nury ozalkylary ýaly dury hem adamyny bimar **ediji** däl.* (MÄ 27/28) ‘Ayn ışığı önceden olduğu gibi duru ve insanı hasta edici değil.’

Ukusyz geçen bahar gijeleriniň ýatdan çykmaz pursatlary ajaýyp surat bolup, göz önünden geçýärdi. (YA 215/14) ‘Uykusuz geçen bahar gecelerinin unutulmaz anları resim gibi gözünün önünden geçiyordu.’

Sıfat-fiil eklerinden –An özellikle olumlu fiil tabanlarında eklenmektedir. Olumsuz fiil tabanlarında ise *-dIK/-dUK* eki eklenmektedir. Olumsuz fiil tabanlarında kullanılan *-dIK/-dUK* eki, çoğu zaman *-mIş/-mUş* sıfat-fiil eki gibi kullanılmaktadır.

Geliberiň, çagyrylmadyk «ýokary jynsly myhmanlar», *geliberiň.* (YA 218/8) ‘Geliverin, çağrılmamış “üstün ırklı misafirler”, geliverin.’

Gymyldaýan söwüt şahasy näbelli, okuw kitaplarynda suraty çekilmedik ýyrtyjynyň kellesine meňzeyär. (MÄ 61/10) ‘Hareket eden söğüt dalı bilinmeyen, okul kitaplarına resmi çizilmemiş yırtıcının kafasına benziyor.’

Onda weziri: «Çagyrylan ýere irinme, çagyrylmadyk ýerde görünme!» diýipdirler, oňa hökman baraly - diýipdir. (AA 33/26) ‘O zaman veziri: “Çağrıldığın yere erinme, çağrılmadığın yere görünme!” demişler oraya mutlaka gidelim, demiş.’

Türkmen Türkçesinde *-dIK/-dUK* eki, ek fiil üzerine de gelebilmektedir. Türkiye Türkçesinde, sadece ne sözcüğü ile “ne idiği” kullanımı bulunmaktadır.

“Yeryüzünde **ne idiği belirsiz**, bir garip insan, bir lanetleme idim (Akalin vd., 2011: 1298).”

“Ben âdeta bu **ne idiği belirsiz** herife gittikçe ısınıyorum (Akalin vd., 2011: 1462).”

Türkmen Türkçesinde *-dIK/-dUK* ekinin ek fiil ile kullanımı yaygındır. Ek fiille kullanıldığı yapılar, Türkiye Türkçesinde “ol-” fiili ile karşılanmaktadır.

Akbaý garaguşlary ýakymsyz garadyklary, uçan wagtlary ganatlarynyň yzgytsyz ýel ýaly şuwwuldayandyklary uçin ýigrenenok. (MÄ 9/26) ‘Akbaý, şah kartallardan, sevimsiz şekilde kara oldukları,

uçtukları vakit kanatları hoş olmayan rüzgâr gibi hışırdadıkları için öğrenmiyor.’

Asman hem çöl bilen birlikde ol adamlaryň hem gözeldigi barasynda oýlandy. (MÄ 213/24) ‘Gökyüzü ve çöl ile birlikte, O, insanın da güzel olduğu hakkında düşündü.’

Harby gulluga mahsus gylyklarynyň bardygy hem duyulmaýardy. (YA 214/39) ‘Askeri hizmetlere mahsus özelliklerinin olduğu sezilmiyordu.’

Bu meseläni halypalaryndan oňat aýtmagyň mümkin dälidigine göz ýetiren Zelili çylşyrymly we gapma-garşylykly durmuşyň, açaryny didaktikadan, watan baradaky öwüt-üñdew hesiýetli şahyрана duýgularдан gözläpdir. (DS 18/29) ‘Bu meseleyi haleflerinden iyi anlatmanın mümkün olmadığına kanaat getiren Zelilî karma karışık ve çelişkili hayatın anahtarını didaktik türde, vatan ile ilgili öğüt nasihat niteliğindeki şairane duygularda aramıştır.’

Atşynaslar aty görenden, onuň haýsy ýerde derkardygyna belet bolupdyrlar. (BB 4/1/33) ‘Atşınaslar atı gördükleri andan itibaren onun nerede gerekli olacağına hâkimdirler.’

- *Ýok, men ondan aýalynyň bardygyny ýa ýokdugyny soramandyryn.* (AA 32/14) ‘- Hayır, ben ona karısının olup olmadığını sormadım.’

Ayrıca, ek fiil vasıtası ile *-dIK/-dUK* eki ve bu ek gibi kullanılan *-IİK/-IUK* eki, *-An*, *-yÄn*, *-cAK*, *-mAll* gibi sıfat-fiil ekleri üzerine getirilebilmektedir.

Akbaý welin adamlaryň tuduň çybyklaryny ýüpek gurçugyna berýändiklerinden bihabar. (MÄ 7/1) ‘Fakat Akbay insanların dutun dallarını ipek böceğine verdiklerinden habersiz.’

Ol gaty suwsanlygyny suw içip durka duýdy. (MÄ 11/19) ‘O, çok susadığını su içerken fark etti.’

*Bu ýoluň nirä **baryanlygyny** kim bilýär?* (MÄ 15/36) ‘Bu yolun nereye ulaştığını kim biliyor?’

*Közün üstünde gaýnan suwa tüssäniň ysy **çykmaýanlygy** sebäpli çay tagamly bolýar.* (MÄ 42/23) ‘Közün üstünde kaynayan suya dumanın kokusu sinmediği için çay lezzetli oluyor.’

*Ol gaplaňlaryň-da adamynyň ýanyna **barmaýandyklaryny**, adamdan **çekinyändiklerini** bilýär.* (MÄ 47/5) ‘O, kaplanların da insanın yanına yaklaşmadıkları, insandan çekindiklerini biliyor.’

*Bu tarapda nämäniň beýdip ýanyp **biljekdigi** barasynda Muhammet oýlandy.* (MÄ 26/30) ‘Muhammet, bu tarafta neyin böyle yanabileceği hakkında düşündü.’

*Ýigdekçe ornaşyp oturaňdan soň, jala dindigi ýola **düşjekdigini** ýoldaşlaryna aýtdy.* (MÄ 216/20) ‘Delikanlı yerleşip oturduktan sonra yağmur diner dinmez yola düşeceğini yoldaşlarına söyledi.’

*...onuň atasynyňam – Agamuhammediňem han bolup **geçendigini** nygtaýar.* (MÇ 45/11) ‘...onun babasının da – Agamuhammet’in de hanlık yaptığını vurguluyor.’

*Meteorologik stantsýaýany nähili **tapmalydygyny** aýdyp, Nikolay Petroviç gitdi.* (MÄ 44/11) ‘Meteoroloji istasyonunu nasıl bulunabileceğini söyleyip Nikolay Petroviç gitti.’

Türkmen Türkçesinde, *-cAK* ve *-dIK/-dUK* sıfat-fiil öbeklerinin tamlayan olduğu sıfat tamlamaları başka bir tamlama içinde tamlanan olduklarında iyelik eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sıfat-fiil ekinden sonra değil sıfat tamlamasının tamlayanından sonra getirilir.

*Garagumda derýanyň **akmadyk** ýeri ýok.* (MÄ 9/29) ‘Karakum’da nehrin akmadığı yer yok.’

*Olar **etjek** işleriniň planlaryny çekýän ýaly, girelgäniň agzynda saklanyp, agylyň içine seretdiler, ýeri ysgadylar.* (MÄ 20/26) ‘Onlar

yapacakları işi planlarını çiziyormuş gibi girişin ağzında durup ağılın içine baktılar, yeri kokladılar.’

*Bolýar, hiç kime **aytmadyk** syrymy saňa aýdaýyn.* (MÄ 86/1)
‘Olur, kimseye söylemediğim sırrımı sana söyleyeyim.’

*Pulemyotyň **oturdyljak** öýjügi taýýardy.* (YA 213/36)
‘Mitralyözün oturtulacağı yuva hazırды.’

Taranan metinlerde bir örnekte *-dIK/-dUK* ekinin *-Ar ...-mAz* yapısını karşıladığı tespit edilmiştir.

*Ýigdekçe ornaşyp oturaňdan soň, jala **dindigi** ýola düşjekdigini ýoldaşlaryna aýtdy.* (MÄ 216/20) ‘Delikanlı, yerleşip oturduktan sonra, yağmur diner dinmez yola düşeceğini yoldaşlarına söyledi.’

-AsI eki, Türkmen dilciler tarafından isim-fiil eki olarak alınmaktadır (Borcakov vd., 2000: 344-351; Azimov vd., 1960: 399-400; Baylıyev S. , 1992: 80-81). *-AsI* ekinin tek başına kullanımı yaygın değildir.

*Ak balygy ganjık göz açyp **yumasy** pursatlyk gördi.* (MÄ 248/27)
‘Dişi köpek, beyaz balığı göz açıp yumacak kadar bir an gördü.’

*Onsoň ol patyşa:- **Bolasy** bir il içinde: “Bolduranam aýal, güldürenem aýal” nakyly bar welin, şol gaty dogry eken-ow - diýipdir.* (AA 33/32) ‘Boşuna değil halk içinde: “Olduran da kadın, güldüren de kadın” atasözü var lakin bu çok doğruymuş, demiş.’

Bu ek daha çok “gel-” fiili ile birleşik fiil kurmuş olarak bazen de “yok” sözcüğü ile kullanılır. Bu yapılarda öbek “gel-” fiiline kadar bir tamlama görünümündedir.

*Gök otly çöllügiň içine-de onuň **aralaşasy**, mundan aňyrda näme barlygyny **göresi geldi.*** (MÄ 16/32) ‘Onun yeşil otlı çölün içine de ulaşası ve buradan ileride ne oldunu göresi geldi.’

*Eşegiň welin adamlardan aýrylyp **gidesi gelmedi.*** (MÄ 21/13)
‘Fakat eşeğin insanlardan ayrılıp gidesi gelmedi.’

Bu wagt onuň, ýatan ýerinden galasy gelenok. (MÄ 60/20) ‘Şu an onun yattığı yerden kalkası gelmiyor.’

Bunlar haricinde, Türkmen Türkçesinde, –*mAll* ekinin de sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

Ak kagyza nagyş bolmaly obrazlaryň hemmesini ol özüni tanan ýaly tanaýardy. (YA 215/37) ‘Ak kâğıda nakış olacak karakterlerin hepsini, O, kendisini tanıyormuş gibi tanıyordu.’

Aýyn dogmaly ýeri gyzardy. (MÄ 21/13) ‘Ayın doğması gereken yer kızardı.’

Türkmen Türkçesinde –*Ar* ekinden sonra isim-fiil eklerinde olduğu gibi tamlanan olarak kullanılıp isim çekim ekleri eklenebilir.

It guzynyň hem goýnuň yerinden turaryna her gezek garaşdy. (MÄ 12/27) ‘Köpek, koyunun ve kuzunun yerinden kalkmasını her seferinde bekledi.’

It çadyryň agzynda daňyň ataryna we eýesinin oýanyp, bir günlük ýol geçip, zyndan gelenine begenip, kellesinden syparyna - günäsini geçerine garaşyp ýatyr. (MÄ 14/26) ‘Köpek, çadırın ağzında tanın atmasını ve sahibinin uyanıp bir günlük yolu geçip peşinden gelmesine sevinip başını okşamasını, suçunu affetmesini bekliyordu.’

Ol gara adamlaryň erbet niýetleri bar bolmaga çemeli, çünki seslerini çykarman, Çarynyň jaýyň üstünden düşerine garaşýarlar. (MÄ 17/21) ‘O kara insanların kötü niyetleri olsa gerek, çünkü seslerini çıkarmadan Çarının binanın üstünden inmesini bekliyorlar.’

Tüpeň, awtomobil’ oýlanylyp tapylandan soň, saýgaklary şeýle bir gyrdylar welin, Orta Aziýada olaryň tohumy tükenere geldi. (MÄ 19/16) ‘Tüfek, otomobil icat edildikten sonra saygaları öyle bir kırdılar ki Orta Asya’da onların nesli tükenmeye yüz tuttu.’

1.1.3.3. Zarf-Fiil Öbeği

Zarf-fiil eki almış bir fiil ve bu fiile bağlı öğelerin oluşturduğu öbeklere zarf-fiil öbeği denilmektedir. Zarf-fiil (hal işlik) ekleri birleşik fiil kurarken de kullanılabilmektedir; bu durumda zarf-fiil öbeği oluşturmazlar. Zarf-fiil öbeklerinin düzeni, cümle düzeni ile aynı olduğu için asıl öge yani zarf-fiil eki almış yapı genelde sonda bulunur. Zarf-fiil öbekleri girişik birleşik cümleleri oluştururlar. Yücel, zarf-fiiller ilgili makalesinde zarf-fiilleri; “*Birden fazla kılış ve oluşun tarzın ve zamanın bir cümle içinde birbirlerine bağlı biçimde yer almasını sağlayarak dilimize önemli bir anlatım kurgusu, hareketliliği ve genişliği kazandıran bu ekler, çok sık kullanılan unsurlar arasındadır.*” şeklinde ifade etmektedir (2000: 75).

Türkmenistan’da yazılmış bazı şekil bilgisi çalışmalarında zarf-fiil ekleri “asıl şekiller” ve “yasama şekilleri” şeklinde iki başlık altında ele alınmaktadır (Borcakov vd., 2000: 425-448). Görüldüğü gibi Türkmen Türkçesindeki bazı zarf-fiil ekleri birden fazla ekin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Yücel makalesinde, bu konuyu; “*Zarf-fiil eklerinin cümledeki rolü dil tarihimiz boyunca önemini koruyagelmiş, işlevi zayıflayan ekler ‘en az çaba yasası’nın aksine genişletilmiş veya edatlarla takviye edilmiştir. Bunların yanı sıra, farklı katagorilerdeden eklerin kalıplaşması yahut birleşmesi, dilimize yeni zarf-fiil ekleri kazandırmıştır*” şeklinde izah etmektedir (2000: 76).

Türkmencedeki zarf-fiillerin “asıl şekilleri” içerisinde *-A/-y, -I/-U, -Ip/-Up* ekleri; birleşik (yasama) şekilleri içerisinde ise *-All, -Inça, -dIK(I)ça/-dUK(I)ça, -AndA, -mÄn, -mAzdAn, -AgAdA(n)* ekleri yer almaktadır.

Gülleyän otlaryň hoşboý ysy ýyly topragyň ysy bilen garjaşyp, ýaşlyk ýyllarynyň süýji ýatlamalaryny oýadyardy. (YA 215/12)
‘Çiçeklenen otların hoş kokusu ılık toprağın kokusu ile karışıp gençlik yıllarının tatlı anılarını canlandırıyor.’

Germaniyada Gitler hökümet başyna geçende, Saryhaňow türkmen dilinde çykýan «Gyzyl Goşun» gazetiniň redaktorydy. (YA 214/26) ‘Almanya’da Hitler hükümetin başına geçtiğinde Sarıhanov Türkmen dilinde çıkarılan “GıZıl Goşun (kızıl ordu) gazetesinin redaktörüydü.”‘

Bu ekler içerisinde Türkmen Türkçesinde en yaygın kullanılanı *-Ip/-Up* ekidir. Ek ünlü ile biten fiillere araya ünsüz girmeksizin doğrudan eklenir. Bu durumda uzunluk oluşur.

Jülküldini diňläp, güne meýmiräp ýatmak Akbaýyň gowy görýän zady.(MÄ 6/30) ‘Cıvıltıyı dinleyerek güneşte uyuklayıp durmak Akbay’ın hoşuna giden bir şey.’

Ýeňse ýanda şaglap akýan Dnestr azap çeken kenarlaryny hüwdüleyän dek, üýtgewsiz heñini çalyardy. (YA 214/3) ‘Arka tarafta çağlayıp akan Denyester azap çeken kenarlarına ninni söylercesine tekdüze melodisini çalıyordu.’

Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjeklerin geýimlerini alyp, goňşy otaga ütük etmäge geçdi. (ZB 364/20) ‘O, tekrar çocuklarını doyurup yatırdıktan sonra ertesi gün erkenden okula gidecek olanların giysilerini alıp ütü yapmak için yan odaya geçti.’

Zelili bu düzgünnamany goldap, oňa jemgyýetçilik hadysa hökmünde baha beripdir. (DS 18/15) ‘Zelili bu kuralı destekleyerek ona sosyal hadise olarak değer vermiştir.’

At saylap almakda esewan bolmaly. (BB 4/2/6) ‘At seçip alma konusunda dikkatli olmalı.’

Dul gelin gidip, ol garyp yigidi tapypdyr, oňa aýal bolupdyr. (AA 33/3) ‘Dul gelin gidip o fakir yiğidi bulmuş, ona eş olmuş.’

-Ip/-Up eki olumsuz fiil tabanlarına getirilmez bunun yerine Türkiye Türkçesindeki *-mAdAn* ekinin karşılığı olan *-mÄn* eki kullanılır.

Serçeler, ite ähmiýet bermän, tuduň şahalarynda jürküleşdiler. (MÄ 6/18) ‘Serçelere köpeği ciddiye almayıp dutun dallarında cıvıldaştılar.’

Gitlerçiler maşyndan düşmän, dälirän ýaly, öňe okdurylmadymy näme? (YA 214/16) ‘Hitlerciler arabadan inmeden delirmiş gibi öne fırlamadılar mı yani?’

*Emma Őu gezek welin eýesinden bidin, **biľmün**, Őu almanyň ýaryny iyäýipdirin.* (GA 16/29) ‘Fakat bu sefer sahibinden izinsiz, bilmeden bu elmanın yarısını yiyivermişim.’

“Şeyle et-, beyle et-” şeklindeki birleşik fiiller, ilk sözcüğün son ve fiilin ilk hecesinin düşürölüp birleştirerek üzerlerine *-Ip* zarf-fiil ekinin getirilmesiyle *Şey(le+e)dip*, *bey(le+e)dip* biçiminde sıklıkla kullanılmaktadır:

*Eýesini Akbay mydama **Őeydip** çagyryýar, meýdanda **Őeydip**, ukudan oýadyýar.* (MÄ 7/31) ‘Sahibini, Akbay hep böyle yaparak çağırıyor, dışarda böyle yaparak uykudan uyandırıyor.’

*Bu tarapda nãmäniň **beydip** ýanyp biljekdigi barasynda Muhammet oýlandy.* (MÄ 26/30) ‘Muhammet, bu tarafta neyin böyle yanabileceđi hakkında düşündü.’

*Öz akylynda bolsa, erkegin, **beydip** gitmegi mümkin däl.* (MÄ 94/25) ‘Akly başında olsa buğranın böyle yapıp gitmesi mümkün değil.’

*Öli guşlar sährada käte **Őeydip** ýatýar.* (MÄ 76/25) ‘Ölü kuşlar çölde bazen böyle yatıyorlar.’

***Şeydip**, dürli oblastlarda Çandyr atly obalar döräpdir.* (ÇT 6/28) ‘Böylece çeşitli bölgelerde Çandyr adında köyler ortaya çıkmıştır.’

Birleşik fiillerin oluşturulmasında *-Ip/-Up* zarf-fiil eki –A zarf-fiil eki yerine kullanılmaktadır. Yine Türkiye Türkçesinde, “de-” fiili ve –A zarf-fiil eki ile oluşturulan “diye” yapısı, Türkmen Türkçesinde *-ip* zarf-fiil eki ile “diyip” şeklinde kullanılır:

*Eje, belki, ol mal bakylyan ýere - Muhammediň ýanyna **diyip** gidendir-ä?* (MÄ 15/15) ‘Anne belki, O, hayvanların güdüldüğü yere, Muhammet’in yanına gidiyorum diye gitmiştir.’

*Dokynyň uzynlygyny Muhammet dört metr bardyr **diyip** çak etdi.* (MÄ 15/15) ‘Muhammet, mersin balığının uzunluğu dört metre vardır diye tahmin etti.’

Agsaklygy üçin adamlar oňa «Agsak eşek» diyip, at goýupdyrlar. (MÄ 21/10) ‘Aksak olduğu için insanlar ona “aksak eşek” diye ad koymuşlar.’

- *Akbay, tap! — diyip, buýruk berdi.* (MÄ 21/10) ‘-Akbay, bul – diye emir verdi.’

“Ýoldaşlarym hakda oçerk ýazayyn” — diyip, Saryhanow ýüregine düwdi. (YA 216/10) ‘Sarıhanov, “Yoldaşlarım hakkında deneme yazayım” diye, karar verdi.’

Näme üçin hiç zat aljak däl? - diyip, Sapa oňa sorag beripdir. (GA 16/36) ‘Sapa, neden hiçbir şey almayacaksın, diye ona sormuş.’

Yazı dilinden ziyade konuşma dilinde yaygın olan –AgAdA(n) eki Türkiye Türkçesindeki -Ir/-Ur... -mAz işlevinde kullanılmaktadır (Azimov vd., 1960: 436-437).

Sapa ol almany suwdan alagadan ýaryny iýäýipdir. (GA 15/5) ‘Sapa o elmayı sudan alır almaz yarısını yiyivermiş.’

Ýylan: Ynha sygşymy göräý — diyip, garrynyň boýnundan syrylyp düşüp, içindäki ýelini goýberipdir-de, öňküsi ýaly kiçelip, sandyjaga baragadan giripdir. (GA 21/14) ‘Yılan: işte nasıl sığdığımı gör – diyip ihtiyarın boynundan sıyrılıp inip içindeki havayı boşaltmış ve önceki gibi küçülüp sandığa varır varmaz içine girmiş.’

-mÄnkÄ eki, Türkiye Türkçesindeki –mAdAn (önce) anlamında kullanılmaktadır.

Uly tuda ýetmänkä, barsyň burnuna ýaga gowrulýan balygyn, ysy geldi. (MÄ 54/40) ‘Büyük duta ulaşmadan parsın burnuna yağda kızartılmış balığın kokusu geldi.’

Tros üzüldi, emma tros üzülmänkä, lom daşy gopardy, gopan daş aşak togalanyp gaýtdy. (MÄ 212/32) ‘Halat koptu, ama halat kopmadan önce kayayı kopardı, kopan kaya aşağı yuvarlandı.’

Ýagşy ýigit, diýýen-ä — diýip, ol entek Muhammediň ýanyna gelip ýetmänkü gürläp ugrady. (MÄ 232/9) ‘Yahşi yiğit diyorum hey, diyerek, O, henüz Muhammet’in yanına ulaşmadan konuşmaya başladı.’

Urşa gelmänkü-de, ol söweş meýdanyny aýyl-saýyl göz önüne getirip bilýärdi. (YA 215/1) ‘Savaşa gelmeden de, o savaş meydanını açık seçik göz önüne getirebiliyordu.’

Üsti gömlen esgeri demigip ölmänkü gazyp çykarmak gerek. (YA 219/26) ‘Üstü örtülen askeri nefessiz kalıp ölmeden kazıp çıkarmak gerek.’

Zarf-fiil eklerinden *-All*, *-AndA*, *-mAzdAn*, *-dIk(I)çA/-dUk(I)çA*, *-InçÄ/-UnçÄ* ve Türkmen Türkçesi şekil bilgisi kitaplarında, zarf-fiiller içerisinde değil de ek fiile getirilen yetersiz fiiller (kem işlik) içerisinde verilen *-kÄ* eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak iyelik eki almaktadır. Borcakov ve arkadaşları birleşik zarf-fiil ekleri için “*onlar kimi zaman fiillere gelen şahıs eklerinin görevini yerine getirmeye yatkın iyelik eklerini kabul etmektedirler.*” demektedir (2000: 439). Yine Borcakov ve arkadaşları *-All* ekinden bahsettikleri bölümde iyelik ekleri için; “*bunlara eklenen iyelik ekleri fiillere getirilen şahıs eklerini görevini yerine getirmektedir*” demektedir (2000: 439). Aynı eserde verilen “*Biziň oları görelimize gice gündiz boldı*” örneğinde ekin bir tamlama içinde yer aldığı için iyelik ekini aldığı kolayca görülmektedir (Borcakov vd., 2000: 441). Fakat Bu eklerden *-InçÄ/-UnçÄ* ve *-kÄ* ekine getirilen ekler diğerlerinden farklıdır. Bu iki eke getirilen 1. çokluk şahıs iyelik ekinin *+(I)mIz* değil de, görülen geçmiş zaman ve şart kipine getirilen *-k* eki olduğu görülmektedir. Aslında görülen geçmiş zaman ve şart kipi üzerine getirilen ekler iyelik kökenli eklerdir.

Emma gylyç höküm süryürkü dutar dymmalymy näme? (YA 216/28) ‘Ama kılıç hüküm sürüyorken dütar (saz) susmalı mı yani?’

Ýöräp baryarkaň üstünden basaymasaň ýa ot orup ýörkäň bilinden gysymlaymasaň; dört nejisniň biri-de adama degenok. (MÄ 160/32) ‘Yürüyüp giderken üstüne basmasan veya ot biçerken belini sıkmasan, dört pisliğin hiç biri insana dokunmaz.’

Öýlenemde toýa çagyraryn, maşynly gelip, sizi öz raýonymyza alyp giderin. (MÄ 219/1) ‘Evlendiğimde düğüne çağırırım, arabayla gelip sizi kendi ilçemize alıp giderim.’

Ukudan giç oýananlygyna garamazdan, ol naharlanman ýola çykjak däl. (MÄ 126/10) ‘Uykudan geç uyanmasına bakmaksızın o, yemek yemeden yola çıkmayacak.’

Olar gidip baryarkalar, önlerinden hatar tutup baryan bir süri düýe çykypdyr. (GA 20/7) ‘Onlar giderlerken önlerine katar hâlinde bir deve sürüsü çıkmış.’

Gyşyň başynda ýagan gar ýaz gelyünçü eränok. (MÄ 5/22) ‘Kışın başında yağan kar yaz gelinceye kadar erimiyor.’

- *Meni dokuly jülgä äkit, tä barsy atıp öldürýänçäm, sen maşyndan düşmän otyr.* (MÄ 161/9) ‘Beni mersin balıklı vadiye götür, ben parsı vurup öldürünceye kadar sen arabadan inmeden otur.’

- *Satamyzok, şähre iberyäris, ýöne doýýançaňyz şu ýerde oturyp mugt iýäýiň.* (MÄ 164/37) ‘Satmıyorum, şehre gönderiyoruz, fakat burada oturup doyuncaya kadar ücretsiz yiyeceğim.’

Gije jemlendiğiçe, töwerek suslanýardy. (ZB 365/5) ‘Gece ilerledikçe etrafa hüznün çöküyordu.’

Göbek ganym dökülen jaý enem we atamy, öz ömrüni ýaşap geçen müňlerçe obadaşlarymy öz gursagynda saklap duran toprak maňa wagt geçdigiçe özüne çekiji, mahirliräk bolup baryar. (ÇT 6/53) ‘Doğduğum yer annem ve babamı, hayatların geçiren binlerce köydeşimi öz bağrında koruyan toprak, bana gün geçtikçe çekicileşiyor ve sevimlileşiyor.’

- *Men iş gün awa çykamda bir garyp ýigit gördüm welin, onuň üst-başy sal-sal, ýyrtyk eken.* (AA 32/9) ‘Ben şu gün awa çıktığımda bir fakir genç gördüm lakin onun üstü başı yırtık yırtıktı.’

Şart kipi ile oluşturulan cümlesimler de yargı tamamlanmadığı için yüklemlemin gerçekleşme şartını bildiren zarf-fiil öbeği oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinin söz

dizimi ile ilgili eserlerden sadece Delice'nin çalışmasında şart-fiil öbeğinden bahsedilmektedir (Delice, 2007a: 47). Delice, bu öbek türü hakkında, "... destekçi bir edatın bulunmadığı durumlarda şart ekinin işlevi eklendiği cümleleri bir bütün olarak kelime öbeğine dönüştürmektir; ki, buna şart-fiil öbeği demeyi uygun buluyoruz: ..." demektedir (2007a: 47).

Türkmen Türkçesinde şart kipi, -sA ekiyle yapılır. İncelenen kaynakların nerdeyse tamamında ekin istek, öfke, övgü, memnuniyet, hayıf bildiren yüklem yapma dışında, şart cümlemesi (şart eýlerceñ sözlem) oluşturduğu belirtilmektedir. Şart öbeği kuran şart ekli yüklemeler tek başlarına yargı bildirmek için değil de asıl cümleyi sınırlandırmak için cümlemesi oluştururlar. Bu öbekteki fiiller, fiilliklerini korumaktadırlar. Şart öbeklerindeki yüklem isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiildekinden farklı olarak, isimle fiil arasında, isme yakın yapılar oluşturmazlar ve şahıs eki alabilirler:

- Akgyra **barsak**, ýene zyzyzyza **gaytsak**, köp benzin ýakarys. (MÄ 173/33) 'Akgyr'a varsak, tekrar geri gelsek, çok benzin yakarız.'

Saryhanow durşy bilen göz-gulaga öwrülipdi, kirpi **şgyrdasa** — eşitjekdi. (YA 214/9) 'Sarıhanov tüm bedeniyle göze kulağa dönüşmüştü, kirpi ses çıkarsa işitecekti.'

Ahyrda bagban: Meniñ bir şertim bar. Şony berjay **etseñ**, men razy bolayyn - diyipdir. (GA 16/29) 'Sonunda bahçıvan: benim bir şartım var. Onu yerine getirirsen ben razı olurum, demiş.'

Eger 1733-nji ýyly Magtymgulynyñ doglan ýyly hasap **etsek**, şona kyrk ýyly **goşsak**, 1773-nji ýyly düşýär. (MÇ 42/35) 'Eğer 1733 yılını Mahtumkulu'nun doğum tarih varsayarsak, bu sayıya kırk yıl eklersek 1773 yılına denk geliyor.'

Oñat material ýazyp bilerin **öýtseñ**, dört tarapyň açykdy. (H 5/1/48) 'İyi materyal yazabilirim diye düşünüyorsan dört tarafın açıktı.'

Ýowuñ zyzndan ýetirýän hem at, **gaçsañ** – gutuldýan hem at. (BB 4/1/27) 'Düşmanın ardından yetiren de kaçığında kurtaran da at.'

Türkmen Türkçesinde şartın hikâye çekiminde hem şart ekinden hem de görülen geçmiş zaman ekinden sonra (Borcakov vd., 2000: 288-291) ve soruya şüphe katmak için kullanılan *-kÄ* ekindeden sonra şahıs eki getirilebilmektedir:

Saňa näme at daksakkak, güjüjek. (MÄ 193/1) ‘Sana ne ad versek acaba yavru köpecik.’

- *Ýaňy meniň ýanyma bir garyp adam gelip, bizi myhmançylyga çagyryp gitdi welin, oňa barsakmykak ýa barmasakmykak?* (AA 33/22) ‘Az önce benim yanıma bir fakir adam gelip bizi misafirlige davet edip gitti lakin misafirlige gitsek mi, yoksa gitmesek mi?’

Şart öbekleri, asıl cümle söylenmese bile, ifade tamamlanmadığı için ardından bir temel yüklem geleceğini hissettirir.

Wagt ýitirmän, gowagy görüp gelüýsek... (MÄ 123/23) ‘Vakit kaybetmeden kovuşu görüp geliversek...’

Asıl cümlenin eksiltilmesi hâlinde temel yüklem, dinleyenin zihninde tamamlanır. Böyle durumlarda cümleden ziyade öbek görüntüsü verirler. Borcakov ve arkadaşları; “*Ýyşeň, nahar tayyar (yiyeceksen yemek hazır), okasaň, kitap köp (okuyacaksan kitap çok)...*” örneklerini vermektedir (2000: 282). Buradaki şart ekli fiillerin temel cümleye bağlanmadığını belirtip sebebini şöyle açıklamaktadır: “*Bu şekildeki cümle dizilişi konuşma dilinin üslup özellikleri ile bağlantılı olup, aslında basit şart cümlemsili birleşik cümle ile anlatılması gereken kendi içlerinde bağlantılı fikirlerin kısaca beyan ediliş şekli olsa gerek. Eğer bu tespit doğru ise, cümlelerin kendi içinde düzeninin olduğunu ve eksiltelen cümlelerin aşağıda verilenler örneklerdeki gibi olduğunu düşünmek mümkündür: Nahar tayyar. Ýyşen guyup bereyin/bererin, Kitap köp okasaň bereyin/bererin...*” (2000: 282).

Şart öbekleri ardından “da” veya “hem” edatı getirilirse, yüklemine neye rağmen geçekleştiklerini de ifade eder:

Ekmesek-de gögerdiň, düýbüňe suw bermesek-de ösdüň, ulaldıň. (MA 33/14) ‘Ekmesek de yeşerdin, dibine su dökmesek de yetiştin, büyüdün.’

*Akbaý uçin ýazdan gowý pasyl ýok, ýazda üstünde köp gezseň, aýaklaryňy agyrdýan sowuk gar bolanok, ýel awtomobil' ýaly güwläp, käte jorasyny ýanyna çagyryýan möjek ýaly **uwlasa-da** hiç bir jandary üşedenok. (MÄ 6/9) ‘Akbaý için yazdan iyi mevsim yok, yazın üstünde çok yürüdüğün zaman ayaklarını ağrıtan soğuk kar olmuyor, rüzgâr otomobil gibi güvlep, bazen de arkadaşını çağıran kurt gibi ulusa da hiç bir canlıyı üşütmüyor.’*

*Men eýäme şunça mal öndürip **bersem-de**, minnetdar bolmak ýerine indi meni garrapdyr diýip, soýjak bolup ýör. (GA 20/12) ‘Ben sahibime bu kadar mal üretsem de minnettar olmak yerine şimdi ihtiyaçladı diyip beni kesmek istiyor.’*

Bazı yapılarda ise –sA şart eki, “i-” ek fiili yerine kullanılan “bol-” fiili üzerine gelerek şart bildirmekten ziyade, belirtilen kavramı benzerlerinden ayırarak pekiştirmektedir:

*It-ä gözüni ýumup irkilyär, düýe **bolsa** otlayar. (MÄ 30/18) ‘Köpek gözünü yumup uyukluyor, deve ise otluyor.’*

*Bu yerler **bolsa** bütünley ýat. (MÄ 12/23) ‘Buralar ise tamamen yabancı.’*

*Saryhanow **bolsa**, şol wagt çeper söze aşyk bolup, ilkinji hekaýalaryny ýazmaga başlapdy. (YA 214/30) ‘Sarihanov ise o vakit bedii söze âşık olup ilk hikâyelerini yazmaya başlamıştı.’*

*Redaktor **bolsa** ähli güýji bilen öz awtorlaryny goldaýardy, höweslendirýärdi. (H 5/3/6) ‘Redaktör ise tüm gücüyle yazarlarını destekliyor, heveslendiriyordu.’*

Şart ekinin, bazen “gör-, syn et-” gibi fiillerle Türkiye Türkçesindeki “bak - mış/-dİ+ş ki” yapısına benzer işlevde kullanıldığı görülmektedir.

*Elime alyp suwa oklap goýbermekçi boldum welin, bir **görsem**, ýylpytldayan ýaly. (MÄ 197/12) ‘Elime alıp suya atmak istedim fakat baktım ki, parıldıyor gibi.’*

Görse, saçy-sakgaly ap-ak bagban бага timar berip gezip ýör eken. (GA 15/11) ‘Bakmış ki, saçlı sakalı bembeyaz bir bahçıvan bahçeye bakım verip geziyor imiş.’

Gazyp görse, ine bir täsinje sandyk. (GA 18/13) ‘Kazıp bakmış ki, işte ilginç bir sandık.’

Siňe syn etse, öz aýal doganyň öýi eken. (AA 33/30) ‘Dikkatlice bakmış ki, kendi kız kardeşinin eviymiş.’

Taranan metinlerde, bir örnekte *-mAK* isim-fiil ekinin “olmagında gal-” (olmasında kal-) benzeri bir yapıyla *-ArAk* zarf-fiil ekine yakın bir işlevde kullanıldığı görülmektedir.

Şeylelikde, biziň pikirimizçe, Magtymguly Pyragy öz döwrüniň aýnasy bolmagynda galýar. (MÇ 46/34) ‘Böylece, bizim düşüncemize göre, Mahtumkulu Firaki kendi devrinin aynası olarak kalıyor.’

-Iş isim fiil eki, iyelik eki ve yönelme hâli ekiyle (*-Iş+I+n+A*), Türkiye Türkçesindeki ile aynı işlevde kullanılmaktadır.

Muhammet özüniň hiç zat syzmaýşyna kemsindi. (MÄ 36/28) Muhammet kendisinin hiçbir şey hissetmemesine yerindi.

Eýýäm üýrýän iti özüniň görmeýşine onuň ysyny-da syzmaýşyna barsyň jany ýandy. (MÄ 49/36) ‘Artık ürüyen iti kendisinin görmemesine onun kokusunu almamasına parsın canı sıkıldı.’

Bunun yanında *-r/-Ar/-Ir-ken* yapısına yakın bir işlevde kullanıldığı görülmektedir.

Ol dyzyna çöküp oturyşyna günäni az, sogaby köp gazananlygyny, hemişe namaz okanlygyny, remezanda agyz beklänligini we taňrynyň önünde eden beýleki hyzmatlaryny uzak wagtlap sanady. (MÄ 82/22) ‘O dizlerinin üzerine çöküp otururken günahı az, sevabı çok kazandığını, her zaman namaz kıldığını, Ramazan’da oruç tuttuğunu ve Tanrı’nın huzurunda yaptığı diğer hizmetleri uzun süre saydı.’

Ol ýöräp barsyna: Itiň senden dogrudan-da gaty görýändir, köşek. Onuň derdi bar - diýdi. (MÄ 215/16) ‘O giderken: İtin sana gerçekten de darılıyor, kuzum. Onun derdi var, dedi.’

“*Onuň özi meni şeýle görýändir-dä*” diýip, *suraty synlamagy dowam etdirip oturyşyna oýlandy.* (ZB 366/22) ‘O beni böyle görüyordur, diye resme bakmaya devam ederken düşündü.’

1.1.4. Ünlem Öbeği

Bir ekin yardımcı olmadan, ünlem edatı (ümlükler) ve isim işlevindeki unsurların oluşturduğu öbeklere ünlem öbeği denilmektedir. Bu öbeklerde yardımcı öge yani ünlem edatı başta, asıl öge olan isim unsuru ise sondadır. Ünlem öbekleri genellikle cümlenin başında yer alırlar. Fakat cümle ortasında ve sonunda da bulunabilir. Ünlem öbekleri için Delice, ‘... cümle içinde cümlenin kurucusu ve yöneteni olan yüklem in istediği zorunlu veya seçimlik bir öge olmadığı için cümle içinde ünlem görevinde kullanılır ve ünlem tümlecini oluşturur’ demektedir (2007a: 23). Bu öbekler yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermedikleri için eğer başka bir sözcük öbeği içinde yer almıyorlarsa, yüklem dışı tümleş olabilmektedirler:

- *Eý, weý, Maral, bu oglanyň diýýän sözünü!* (MÄ 250/25) ‘Ey vay! Maral, bu oğlanın söylediği söze!’

Alla janlarym, men bu jaýa ýalňyşyp giräýdimmikäm? (GA 15/6) ‘Aman Allahım, ben bu eve şaşırıp mı girdim acaba?’

Bagbanyň ýanyna baryp: Ahaw, agam, bu gyz siziň aýdýan gzyňyza meňzänok-la? Ýa men jaýymy ýalnyşaydymmykam? — diýipdir. (GA 17/12) ‘Bahçivanın yanına gelip: Hey, ağam, bu kız sizin söylediğiniz kıza benzemiyor. Yoksa ben evi mi şaşırdım acaba, demiş.’

Sapa: Hä, şeý diýseňiz-le. (GA 17/29) ‘Sapa: He, öyle deseniz ya.’

1.1.5. Kısaltma Öbekleri

Yardımcı Öge+ek asıl öge kuruluşundaki sözcük öbekleridir. İki öge arasındaki ilişki, önde bulunan, yardımcı ögeye getirilen ek sayesinde sağlanır.

Çoğunlukla isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil öbeğinden yüklemsinin eksiltilmesi neticesinde oluşan kalıplaşmış yapılardır (Çelik vd., 2006: 58-59). Türkmen Türkçesinde çok fazla görülmeyen yapılardır. Kısaltma öbekleri yardımcı ögenin aldığı eke göre sınıflandırılır.

1.1.5.1. İyelik Öbeği

İyelik öbeği, Söz dizimi çalışmalarında “isnat öbeği” başlığı altında ele alınmaktadır. Diğer kısaltma öbeklerinden farklı olarak yardımcı öge hâl eki değil de iyelik eki (değişilik goşulmasy) alır. İyelik ekinin eklenmediği örnekler de görülebilmektedir. Öbek zarf-fiil veya sıfat-fiil öbeğinin eksiltilmiş hâlidir. Öbeğin asıl unsuru genellikle sıfat işlevindeki sözcüklerden oluşmaktadır. İsim unsuru +II eki almış sıfat tamlamasının tersi çevrilmiş hâli gibidir (Delice, 2007a: 42; Çelik vd., 2006: 59-60; Karaörs, 1993: 26-27).

Hatda pikirinde onuň eli diplomatly, plaşyny eliniň egremçesine atyp, samolýotdan düşüp gelişini-de gördi. (ZB 365/9) ‘Hatta düşüncelerinde onun eli çantalı, pardösüsünü koluna atıp uçaktan inip gelişini de gördü.’

1.1.5.2. İlgi Öbeği

Yardımcı ögesi ilgi hâli (eyelik düşünüm) ekli, asıl ögesi iyelik eki (değişilik goşulmasy) almamış olan sözcük öbeklerine “ilgi öbeği” denilmektedir. İlgi öbeği, iyelik eki düşürülmüş isim tamlaması gibidir. İlk unsur ilgi hâli ekinden önce çokluk eki alabilir. (Karaörs, 1993: 27; Çelik vd., 2006: 61). İlgi öbeği diğer öbeklerden farklı olarak sıfat-fiil veya zarf-fiil öbeğinin kısaltılmış hâli değildir.

Seniň itiň yzy. (MÄ 232/33) ‘Senin köpeğin izi.’

1.1.5.3. Yönelme Öbeği

Yardımcı ögesi yönelme hâli ekli, asıl ögesi öbeğin oluşturulmasına katkı sağlayan herhangi bir ek almamış olan sözcük öbeklerine yönelme öbeği denilmektedir. Yardımcı öge, yönelme ekinden önce iyelik ve çokluk eki alabilir (Çelik vd., 2006: 61; Karaörs, 1993: 27).

Muhammet ýyrtyjy guşlara ähli ýöräp geçen ýerinde uçraşdy, ýöne ol çölde ýyrtyjy guşa beýle bay ýeri welin görmändi. (MÄ 243/31) ‘Muhammet yırtıcı kuşlara her yürüyüp geçtiği yerde denk geldi fakat o çölde yırtıcı kuş yönünden böyle zengin bir yeri lakin görmemişti.’

Olaryň ýüregi hiç haçan gürsüldemez, olaryň zähmete werdiş elleri pulemyotyň eltutaryndan hiç haçan tutmaz. (YA 217/33) ‘Onların kalbi hiçbir zaman çarpmaz, onların zahmete alışkın elleri mitralyözün kabzasını hiçbir zaman tutmaz.’

1.1.5.4. Bulunma Öbeği

Yardımcı ögesi bulunma hâli ekli, sondaki asıl ögesi öbeğin oluşturulmasına katkı sağlayan herhangi bir ek almamış olan sözcük öbeklerine yönelme öbeği denilmektedir (Delice, 2007a: 42; Karaörs, 1993: 28; Çelik vd., 2006: 62).

Adamysy öýde günlerin “Getir, kömekleşeli!?” diýende hem ol juda bir işi başyndan agdyk bolaýmasa, elinden işini bermezdi. (ZB 364/32) ‘Evde olduğu günler kocası “Getir, yardımlaşalım.” dediğinde de o aşırı derecede işi başından aşmasa elinden işini vermezdi.’

At saýlap almakda esewan bolmaly. (BB 4/2/6) ‘At seçip alma konusunda dikkatli olmalı.’

1.1.5.5. Uzaklaşma Öbeği

Ayrılma hâli ekli yardımcı öge ve öbeğin oluşmasına katkı sağlayan bir ek almamış asıl ögeden oluşan sözcük öbeklerine “uzaklaşma öbeği” denilmektedir. Yardımcı öge ayrılma hâli ekinden önce iyelik ve çokluk eki alabilir (Delice, 2007a: 40; Çelik vd., 2006: 63).

Şöhratparaz, öz takdyryndan ýangynly, baryp ýatan zalym, halk arasynda ady Agta han diýlip tutulýan Agamuhammet han gujurly syýasatçy hem guramaçy hökmünde özüni görkezýär. (MÇ 43/27) ‘Şöhret düşkünü, kendi kaderinden muzdarip, hakiki zalim, halk arasında adı Agta han diye geçen Agamuhammet han, güçlü siyasetçi ve yönetici olarak kendini gösteriyor.’

*Ol patyşanyň özi **hemme zatdan habardar** eken. (AA 32/2) ‘O padişah her şýeden haberdarmış.’*

1.1.5.6. Yükleme Öbeği

Yardımcı ögesi yükleme hâli ekli, asıl ögesi yine diğer öbeklerde olduğu gibi öbeğin oluşturulmasına katkı sağlayan herhangi bir ek almamış sözcük öbeklerine yükleme öbeği denilmektedir. Yükleme öbeği çoğunlukla, nesne + fiil öbekleri yapısından fiil öbeğinin yardımcı fiili eksiltilmiş hâlidir.

1.2. ASIL ÖGE + YARDIMCI ÖGE

1.2.1. Unvan Öbeği

Unvan öbekleri, özel isim öbekleri gibi herhangi bir çekim unsurunun katkısı olmaksızın bir özel isim veya özel isim işlevindeki sözcük öbeği ve akrabalık, rütbe, makam, mevki, saygı bildiren sözcüklerin oluşturdukları öbeklerdir:

*Il ýaşula öz ýanynda «**Derwüş aga**» diýse-de, özüniň ýok ýerinde «garryçopan» diýip, onuň adyny tutuýar. (MÄ 127/7) ‘Halk, ihtiyara, yanındayken “Dervüş Ağa” dese de onu, kendisinin olmadığı yerde “ihtiyar çoban” diye anıyor.’*

*Çap edilmedik «**Şükür bagşy**» eseri Saryhanowyň ýadyna düşdi. (YA 216/22) ‘Yayımlanmamış “Şükür Bahşı” eseri Sarıhanov’un aklına geldi.’*

*Zentler dinastiýasynyň in güýçli garşydaşy 1759-njy ýylda **Kerim han Zend** bilen göreşde wepat bolan gajar **Muhammethasan hanyň ogly Agamuhammet han** boldy. (MÇ 43/22) ‘Zent Hanedanlığı’nın en güçlü rakibi, 1759 yılında Zend Hanedanı Kerim Han ile mücadele esnasından vefat eden Kaçar Muhammethasan Han’ın oğlu Agamuhammet Han oldu.’*

*1774-nji ýylda ol öz kakasy **Agamuhammet hanyň (Agta hanyň)** süýtdeş dogany **Hüseýinguly hany** öldürendikleri üçin ar almak maksady*

bilen Etrek-Gürgen türkmenleriniň üstüne döküldi. (MÇ 43/34) ‘O, 1774 yılında babası, Agamuhammet Han’ın (Agta Hanın) özkardeşi, Hüseyinkulu Han’ı öldürdükleri için intikam almak maksadıyla Etrek-Gürgen Türkmenlerinin üstüne saldırdı.’

Türkiye Türkçesinde “bay” ve “bayan” sözcüklerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de yabancı dillerin etkisi ile isimden önce getirilen “cenap” benzeri unvanların kullanımı yaygın değildir (Karaörs, 1993: 20). Fakat Rusçadan tercüme yoluyla alınan “yoldaş” sözcüğü Sovyetler birliğinin etkisiyle oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.

Jenap palkovnik! Polkovnik aga, beýle zat ýok (Hamzayev vd., 1962: 309) ‘Albay Cenapları! Albay Ağa, böyle bir şey yok.’

Mala öri gözläp ýören adam däl men, çynymy áýdýaryn, ýoldaş naçal’nik. (MÄ 43/23) ‘Hayvanlara otlak arayıp dolaşan biri değilim ben doğru söylüyorum yoldaş yönetici.’

Bunun dışında unvan isimden önce gelirse özel isim öbeği veya sıfat tamlaması oluşturur (Çelik vd., 2006: 48):

Pulemyotçy Saryhanow bu hili gijeleri geljekki nesillere hem miras galdyrar. (YA 215/24) ‘Mitralyözcü Sarıhanov bu tür geceleri gelecek nesillere miras bırakır.’

1.2.2. Fiil Öbeği

Türkmenistan’da hazırlanmış dil bilgisi kitaplarında, birleşik fiiller “goşma işlikler” başlığı altında incelenmektedir. Birleşik fiiller, kendi içinde asıl ögesi fiil olmayan (esasy sözleri işliklerden bolmadyk) ve asıl ögesi fiil olan (esasy sözleri işlik bolan) birleşik fiiller diye iki başlığa ayrılmaktadır (Borcakov vd., 2000: 313-335). Asıl ögesi fiil olmayan birleşik fiiller, bir isim veya isim değerindeki sözcük öbekleri ve yardımcı fiil veya asıl anlamından uzaklaşmış fiiller ile oluşturulur. Bu kuruluştaki birleşik fiillerde, yardımcı öge olan fiiller, ek fiilde olduğu gibi bir isim unsurunu yüklemleştirme görevini yerine getirmektedir. Asıl ögesi fiil olan birleşik fiillerde ise asıl öge zarf-fiil veya sıfat-fiil eki bulundurulur. Bu durumda zarf-fiil ve sıfat-fiil eki alan ögeler isimleşmişlerdir fakat fiil kimliklerini hâlâ korumaktadırlar.

Yardımcı görevdeki fiiller, zarf-fiil ve sıfat-fiiller üzerine gelerek kip ekleri ile verilemeyen ifadeyi vermekte, eylemin yapılışını tasvir etmektedir.

Oña hakykaty aýtmaly bolaryn. (MÄ 173/5) ‘Ona hakikati söylemek zorunda kalırım.’

Bu zatlara düşünjek bolup, it kellesini-de kân agyrdanok. (MÄ 9/16) ‘Köpek, bunları anlamaya çalışarak başını çok ağrıtmıyor.’

Taganyň-da ukusy gelyär, ol gürrüň bilen ukyny ýeňjek bolýar. (MÄ 71/27) ‘Taganın da uykusu geliyor, o konuşarak uykuyu alt etmeye çalışıyordu.’

Däriniň ysy demikdiräýjek bolýar. (YA 217/14) ‘Barutun kokusu boğacakmış gibi oluyordu.’

Birleşik fiiller özelliklerine göre aşağıdaki başlıklara göre incelenebilir:

1.2.2.1. İsim ve Yardımcı Fiil

Türkmen Türkçesinde yabancı bir sözcük ve kılış veya oluş bildirmesine göre “et-”, “bol-” (ol-) yardımcı fiillerinden biri ile oluşturulan öbeklerdir. Bu öbeklerde yardımcı fiiller isimleri yüklemleştirmektedir (Delice, 2007a: 25).

Geçmişte, Türkmen Türkçesinde başka yardımcı fiiller de kullanmıştır fakat günümüzde yaygın olarak sadece “et-” ve “bol-” fiili kullanılmaktadır.

“Et-” fiili ile oluşturulan birleşik fiiller kılış bildirmektedir:

Daşlaryň, töňňeleriň üstüne it buşugýar, beýtmegi şu töwerekde gezmäge özüniň hukuklydygyny beýleki itlere yglan edýändigini aňladýar. (MÄ 5/8) ‘Taşların, kütüklerin üstüne köpek işiyor, böyle yapması; civarda gezmeye hakkı olduğunu diğer köpeklere ilan etmeyi ifade ediyor.’

Saryhanow ony sypalady: «Sowa, pulemyotym, sowa. Daň atansoň, ýene gaýnap-gyzmaly bolarsyň. Gurşun setirlerden jümle düzüp, faşistlere hakykaty subut edersiň».(YA 214/22) ‘Sarihanov onu okşadı: “Soğu mitralyözüm soğu. Tan ağardıktan sonra yine kaynayıp kızman

gerekecek. Kurşun satırlarından cümle oluşturup faşistlere hakikati ispat edersin.””

*Ýöne gudraty güýçli Taňrynyň türkmen halkyny bu zehinden binesip goýmanyna **şükür edeliň!** (MÇ 41/3) ‘Fakat kudretli Tanrı’nın Türkmen halkını bu zekâdan nasipsiz koymamasına şükredelim.’*

*Bu sekiz bentli, içi otly, müň arzuwly şygyr seni köp zatlar hakynda tazededen oýlanmaga **mejbur edýär.** (MÇ 42/15) ‘Bu sekiz bentli, içi ateşli, bin arzulu şiir insanı birçok şey hakkında yeniden düşünmeye mecbur ediyor.’*

*Zadyň gerek däl, gel-de gapymda **hyzmat et** diýseňiz, men oňa-da taýyn. (GA 16/40) ‘Bir şeyin gerekmiyor, gel de kapımda hizmet et deseniz ben ona da hazırım.’*

*Men-ä muny kapas sandykdan çykaryp, muňa **yagsylyk edýän,** biýem men seni bogup öldürjek diýip, boýnuma çolaşyp ýatyr. (GA 20/41) ‘Ben bunu kafes sandıktan çıkarıp buna iyilik ediyorum, bu da, ben seni boğup öldüreceğim, diyip boynuma dolanıyor.’*

*Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjeklerin geýimlerini alyp, goňşy otaga **ütük etmäge** geçdi. (ZB 364/20) ‘O, tekrar çocuklarını doyurup yatırdıktan sonra ertesi gün erkenden okula gidecek olanların giysilerini alıp ütü yapmak için yan odaya geçti.’*

*Aýbölek ütüklik işlerini **boldum edensoň** ýatmak üçin ilki agşamdan uklap galan dört yaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi. (ZB 364/34) ‘Aybölek ütü işlerini tamaladıktan sonra yatmak için akşamın erken saatlerinde uyuyup kalan dört yaşındaki oğulcuğunun yanına geçti.’*

*Ata-babalarymyz ata **maşk etmegi,** her hili işleri, hereketleri öwretmegi beýleki haywanlara seredende ýeňil hasaplapdyrlar. (BB 4/1/3) ‘Atalarımız, atı eğitmeyi her türlü işi, hareketi öğretmeyi diğer hayvanlarla nazaran kolay saymışlar.’*

Şahyryň didaktika ýykgyň etmegine çapawulçylykly uruşlaryň köpelmegi, sotsial garşylygyň, adam hukuklary baradaky göreşleriň ýitilmegi, halkyň oturymly durmuşa geçip başlamagy hem sebäp bodupdyr. (DS 18/20) ‘Şairin didaktik türe yönelmesine, yağmacılığın artması, sosyal direnişlerin, insan hakları konusunda mücadelelerin keskinleşmesi, halkın yerleşik hayata geçmesi de sebep olmuştur.’

Patyşa aw etmesini bes edip, göni öýüne gaýdyp gelipdir. (AA 32/7) ‘Padişah avlanmayı sona erdirip, doğruca evine gelmiş.’

“Bol-” fiili ile oluşturulan birleşik fiiller oluş bildirir:

*Zentler dinastiýasynyň in güýçli garşydaşy 1759-njy ýylda Kerim han Zend bilen göreşde **wepat bolan** gajar Muhammethasan hanyň oğly Agamuhammet han boldy. (MÇ 43/22) ‘Zent Hanedanlığı’nın en güçlü rakibi, 1759 yılında Zend Hanedanı Kerim Han ile mücadele esnasından vefat eden Kaçar Muhammethasan Han’ın oğlu Agamuhammet Han oldu.’*

*Ol onsoň ýangynly bolup, “Ajap eýýam gelmedini” ýazmaga **mejbur bolýar**. (MÇ 45/19) ‘O bundan sonra içi yanarak “Acap eyyam gelmedi”yi yazmaya mecbur oluyor.’*

*Maňa **minnetdar bolmak** ýerine, sen meni bogup alyp baryañ. (GA 20/3) ‘Bana minnettar olmak yerine, sen, beni boğuyorsun.’*

*Pileden ýüpek ýüplükler hem matalar **hasyl bolýar**. (MÄ 6/43) ‘Kozadan ipek iplikler ve kumaşlar hâsil oluyor.’*

*Akbaýyň göwnünde biynjalyk **peýda boldy**. (MÄ 7/21) ‘Akbaý’ın gönlünde huzursuzluk peydah oldu.’*

*Ýöne siz şu almanyň ýaryny iýenim üçin menden **razy boluň!** (GA 16/41) ‘Fakat siz bu elmanın yarısını yediğim için bende razı olun!’*

*Şu ýüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeyänem bir gowy zat, ýogsam men ýalylar tüýs **masgara bolýmaly**-da... (ZB 365/15) ‘Şu*

yüreğin gizli yerde olup gözükmemesi iyi bir şey, yoksa benim gibilerin tam anlamıyla rezil olması gerekir.’

*Ine, şu şertler bitöwilikde Zeliliniň didaktika ýüzlenmegine, ondan döredijilikli peýdalanmagyna **sebäp bolupdyr.*** (DS 18/33) ‘İşte bu şartlar toplu hâlde Zelilî’nin didaktik üsluba yönelmesine, ondan üretken olarak faydalanmasına sebep olmuştur.’

*At saýlap almakda **esewan bolmaly.*** (BB 4/2/6) ‘At seçip alma konusunda dikkatli olmalı.’

1.2.2.2. Mecazi İsim ve Mecazi Asıl Fiil

1.2.2.2.1. Yarı Kalıplaşmış

Asıl anlamını koruyan bir isimle, anlamından ziyade ismi yüklemleştirme görevinde bulunan asıl fiillerin oluşturduğu öbeklerdir:

*Ol dzyzna çöküp oturyşyna günäni az, sogaby köp gazananlygyny, hemişe **namaz okanlygyny,** remezanda agyz beklänligini we taňrynyň önünde eden beýleki hyzmatlaryny uzak wagtlap sanady.* (MÄ 82/22) ‘O dizlerinin üzerine çöküp oturarak günahı az, sevabı çok kazandığını, her zaman namaz kıldığını, Ramazan’da oruç tuttuğunu ve Tanrı’nın önünde yaptığı diğer hizmetleri uzun süre saydı.’

*Bu günler ol hojaýyn bilen **goýun bakanok,** olar **dynç alýarlar.*** (MÄ 6/14) ‘Bu günlerde o sahibi ile koyun gütmüyor, onlar dinleniyorlar.’

*Ol pulemyotyň ýanynda nobatçylyk edýän esgere **ukusyny almaga** rugsat berdi-de, onuň ornuny eýeledi.* (YA 213/38) ‘O, mitralyözün yanında nöbet tutan askere izin verip onun yerini aldı.’

*Görüň, şahyr bu ýerde-de türkmen ykbalyny **yatdan çykaranok.*** (MÇ 43/16) ‘Bakın, şair burada da Türkmen ikbalini unutmuyor.’

Akmyrat Mämmedowyň gazetini redaktirlän soňky ýyllarynda “Ýaşkomuň” uly nesli hasaplanýan tejribeli žurnalistler respublikanyň

partiýa gazetlerine, radiosyna, birneme soňrak telewideniýesine işe çekildiler. (H 5/2/10) ‘Akmirat Mämmedov’un gazeteyi redakte ettiği son yıllarında “Yaşkomun” büyük nesli sayılan tecrübeli gazeteciler devletin parti gazetelerinde, radyosunda, bir süre sonra televizyonunda işe alındılar.’

- *Näme üçin hiç zat aljak däl? - diýip, Sapa oňa sorag beripdir.* (GA 16/36) ‘Ne için hiçbir şey almayacasın, diye Sapa ona sormuş.’

- *Gyz hem şol meniň aýdýan gyzymdyr - diýip, bagban jogap beripdir.* (GA 17/15) ‘Kız da o benim söylediğim kızımdır, diye bahçıvan cevaplamış.’

Garaşmak, garşy almak Aýbölek üçin tazelik däl. (ZB 365/18) ‘Beklemek, karşılamak Aýbölek için yeni bir şey değildi.’

Şonuň üçin hem ata-babalarymyzyň bize miras galdyran edebi ýazgylarynda, edim-gylymlarynda atyň ynsan durmuşyndaky ähmiýeti, onuň ajaýyp häsiýetleri giňden açylyp görkezilýär. (BB 4/1/13) ‘Bunun için de atalarımızın bize miras bıraktığı edebî eserlerde, gelenek göreneklerde atın insan hayatındaki ehemmiyeti, onun ilginç özellikleri genişçe açıklanarak gösteriliyor.’

Onuň pikirine görä, Oguzhanyň üçünji oglundan doglan agtygynyň ady Çawyndyr bolupdyr we çawyndyr sözüni şöhratly, belent owazly diýip terjime edipdirler. (ÇT 6/7) ‘Onun düşüncesine göre Oğuzhan’ın üçüncü oğlundan olan torununun adı Çavındır ve çavındır sözcüğünü şöhretli, ünlü diye tercüme etmişler.’

Bu ikisi iki yerden zähmet çekmüğe başlapdyrlar. (AA 33/4) Bu ikisi iki koldan çalışmaya başlamışlar.

1.2.2.2.2. Tam kalıplaşmış

Bu öbeklerde hem isim işlevindeki öge hem de fiil asıl anlamlarında uzaklaşarak mecazi anlamları ile bir kavramı karşılamak üzere bir araya gelmeleri ile oluşmaktadır.

Oglanjygyň azymly sesde «ýit» diýmegini it gaty gördi. (MÄ 8/18) ‘Oğlancığın sinirli bir ses tonuyla “kaybol” demesine köpek darıldı.’

Düýäniň bolmaly ýerinde ýoklugyna göz ýetirip, ol posýolokdan çykyp gitdi. (MÄ 8/20) ‘Devenin olması gereken yerde olmadığına kanaat getirip köyden çıkıp gitti.’

Onuň kimedir azgyrylanyny, haybatly geplänini, adamyň göwnüne degenini hiç kim görmändir. (YA 214/36) ‘Onun herhangi birine bağırdığını, tehditkâr konuştuğunu, insanın kalbini kırdığını hiç kimse görmemişti.’

“Ýoldaşlarym hakda oçerk ýazayyn” — diýip, Saryhanow ýüregine düwdi. (YA 216/10) ‘Sarıhanov, “Yoldaşlarım hakkında deneme yazayım” diye, karar verdi.’

Ýogsam, redaktoram girende-çykanda mydy-mydy edip ýüregiňe düşüp duran adam däl di. (H 5/1/44) ‘Yoksa redaktör de girip çıktıkça vıdı vıdı edip can sıkkan bir adam değildi.’

Özem gaty sap yürek eken, hiç kimin, zadyna göz gyzdyрмаýan eken. (GA 15/2) ‘Kendisi de çok temiz kalpli imiş, hiç kimsenin, bir şeyine göz dikmezmiş.’

Moskwa giden adamsy indi şu gije ýa-da ertirin bir yerlerinde gara bermelidi. (ZB 365/4) ‘Moskova’ya giden kocası artık, bu gece veya yarın gün içinde gelmeliydi.’

Bu meseläni halypalaryndan oňat aýtmagyň mümkin däldigine göz ýetiren Zelili çylşyrymly we gapma-garşylykly durmuşyň, açaryny didaktikadan, watan baradaky öwüt-üñdew hesiýetli şahyrana duýgularдан gözläpdir. (DS 18/29) ‘Bu meseleyi haleflerinden iyi anlatmanın mümkün olmadığına kanaat getiren Zelilî karma karışık ve çelişkili hayatın anahtarını didaktik türde, vatan ile ilgili öğüt nasihat niteliğindeki şairane duygularda aramıştır.’

1.2.2.3. Asıl Fiil ve Yardımcı Fiil

1.2.2.3.1. Zarf-Fiil ve Yardımcı Fiil

Türkiye Türkçesinde –A eki ile kurulan birçok birleşik fiil Türkmen Türkçesinde, fiil *-Ip/-Up* eki ile oluşturulur. Türkmen Türkçesinde yeterlilik ve ihtimal bildiren birleşik fiiller günümüzde bu ekle oluşturulur. Geçmişte –A ile oluşturulduğu örnekler de görülmektedir (Azimov vd., 1960: 435).

1.2.2.3.1.1. Yeterlilik Fiilleri

Türkmen Türkçesinde yeterlilik fiillerinin olumlusu, *-Ip/-Up* ekli zarf-fiili ve “bil-” fiili ile yapılır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak “bil-” fiili ayrı yazılır:

Ses örän ýitidi, diňe iň şerray çagalar şu hili çirkin ses bilen aglap bilýärler. (MÄ 20/8) ‘Ses çok keskindi, sadece en huysuz çocuklar böyle bir sesle ağlayabilirler.’

Duzaga hut barsyň düşüşýşi ýaly, şagal hem düşüp bilerdi. (MÄ 54/34) ‘Tuzağa aynen parsın düştüğü gibi çakal da düşebilirdi.’

Urşa gelmäkä-de, ol söweş meýdanyny aýyl-saýyl göz önüne getirip bilýärdi. (YA 215/1) ‘Savaşa gelmeden de, o savaş meydanını açık seçik göz önüne getirebiliyordu.’

Tarihi metinlerde *-I/-U* zarf-fiil eki ile kullanımı görülse de günümüzde örneklerine pek rastlanmamaktadır.

Uzak däl, şu taýdan bolubilse, ýigrimi kilometrdir. (MÄ 191/35)
‘Uzak değil buradan olsa olsa yirmi kilometredir.’

Yeterlilik fiilinin olumsuzu ise, gelecek zaman ve şimdiki-geçmiş zamanın (hâzirki-öten zaman) olumsuzu dışında, “bil-” fiiline *-me* olumsuzluk eki getirilerek oluşturulur. Gelecek zaman ve gereklilik kiplerinin olumsuzu, “däl” sözcüğü ile yapılır. Şimdiki-geçmiş zamanın (hâzirki-öten zaman) olumlusu bulunmamaktadır:

Hojaynyň ýanynda hiç bir jandar ona batyrynyp bilmez. (MÄ 13/11) ‘Sahibinin yanında hiçbir canlı ona dokunamaz.’

*Başga bir zalym şa **bolup bilmez.*** (MÇ 45/1) ‘Başka bir zalim şah olamaz.’

*Şolaryň hemmesi-de meşhur “Türkmeniň” şygryny şahyryň könlünde, aňynda guran, ýöne 18 asyrda amala **aşyrylyp bilinmedik jemgyýet hasaplaýarlar.*** (MÇ 45/31) ‘Onların hepsi de meşhur “Türkmenin” şiirinin, şairin; gönlünde, aklında kurduğu fakat 18. yüzyılda gerçekleştirilememiş cemiyet olduğunu düşünüyor.’

*Käbir işden irräk gaýdanyny kem görmeyänlerem **gidip bilmän ýáýdanar durardy.*** (H 5/1/41) ‘Bazen işten erkence gittiğini çok fazla görmeyenler de gidemeyip oyalanıp dururdu.’

*Şu hili oý-hyýallara batyp, Akbay göziüni ýumup ýatyr, emma Muhammet ýola ugranda, iti gapynyň agzynda tapylaýanda-da ony öz ýany bilen alyp **gaýdyp biljek däl.*** (MÄ 14/16) ‘Akbay, bu tür hayallere dalıp gözü kapalı duruyor ama Muhammet yola çıktığında iti kapının önünde bulunmuş da olsa onu yanına alıp gidemeyecekti.’

*Itiň düşüp çykan yerinden düýe oýa **inip biljek däl.*** (MÄ 41/30) ‘Deve, köpeğin inip çıktığı yerden çukura inemeyecek.’

*Biri ýogyn sesi bileň bir zat diýip gygyrýar, ýöne Çary onuň näme diýip gygyrýanlygyna **düşünip bilenok.*** (MÄ 21/34) ‘Birisi kalın sesiyle bir şey söyleyip bağırıyordu fakat Çarı onun ne diye bağırıldığını anlayamıyordu.’

*Ol äpet dil bulutlary ýalajak bolup, galkynyýar, emma buluda **ýetip bilenok.*** (MÄ 30/10) ‘O büyük dil bulutları yalayacakmış gibi yükseliyor ama buluta ulaşamıyor.’

*Her gezek Akmyrat gaýdyp geler uçurlary ol birnäçe günläp oňly **uklap bilmezdi.*** (ZB 365/1) ‘Her seferinde Akmurat dönüp geleceği zamanlar o birkaç gün boyunca rahat uyuyamazdı.’

-*Ip/-Up* ekli zarf-fiil eki ve “bol-” ile yapılan birleşik fiiller de yeterlilik fiili olarak kullanılmaktadır. Fakat bu fiille kurulan yeterlilik fiilleri “bol-” fiilinin tabiatı gereği genellikle edilgen olmaktadır.

*Bu wagt Günüň eýýäm eňegini ýere berendigini bulutly asmanyň garaňkyranlygyndan **bilip bolýar.*** (MÄ 10/28) ‘Şu an güneşin artık batmak üzere olduğu, bulutlu gökyüzünün karanlık olmasından bilinebiliyor.’

*Eger ýyrtyjynyň zzy kiçiräk bolan bolsa, ony möjegin ýa syrılanıň zzy **hasaplap bolardy.*** (MÄ 39/4) ‘Eğer yırtıcının izi daha küçük olmuş olsa, kurdun veya sırtlanın izi sayılabilir.’

*Muny onuň aýaklarynyň zzyndan **bilip bolýar.*** (MÄ 233/33) ‘Bu onun ayak izinden bilinebilir.’

*Ol ýerik **ýetip bolsady!*** (MÄ 62/31) ‘Oraya ulaşılabilseydi!’

Öbeğin olumlu ve olumsuz şekillerinin tekrarlanması hâlinde asıl fiil tekrarlanmaz:

*It gezelenç edende hemişe ysyrganýar, ýerde ýatan üýtgeşiğräk predmetleri hökman ysgaýar, ony **iyip boljak-bolmajaklygyny** syndan bilmäge çalyşýar.* (MÄ 5/7) ‘Köpek gezinti yaparken hep kokluyor, yerde duran farklı şeyleri mutlaka kokluyor onu yiyip yiyemeyeceğini kokusundan anlamaya çalışıyor.’

*...onuň bilen bu ýerde ylalaşykly **ýaşap boljaklygyny ýa bolmajagyny** kesgitlemekçidi...*(MÄ 52/18) ‘Onunla birlikte burada anlaşarak yaşanabileceğini veya yaşanamayacağını belirlemek istiyor...’

Bu yapı bazı cümlelerde bir işin yapılıp tamamlandığını bildirir:

*Naharyny **iyip bolandan** soň hem hojaýyn kâsedäki çayýndan käwagt owurtlap, bir nokada seredip oturýar.* (MÄ 14/11) ‘Yemeğini yemeyi tamaladıktan sonra da sahip, fındadaki çayından bazen yudumlayıp bir noktaya bakakaldı.’

Gelmişek nahar iýip boldy. (MÄ 55/20) ‘Yabancı yemek yemeyi tamamladı’

1.2.2.3.1.2. Tezlik Fiilleri

Eylemin anlamına tezlik, hafiflik, birden birelik katan tezlik fiilleri, *-I/-U* zarf-fiili ve “ber-” (ver-) fiili ile oluşturulur. Bu yapıda yardımcı fiil, asıl fiile bitişik yazılır.

Posýologyň çetindäki ýandaklykda otlasyn diyip, düýäni duşaklap goýberýündiklerini Akbaý bilýär, ol häzir şol ýerik gider. (MÄ 7/18) ‘Köyün kenarındaki yandak dikenlerinin olduğu yerde otlasın diye deveyi köstekleyip koyuverdiklerini Akbay biliyor; o şimdi oraya gider.’

Sapa öz eden işini bideplik sayyp, almanyň eýesinden ötüňç soramak üçin, onuň akyp gelen tarapyna ýabyň boýy bilen gidiberipdir. (GA 15/8) ‘Sapa, yaptığı işi terbiyesizlik sayıp elmanın sahibinden özür dilemek için elmanın su ile akıp geldiği tarafa su kanal boyunca gidivermiş.’

Sapa ýene-de ýabyň boýuny syryp gidiberipdir. (GA 16/7) ‘Sapa yine kanal boyunca gidivermiş.’

Akmyrat ussahanasyndaky zatlaryň ellenipbermegini, geçilip-göçürilip tertibe salnybermegini halamazdy. (ZB 366/4) ‘Akmurat atölyesindeki eşyanın elleniverilmesini, yerlerinin değiştirilip düzenlenilmesini sevmezdi.’

1.2.2.3.1.3. Süreklilik Fiilleri

Türkmen Türkçesinde süreklilik fiilleri, *-Ip/-Up* ekli zarf-fiil ve “dur-”, “yat-”, “yöre-”, “otur-” fiilleri ile oluşturulur. Yardımcı fiiller genelde geniş zaman (nâmelim geljek zaman) ekiyle kullanılır. Geniş zaman ekli iken oluşan ses hadiseleri sonucu eksiz gibi görünebilmektedir³.

³ “Yöre-”, “dur-” ve “otur-” fiillerinde hece yutumu (haploloji) neticesinde ünlüler uzar. Fiillerin geniş zaman ekli olduğu bu uzunluktan anlaşılır. “Dur-” fiilindeki uzunluk yazımda farklılığa sebep olmazken “yöre-” fiili yör (yö:r <yöre-er) şekline dönüşür. “Otur-” fiilinde oluşan uzunluktan dolayı Türkmen Türkçesinin imlasındaki “ikinci hecedeki uzun dar ünlüler dudak ünlüsü olarak yazılmaz” kuralı gereği yazıda “oty” (oty:r <otur-ur) şeklinde gösterilir ve uzun “ı” olarak telaffuz

*Bu hadysa üznüksiz **gáytalanyp dur.*** (MÄ 39/23) ‘Bu hadise kesintisiz tekrarlanıp duruyor.’

*Düýe arkayyn **otlap ýör,** it hem naharyna garaşyp, gözünü **süzüp ýatyr.*** (MÄ 39/23) ‘Deve rahatça otlayaduruyor, köpek ise yemeğini bekleyip gözünü süzüp duruyor.’

*Uruş **gidip durka,** şeýle ideýa ýerliklimi?* (YA 216/27) ‘Savaş devam ederken böyle bir düşünce yerinde mi?’

*Bilşimiz ýaly, “Nadan menem” diýende, ol öz umydyňnyň **bikärlikdigini, bihudalygyny, netijesizdigini görüp dur.*** (MÇ 42/25) ‘Bildiğiniz gibi “Nadan menem” derken o umudunun yetersiz, beyhude, neticesiz olduğunu görüyor.’

*Tapgyr-tapgyr zehinli we ukyply ýaşlary terbiýeläp **gidip otyr.*** (H 5/1/18) ‘Kıvrak zekalı ve yetenekli gençleri terbiye etmeye devam ediyor.’

*Görse, saçy-sakgaly ap-ak bagban бага timar berip **gezip ýör eken.*** (GA 15/11) ‘Bakmış ki, saçı sakalı bembeyaz bir bahçıvan bahçeye bakım verip geziyor imiş.’

*Ortadaky, boýnuna **aslyşyp duran** oglanjygy **gujaklap oturan** gelin onuň özüdi.* (ZB 366/18) ‘Ortadaki boynuna asılan oğlancığı kucaklayan gelin onun kendisiydi.’

*Men doglup ösen mekanyň - Çandyra tiz-tiz **baryp durýaryň,** toý-tomaşa, pata-doga dessurlaryna **aktiw gatnaşýaryň.*** (ÇT 6/51) ‘Ben, doğup büyüdüğüm mekân olan Çandır’a sık sık gidiyorum, düğün dernek, taziye gibi âdetlerine aktif olarak katılıyorum.’

*Ol meýdandan towşan, gulan, keyik ýaly haywanlary awlap, **mes bolup ýören** wagtynda, önünden eşikleri **salsal bolup ýören** bir garyp adam çykypdyr.* (AA 32/3) ‘O, kırdan tavşan, kulan, geyik gibi

edilir. “Ýat-” fiilinde ise ek daralarak uzun “ı” ya dönüşür yazıda “ýatyr” (ýaty:r <ýat-ar) şeklinde gösterilir. Bu sayede fiillerin geniş zaman ekli olduğu anlaşılır.

hayvanları avlayıp eğlenirken, önüne elbiseleri yırtık yırtık olan fakir bir adam çıkmış.’

Günümüz Türkmen Türkçesinde, az da olsa *-Ip* değil de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-A* zarf fiil eki ile oluşturulan yapılar görülmektedir.

Örän seresaply jandar bolany üçin bars özüne ygılan edilen uruşdan, hemişekisi ýaly, bu sapar hem gaça durmaga çalyşdy. (MÄ 60/26) ‘Çok dikkatli canlı olduğu için pars ilan edilen savaştan her zaman olduğu gibi bu sefer de kaçmaya çalıştı.’

1.2.2.3.1.4. Varma veya Ulaşma Fiilleri

Türkiye Türkçesinde karşılığı bulunmayan bu birleşik fiillerde, anlatıcıya göre hareketin üç referans noktası bulunmaktadır. Anlatıcının bulunduğu nokta, hareketin başlangıç noktası ve varma noktası. Bu yüzden bu birleşik fiiller Türkmen Türkçesi ile ilgili dil bilgisi kitaplarında şema ile anlatılmıştır (Azimov vd., 1960: 364). Eğer hareket başka bir noktadan başlayıp anlatıcının bulunduğu yere yakın bir noktaya doğru ise *-Ip/-Up* zarf-fiili ve “gel-” fiili, eğer hareket anlatıcının bulunduğu noktadan uzaklaşıp başka bir noktaya varıyorsa “bar-” (var-) fiili ile oluşturulur.

Ýazyň iň hezil pasyldygy barasynda oýlanyp, Akbaý posýologa gaýdyp gelyär. (MÄ 6/13) ‘Yazın en güzel fasıl olduğu konusunda düşünüp Akbay köye dönüp geliyor.’

Gün batyp baryar, hojalyyn bolsa bir gezek hem Akbaýyň ýanyna gelmedi. (MÄ 7/9) ‘Güneş batıyor sahip ise bir kez dahi Akbay’ın yanına gelmedi.’

Olar gidip baryarkalar, önlerinden hatar tutup baryan bir süri düýe çykypdyr. (GA 20/7) ‘Onlar giderlerken önlerine katar hâlinde bir deve sürüsü çıkmış.’

Uruşdan soň bolsa, olar öýlerine gaýdyp barar, öňki ýaly, kerpiç örüji ýa çopan bolar, asla dünýäni hayran eden beýik gahrymana meňzemez...(YA 216/1) ‘Savaştan sonra ise onlar evlerine döner önceki

gibi kerpiç örücü veya çoban olurlar asla dünyayı hayran bırakan büyük kahramana benzemezler.’

Ösgün otlaryň, çöplükleriň arasy bilen emedekleşip, bagry bilen süýşüp, käte gysga aralygy ylgap geçip, gitlerçiler barha ýakynlaşyp gelyärdi. (YA 217/37) ‘Uzun otların, sapların arasından sürünerek karnını üzerinde ilerleyerek, bazen kısa aralığı koşarak geçip, Hitlerçiler gittikçe yakınlaşıyorlardı.’

Suw daşgyny wagtynda aprel’ - may’ aýlarynda Kaşgaderýanyň suwy Çandyra çenli ýetip barýardy hem-de bu taýlarda diliňi ýarajak ýaly süýji - nabat Çandyr gawunlary yetiştirilýärdi. (ÇT 6/35) ‘Su taşkını zamanında, nisan ve mayıs aylarında Kaşgaderya’nın suyu Çandır’a kadar ulaşıyor ve buralarda dilini yapıştırarak kadar tatlı Çandır kavunları yetiştiriliyordu.’

1.2.2.3.1.5. Başlama fiilleri

Başlama fiilleri bir eylemin yapılmaya başlandığını anlatan birleşik fiillerdir. -Ip/-Up ekli zarf-fiil ve “başla-” fiili ile oluşturulurlar.

Akbayyň gözleri kem-kemden ýene dünýäni görüp başlady. (MÄ 10/27) ‘Akbay’ın gözleri yavaş yavaş yine dünyayı görmeye başladı.’

Gün gyzyp başlanda, ýene ýel güýjedi. (MÄ 39/15) ‘Güneş kızdırmaya başladığında rüzgâr yine güçlendi.’

Ol içinden balygy almak için kenep haltany dişi bilen ýyrtyp başlady. (MÄ 59/6) ‘O, içinden balığı almak için kendir çuvalı dişi ile yırtmaya başladı.’

Älemiň ýagtylyp başlanlygyny ýolagçylaryň ikisi-de gördi. (MÄ 59/6) ‘Yeryüzünün aydınlanmaya başladığını yolcuların ikisi de gördü.’

Ýene-de mina ýagyp başlady. (YA 218/37) ‘Yine bomba yağmaya başladı.’

“Älemgoşar”, “Gülälele” ýaly ýöriteleşdirilen klublar **işläp başlapdy**. (H 5/2/48) “Älemgoşar”, “Gülälele” gibi kulüpler çalıřmaya başladı.’

Şahyryň didaktika ýygyn etmegine çapawulçylykly uruşlaryň **köpelmegi**, sotsial garşylygyň, adam hukuklary baradaky göreşleriň **ýitilmegi**, halkyň oturymly durmuşa **geçip başlamagy** hem sebäp bodupdyr. (DS 18/20) ‘Şairin didaktik türe yönelmesine, yağmacılığın artması, sosyal direnişlerin, insan hakları konusunda mücadelelerin keskinleşmesi, halkın yerleşik hayata geçmesi de sebep olmuştur.’

Aty birnäçe gün aç goýsalar, şol ýag **kemelip başlaýar**. (BB 4/3/4) ‘Atı birkaç gün aç bıraksalar, o yağ azalmaya başlıyor.’

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –mAK isim-fiil eki, buna eklenmiş yönelme hâli eki ve “başla-” fiiliyle oluşturulmuş örnekler de görülmektedir.

Adamlar mallarynyň yzyna düşüp, ýolda alty gije ýatyp, bu ýerik geldiler we öýlerini dikip, **yaşamaga başladylar**. (MÄ 143/35) ‘İnsanlar hayvanlarının peşine düşüp yolda altı gece yatıp buraya geldiler ve evlerini kurup yaşamaya başladılar.’

Müjewür mazaryň başujunda çöküne düşüp Gurhandan haýsydyr bir aýady ýatdan **okamaga başlady**. (MÄ 229/22) ‘Kabir bekçisi mezarın başucunda dizlerinin üzerine oturup Kur’an’dan bir ayeti ezberden okumaya başladı.’

Saryhanow bolsa, şol wagt çeper söze aşyk bolup, ilkinji hekaýalaryny **ýazmaga başlapdy**. (YA 214/30) ‘Sarihanov ise o vakit bedii söze âşık olup ilk hikâyelerini yazmaya başlamıştı.’

Bu ikisi iki yerden **zähmet çekmäge başlapdyrlar**. (AA 33/4) Bu ikisi iki koldan çalışmaya başlamışlar.

Bu yapıdaki durum, yönelme hâli eki almış ifadelerden farklı değildir. Zira “başla-” fiili yönelme hâli eki almış öge ister:

Ajalyň göz ilmez aňňaly ýene-de ter öleňligiň ýüzünde guduz oýnuna başlady. (YA 218/26) ‘Ecelin görünmez tırpanı yine taze çayırların üstünde acımasız şakasına başladı.’

1.2.2.3.1.6. Deneme Fiilleri

Deneme fiilleri bir eylemin denenerek veya deneme amaçlı gerçekleştirildiğini gösteren birleşik fiillerdir. *-Ip/-Up* ekli zarf-fiil ve “gör-” fiili ile oluşturulurlar (Beşen Delice, 2010: 83).

*Azaşan wagty itiň nämeden ugur alyp öz mesgenini ýa eýesini tapýandygyny bilip bolanok, muny itleriň özi hem bilenok, ýöne Akbay mundan ozal hem sährada **azaşyp gördi.*** (MÄ 12/12) ‘Kaybolduğu zaman köpeğin neyi esas alarak kendi meskenini veya sahibini bulduğunu bilinemez, bunu köpeklerin kendisi de bilmiyor fakat Akbay bundan önce de sahrada kaybolup gördü.’

*Ýyrtýjy mundan ozal gowrulan balygyn ysyny **alyp görmändi.*** (MÄ 54/40) ‘Yırtıcı daha önce kızarmış balığın kokusunu alıp görmemişti.’

*Peşeler jywdyldaşyp Taganyň daşyna üýşdüler, olar gelmişegin elini salganyna, eýýäm ganyndan **dadyp görenleriniň** iki-ýekesini mynjyratmaga ýetişendigine garaman, oňa hut öz kanuny iýmitlerine topulan ýaly topuldylar.* (MÄ 65/28) ‘Sivrisinekler vızıldayarak Tagan’ın etrafına üşüştüler, onlar yabancının elini sallamasına, kanını tadıp görenlerin bir ikisini ezmeye fırsat bulduğuna bakmaksızın, ona aynen kendi hakları olan yiyeceğe saldırır gibi saldırdılar.’

*Erkegiň üstüne münüp, Muhammet bir günde yüz kilometr ýol **geçip gördi.*** (MÄ 92/17) ‘Muhammet, buğraya binip yüz kilometre yol geçip gördü.’

*It muny birnäçe gezek **synap gördi,** emma ol özüniň towşanlardan haýal ylgayanlygyny boýnuna almak islänok.* (MÄ 100/37) ‘Köpek birkaç kez deneyip gördü ama o kendisinin tavşanlardan yavaş koştuğunu kabul etmek istemiyor.’

*Atyň arryk-semizligini bilmek üçin ilkinji nobatda ýalyny **tutup görüpdiler.*** (BB 4/3/1) ‘Atın zayıf veya şişman olduğunu anlamak için ilk önce yelesini tutup bakarlarmış.’

1.2.2.3.2. Sıfat-Fiil ve Yardımcı Fiil

1.2.2.3.2.1. Öncelik Fiilleri

Bu tür birleşik fiiller –*An* veya –*mAdIk* sıfat-fiil eki ve “bol-” yardımcı fiiliyle yapılmaktadır.

*Eger goşasy ýanynda **bolan bolsa,** onuň ýekeje gözünü asmana garadyp boşadyp goýberse, nämälim jandar beýdip, onuň daşynda aýlanyp ýörmezdi.* (MÄ 38/12) ‘Eğer çiftesi yanında olmuş olsa onun bir gözünü gökyüzüne doğru boşaltıp koyuverse belirsiz canlı böyle onun etrafında dolanıp durmazdı.’

*Eger Muhammet tejribeli maldar **bolan bolsa** düýesini dälirän hasaplamazdy.* (MÄ 106/16) ‘Eğer Muhammet tecrübeli bir besici olmuş olsa devesini delirmiş saymazdı.’

*Oba-şäherlerin golaýynda, demirýoluň ýa awtomobil’ ýolunyň gyrasynda **ýerleşen bolsa,** bu çeşme uly kurorta öwrülerdi.* (MÄ 135/41) ‘Köye ve şehirlerin yakınında demiryolunun veya otomobil yolunun kenarında yerleşmiş olsa, bu kaynak büyük bir sağlık yurduna dönüşürdü.’

*Eger güjükler **çyňsaşmadyk bolsalar,** Muhammediň hiç zat aňman, ýylgynyň deňinden geçip gitmegi-de mümkindi.* (MÄ 91/8) ‘Eğer yavru köpekler çenilememiş olsa Muhammet’in hiçbir şey farketmeden ılgının yanından geçip gitmesi de mümkündü.’

*Asmany bulutlar **ýapmadyk bolsady,** onda ýigdekçe ýylgyzlardan ugur alyp, gündogara giderdi.* (MÄ 95/27) ‘Gökyüzünü bulutlar kapatmamış olsaydı o zaman delikanlı yıldızları kılavuz olarak doğuya giderdi.’

Akbaý gaharly-gaharly üýrmedik bolsa, Muhammet, ähtimal, gijäniň bir wagtyna çenli-de oýanman ýatardy. (MÄ 225/4) ‘Akbaý sinirli sinirli ürümemiş olsa, Muhammet, muhtemelen gecenin geç vaktine kadar da uyanmadan yatardı.’

Türkiye Türkçesinde “-miş olmalı” birleşik fiili, Türkmen Türkçesinde “-An bolmaga çemeli” şeklinde oluşturulmaktadır.

Balyklar barsa ýaran bolmaga çemeli, ol balyklardan üç sanysyny iýdi. (MÄ 55/31) ‘Balıklar parsın hoşuna gitmiş olmalı, o balıklardan üç tanesini yedi.’

Içinden güwläp howa çykýan deşikden o-da gorkan bolmaga çemeli. (MÄ 184/14) ‘İçinden gürültüyle hava çıkan delikten o da korkmuş olmalı.’

Deşikden daşaryk çykan gadymy adamlar Rüsteme görä kiçiräk bolan bolmaga çemeliler. (MÄ 201/10) ‘Delikten dışarı çıkan eski insanlar Rüstem’e göre daha küçük olmalılar.’

1.2.2.3.2.2. Niyetlenme Fiilleri

Bir eylemi gerçekleştirmeye niyetli olduğunu anlatan bu birleşik fiiller (hyýallanmagy aňladýan goşma işlikler), *-cAk* veya *-mAkçI* sıfat-fiil eki ve “bol-” yardımcı fiili ile oluşturulur.

Itimiz möjek boljak bolýandyр öýtdüm. (MÄ 15/8) ‘Köpeğimiz kurt olmaya niyetlendi sandım.’

Çary awtomatyny tapjak bolup, bedäniň üstüni sermeleşdirdi. (MÄ 20/30) ‘Çarı makinalı tüfeğini bulacak olup kuru otların üstünü elleri ile yokladı.’

Akbaýyň bu wagtky çyňsamaklygy eýesini ukudan oýatjak bolýandygyny anladýar. (MÄ 36/14) ‘Akbaý’ın bu seferki çenilemesi sahibinin uyandırmak istediğini anlatıyor.’

Gargany kowmakçy bolanda, ýylgynyň hallan atýan şahasy döwüldi. (MÄ 237/8) ‘Kargayı kovmak niyetlendiğinde ılgının sallanan dalı kırıldı.’

Tagan şahadan sallanyp, aşak bökmekçi boldy, emma şaha jomruldy. (MÄ 65/18) ‘Tagan daldan sarkıp aşağı inmeye niyetlendi ama dal kırıldı.’

Ukrainada gospitalda ýatyp çykansoň, Saryhanowy köprülere sakçylyk edýän bölüme ýollajak bolupdylar, «gazete tejribeli habarçy gerek» diýipdiler. (YA 215/6) ‘Ukrayna’da askerî hastanede yatıp çıktıktan sonra, Sarıhanov’u köprülere bekçilik yapan bölüme göndermek istediler.’

Şol sebäpli Garaşsyzlyk bilen şaplaşyp duran şol goşgulary seljermek bilen çäklenmekçi bolýarys. (MÇ 42/13) ‘Bu yüzden bağımsızlıkla uygun düşen o şiirleri değerlendirmekle sınırlanmak istiyoruz.’

1.2.2.3.2.3. İsteklenme Fiili

İsteklenme fiilleri bir eylemin yapılmasına istek duyulduğunu anlatan birleşik fiillerdir. -AsI sıfat-fiil eki ve “gel-” fiiliyle oluşturulmaktadır. İsteklenme fiilleri, üzerinde durulması gereken diğer dikkat çekici yapılardır. –AsI ekinin etimolojisi hakkında birçok fikir ileri sürülmüştür (Borcakov vd., 2000: 344-347).

–AsI gel- yapısında sıfat-fiil ekli sözcük, belirtili isim tamlamasının tamlananı olmaktadır. Tamlayan cümle başına alınmakta, diğer ögeler tamlayan ve tamlanan arasına getirilmektedir. Bu sayede tamlayan, fiilin -AsI ekine kadar olan kısmının öznesine işaret etmektedir. Tamlanan düşürülmüş olsa bile iyelik eki sayesinde şahıs belirgindir. Bu yapıda, tasarlama kiplerinden istek ekinde olduğu gibi eylem henüz gerçekleşmemiş, gerçekleştirilmesi tasarlanmaktadır. Fakat aynı zamanda tamlama bir bütün olarak “gel-” fiilinin öznesidir.

Maksadym bar, çöli göresim gelyür. (MÄ 134/15) ‘Amacım var, çölü göresim geliyor.’

*Ine, ony welin men heniz hiç kime aýdamok, ýöne gaty **bilesiň gelyän** bolsa aýdayyn.* (MÄ 217/31) ‘İşte, onu ben henüz hiç kimseye söylemedim, fakat çok bilmek istiyorsan söyleyeyim.’

*Onuň mydama yzyna düşüp ýören Akbaýy, hojayınyň ak çadyryny, goýun sürüsini **göresi geldi.*** (MÄ 110/12) ‘Onun sürekli peşine düşen Akbay’ı, sahibinin beyaz çadırını, koyun sürüsünü göresi geldi.’

*Aý, ýok, olary mähriban çölden **ayrasym gelenok.*** (MÄ 118/32) ‘Ay, yok, onları sevgili çölden ayırasım gelmiyor.’

— *Giderdim, ýöne basymrak gök dağlara **yetesim gelyär.*** (MÄ 137/28) ‘Giderdim, fakat çabucak yeşil dağlara ulaşmak istiyorum.’

*Gumda **gezesiň gelyän** bolsa, ýene geologlara şofyor bolup işe duraýmaly.* (MÄ 158/20) ‘Çölde gezmek istiyorsan yine jeologlara şoför olarak işe girivermelisin.’

*Onuň çeşmäniň şypaly suwunda **yuwunasy geldi.*** (MÄ 202/22) ‘Onun, çeşmenin şifalı suyunda yıkanası geldi.’

1.2.2.3.2.4. Zorunluluk Fiilleri

Bir şeyi yapmaya zorunlu olmayı ifade eden bu birleşik fiiller *-mAlI* sıfat-fiil eki ve “bol-” yardımcı fiiliyle oluşturulur.

*Özüüm için göteren azygymy seniň bilen **paylaşmaly bolaryn.*** (MÄ 24/16) ‘Kendim için getirdiğim azığı seninle paylaşmam gerekecek.’

*Size bu taýda işlemek kyn düşer. İşden **çykmalý bolarsyňyz.*** (MÄ 68/12) ‘Size burada çalışmak zor gelir. İşten çıkmalı olursunuz.’

*Inim, Muhammet. Isleseň, islemeseň, men saňa birnäçe gün yoldaş **bolmaly boljak.*** (MÄ 72/38) ‘Kardeşim Muhammet, istesen de istemesen de benim sana birkaç gün yoldaş olmam gerekecek.’

Günüň şöhesi heläklemez ýaly, sebediň üstüni bir zat bilen örtmeli bolar. (MÄ 93/5) ‘Güneşin ışıkları zarar vermeyecek şekilde sepetin üstünü örtmek gerekir.’

Kitap otlaýan gendelere garşy söweşmeli boljagyny ol şol mahal ýüregi bilen syzypdy. (YA 214/32) ‘O, kitap yakan kötülere karşı savaşması gerekeceğini o an kalbiyle hissetmişti.’

- *Şükür bagşy faşistiň elinden öz doganyny halas etmeli bolsa, hökman, meniň ýaly, pulemyotçy bolmaly bolardy.* (YA 216/35) ‘Şükür bahşı, faşistin elinden kendi kardeşini kurtarmak zorunda kalsa mutlaka benim gibi mitralyözcü olurdu.’

1.2.2.3.2.5. Yapmacıklık Fiilleri

Yapmacıklık fiilleri *-mAdIksIrAn* sıfat-fiilleri veya olumlu fiil tabanlarına - *An*, olumsuz fiil tabanlarıyla *-dlk* sıfat-fiil eki ve “bol-” yardımcı fiiliyle yapılmaktadır.

Tagan onuň sözünü ýa eşitmedi, ýa eşitmedik bolan boldy. (MÄ 82/38) ‘Tagan onun söylediklerini ya işitmedi ya da işitmemiş gibi yaptı.’

Ol dindar däl, ýöne bu wagt müjewürin gapdalynda çökmezligi onuň dini duýgularyna hormat goýmazlyk hasaplap, ýigdekçe dindar bolan boldy. (MÄ 221/36) ‘O dindar değil, fakat şu an mezarlık bekçisinin yanında çökmemesini onun dinî duygularına saygı göstermemek sayıp, delikanlı, dindarmış gibi yaptı.’

1.2.3. Edat Öbeği

İsim işlevindeki bir sözcük veya sözcük öbeği ile bir çekim edatının (söz soňy kömekçisi) oluşturduğu sözcük öbeğine edat öbeği denilmektedir. Edat ile isim, edatın türüne göre ekli veya eksiz birleşebilir. Bu öbeklerde asıl öge yani isim unsuru başta, edat sonda bulunur. İsim ile edat arasına bir şey giremez. Erkul bu öbeklerde edatların görevini, “*Hâl ekleriyle karşılanamayan zarf hâllerini, son çekim edatları yaparlar*” şeklinde izah etmektedir (2004: 15).

1.2.3.1. Eksiz Birleşenler

Türkmen Türkçesinde “bile, bilen, ýaly, dek, kimin, üçin, sebäpli, zerarly, boýunça (+e göre, doğrultusunda), hakda, hakynda, barada (hakkında), barasynda (hakkında), arkaly (vasıtasıyla)” gibi bazı çekim edatları yalın hâldeki (baş düşün) isimlerle veya şahıs zamirleri (at çalyşmalary), işaret zamirleri (görkezme çalyşmalary) ile kullanılırlar. Şahıs ve işaret zamirlerine ilgi hâli ekiyle de (eýelik düşün) bağlanabilirler (Borcakov vd., 2000).

Salgym zerarly göwnünde dörän howsalany ýenip, oğlan ýoda bilen öňe ýöredi. (MÄ 16/34) ‘Serap yüzünden içinde oluşan korkuyu yenip oğlan patikada yürüdü.’

Ýok, görmän gürleşdim. Radio-telefon arkaly. (MÄ 34/6) ‘Yok, görmeden konuştum. Radyo telefon vasıtasıyla...’

«Altyn erginli okara» suwy Kaspi deňzinden darajyk bogaz arkaly alýar. (MÄ 144/5) ‘Altın Eriyikli Çanak, Hazar Denizi’nden suyu, daracık boğaz vasıtasıyla alıyor.’

Ömür boýy mal yzynda gezip ýören adam bolany üçin garryçopanyň bagçylyk barasynda kemally bilimi ýokdy. (MÄ 148/8) ‘Ömür boyu hayvan peşinde gezip dolaşan birisi olduğu için ihtiyar çobanın bahçivanlık hakkında yeterli bilgisi yoktu.’

Nurmuhammet tebigaty goramak baradaky komitetiň inspektory ekeni. (MÄ 32/30) ‘Nurmuhammet tabiatı koruma ile ilgili komitenin müfettişiymiş.’

Közün üstünde gaýnan suwa tüssäniň ysy çykmaýanlygy sebäpli çay tagamly bolýar. (MÄ 42/23) ‘Közün üstünde kaynayan suya dumanın kokusu sinmediği için çay lezzetli oluyor.’

Gadymy adamlar ýyldyzlar boýunça gijelerine şöwür çekip baryan ugurlaryny kesgitläpdirler. (MÄ 63/31) ‘Eski insanlar yıldızlara göre geceleri yol alıp gittikleri yönü belirliyorlardı.’

*Golayýnda möjekler barka çökmegin bolmaýandygyny Jeyhun öz tejribesi **boýunça** bilýär.* (MÄ 111/11) ‘Yakınında kurtlar varken çökmeyeceğini Ceyhun tecrübeleri doğrultusunda biliyor.’

*Ýat örüleriň aňrujuna hojaýynyn näme üçin gidýänligi **hakynda** oýlanyp, Akbaý ýöräp barýarkan, onuň burnuna tanyş ys geldi.* (MÄ 12/41) ‘Yabancı otlakların diğer ucuna sahibin ne için gittiği hakkında düşünüp Akbay yürürken burnuna tanıdık bir koku geldi.’

*Bu hadysa münlerçe tonna tozanyň asmana galanlygy **sebäpli** ýüze çykdy.* (MÄ 83/6) ‘Bu hadise binlerce ton tozun hava kalkması yüzünden ortaya çıktı.’

*Ýeňse ýanda şaglap akýan Dnestr azap çeken kenarlaryny hüwdüleyän **dek**, üýtgeşsiz heňini çalyrdy.* (YA 214/3) ‘Arka tarafta çağlayıp akan Denyester azap çeken kenarlarına ninni söylercesine tekdüze melodisini çalıyordu.’

*Saryhanow durşy **bilen** göz-gulaga öwrülipdi, kirpi şygyrdasa – eşitjekdi.* (YA 214/9) ‘Sarıhanov tüm bedeniyle göze kulağa dönüşmüştü, kirpi ses çıkarsa işitecekti.’

*Watanyň bakylygy **üçin** olar bakylyga gitdi.* (YA 217/35) ‘Vatanın baki kalması için onlar sonsuzluğa gitti.’

*- Menem, agam, siz **ýaly** bir dayhan adam.* (GA 16/37) ‘- Ağam, ben de sizin gibi bir çifçiyim.’

*Umuman, şeýle goşgy aç-açanlygy, gahar-gazaplylygy **bilen** asla beýleki şygyrlar **bile** deňär **ýaly** däl.* (MÇ 44/23) ‘Genel olarak böyle bir şiir açık, öfke dolu olması ile diğer şiirlerle karşılaştırılır gibi değil.’

*Şonuň **üçin**: “At gadyryny eýesi biler” diýipdirler, pederlerimiz.* (BB 4/1/28) ‘Bü yüzden atalarımız: “At kadrini sahibi bilir” demişler.’

*Ol birsalym Akmyrat **bilen** geçiren hoş günlerini ýatlap, onuň boý-syratyny göz önüne getirip, oýurganyp ýatdy.* (ZB 365/6) ‘O, bir süre

Akmirat ile geçirdiği hoş günlerini hatırlayıp onu boyunu bosunu göz önüne getirip düşündü.’

Şu ýüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeýänem bir gowy zat, ýogsam men ýalylar tüýs masgara bolaymaly-da... (ZB 365/15) ‘Şu yüreğin gizli yerde olup gözükmemesi iyi bir şey, yoksa benim gibilerin tam anlamıyla rezil olması gerekir.’

Garaşmak, garşy almak Aybölek üçin tazelik daldi. (ZB 365/18) ‘Beklemek, karşılamak Aybölek için yeni bir şey değildi.’

Bu goja at idetmegiň aýratynlyklary barada köp gürrüňleri berdi. (BB 4/3/18) ‘Bu ihtiyar at yetiştirmenin özellikleri hakkında çok şey anlattı.’

Türkmen Türkçesinde, “gibi” ile aynı anlamdaki “ýaly, dek, deý, deýin, kimin, kibi” edatları ile oluşturulan öbeklere “Benzetme tamlaması” anlamında “Meňzetme doldurgyjy” adı verilmektedir.

Ak kagyza nagyş bolmaly obrazlaryň hemmesini ol özünü tanan ýaly tanaýardy. (YA 215/37) ‘Ak kâğıda nakış olacak karakterlerin hepsini o, kendisini tanıyormuş gibi tanıyordu.’

Ýányan maşynlardan paýrap dökülen faşist soldatlary ot sowurýan pulemyotlaryň üstüne gözi ýok ýaly topulmadymy? (YA 214/18) ‘Yanan arabalardan yağmur gibi dökülen faşist askerleri ateş saçan mitralyözlerin üstüne gözi yokmuş gibi saldırmadı mı?’

Türkmen Türkçesinde “bilen” edatının birliktelik bildirmenin yanı sıra -ArAk zarf-fiil ekinin, “boyunca” sözcüğünün işlevlerini de yerine getirdiği, -çA eşitlik hâli ekinde olduğu gibi bazen tarz bildirdiği görülmektedir.

Salgym zerarly göwnünde dörän howsalany ýenip, oğlan ýoda bilen öňe ýöredi. (MÄ 16/34) ‘Serap yüzünden içinde oluşan korkuyu yenip oğlan patika boyunca ileri yürüdü.’

Ýigdekçe gijesi bilen ýol ýöräp ýadandygyny we ony azara goýman, çadyr gurup uklamakçydygyny aýtdy. (MÄ 223/21) ‘Delikanlı,

gece boyunca yol yürüyüp yorulduğunu ve onu rahatsız etmeden, çadır kurup uyumak niyetinde olduğunu söyledi.’

Işanyň nebereleriniň birisi - gizlinlik bilen dertli adamlary dertden «halas edýän» Salyh işan Aýlyny gijeden gorkmaz ýaly etmegi öz boýnuna alypdyr. (MÄ 223/36) ‘İşan’ın akrabalarından biri gizlice dertli insanları dertten “kurtaran” Salih İşan Aylı’yı geceden korkmayacak hâle getirme işini üzerine almış.’

1.2.3.2. Yönelme Hâli Ekiyle Birleşenler

“Çeňli, çeň, deň, deňiç, görä, tarap(a), baka(n), sary” gibi bazı edatlar yönelme hâli eki ile kullanılır. Bunlardan “sarı, çeňli” edatları yalın hâldeki isimlere de getirilebilir (Borcakov vd., 2000).

Ýigdekçe sesin çykan tarapyna öwrülip seredende, özüne tarap gelyän çopankyba adamyny gördi. (MÄ 232/6) ‘Delikanlı sesin çıktığı tarafa dönüp baktığında kendine doğru gelen çobana benzeyen adamı gördi.’

Dört pişik çagasy enesiniň sesine bakan gitdi. (MÄ 206/40) ‘Dört kedi yavrusu annelerinin sesinin geldiği yöne doğru gitti.’

Eýesiniň näme diýýänine düşünjek bolýan ýalı, Jeyhun ýüzüni guýa sary öwürdi. (MÄ 124/21) ‘Sahibinin ne dediğini anlamaya çalışıyormuş gibi Ceyhun yüzünü kuyuya doğru çevirdi.’

Muna akyly yeten oglanjyk oda sary ýöredi. (MÄ 132/10) ‘Buna akli yeten oğlancık ateşe doğru yürüdü.’

Muhammet ýoldaşyny kiçijik samolyotlaryň gonýan aerodromyna çenli ugratdy. (MÄ 85/27) ‘Muhammet yoldaşını küçücük uçakların konduğu havaalanına kadar yolcu etti.’

Hakyky ýyldyz, Taganyň düşünjesine görü, hakyky adam. (MÄ 63/24) ‘Hakiki yıldız, Tagan’ın düşüncesine göre gerçek insan.’

Gawunlar geljek ýylyň may aýyna deňiç saklanardy, dayhanlar baharda etini iýip, tohumyny gämik ederdiler. (ÇТ 6/39) ‘Kavunlar

gelecek yılın Mayıs ayına kadar korunuyordu, çiftçiler baharda kavunu yiyip çekirdeğini tohum olarak kullanıyorlardı.’

Merkezi Aziya ýurtlarynda tebigy şertlere görü at saklaýarlar.
(BB 4/1/30) ‘Merkezî Asya ülkelerinde tabiat şartlarına göre at bakıyorlar.’

“tarap” edatı yönelme hâli eki aldığıında, isim yönelme hâli ekli veya eksiz olabilmektedir.

Paslyň bahar bolmagyna garamazdan, haýsy bolsa-da ölen bir haýwanyň jesediniň üstünden bararyn diýen umyt bilen gowakdan çykan bars çölüstan tarapa girdi. (MÄ 48/19) ‘Mevsimin bahar olmasına bakmaksızın herhangi ölmüş bir hayvanın cesedine denk gelirim şeklindeki umutla inden çıkan pars çöle doğru gitti.’

Muhammet alaňlaryň, arkasyndan günorta tarapa gidip barýar.
(MÄ 34/7) ‘Muhammet, kum tepelerin arkasından güneye doğru gidiyor.’

Ol kanalyň hanasyndan suwuň akyşy ýaly, bu çuňňur jülgeden gündogar tarapa akyp dur. (MÄ 42/13) ‘O kanalın yatağında suyun akışı gibi bu derin vadiden doğuya doğru akıyor.’

Onuň tä gün ýaşýança şu mawy asmanyň aşagynda, ýumşak çägäniň üstünde täze alaňlara hem gollara tarapa gadam urasy geldi.
(MÄ 69/6) ‘Onun, ta güneş batıncaya kadar mavi gökyüzünün altında yumuşak kumun üstünde yeni kum tepelerine ve düzlüklere doğru yürüyesi geldi.’

Onuň Akmyrat bilen ýeke galan otagynyň bir penjiresi şol tut tarapa açylýan ekeni. (ZB 366/28) ‘Onun Akmyrat ile tek kaldığı odanın bir penceresi şu duta doğru açıyordu.’

Edatların eksiltildiği örnekler de görülebilmektedir.

Ýöne biziň halys ýürekden ynanyşymyza ol Babahan Fethaly şanyň hut özüdir. (MÇ 44/32) ‘Yöne bizim saf yürekten inanışımıza [göre] O, Babahan Fethali’nin bizzat kendisidir.’

Ol baran ugruny saýgarman tä ýadaýança: ylgady. (MÄ 61/4) ‘O, gittiği yöne ayırt edemeden ta yoruluncaya kadar koştu.’

Onuň köçelerinde gijelerine elektrik çyralary lowurdap daň atýança: ýanyar. (MÄ 63/12) ‘Oranın sokaklarında geceleri elektrik lambaları parıldayarak tan atıncaya kadar yanıyor.’

1.2.3.3. Ayrılma Hâli Ekiyle Birleşenler

“bäri, öň, öňinçä, önürti, oval, ozal, soň, soňra” edat veya edatlaşan sözcükler, ayrılma hâli (çykyş düşüm) ile kullanılırlar (Borcakov vd., 2000). “öň, öňinçä, önürti, oval, ozal” edatları genelde ayrılma hâli ekli “bu” işaret zamiri ile kullanılırlar. Bunlardan “bäri” edatının Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi –*All* zarf-fiil (hal işlik) eki ile birlikte de kullanılmaktadır (Borcakov vd., 2000). “bäri” edatı bazı durumlarda yalın hâldeki isimlere de gelebilmektedir.

Üç-dört günden soň ýola düşüp bolar diýip oýlanan Muhammet itini ýallandan we özi garbanandan soň, ýüküni çadyra saldy, çadyryň tutusyny ýapdy. (MÄ 91/16) ‘Üç dört günden sonra yola çıkılabilir diye düşünen Muhammet köpeğine yal verdikten ve kendisi de karnını doyurduktan sonra yükünü çadıra koydu, çadırın perdesini örttü.’

Dünyäde bary-ýogy üç-dört gün bärei ýaşayan guş çagasy mawzoleýi öz öyi hasaplap, oňa girip, çöke düşüp oturan iki aýakly jandarlary jüýgüldemek bilen, bu taýdan kowýarmıkan? (MÄ 222/9) ‘Dünyada varı yoğu üç dört günden beri yaşayan kuş yavrusu kümbeti kendisinin evi sayıp buraya gelip dizlerinin üstüne çöküp oturan bu iki ayaklı canlıları öterek buradan kovuyor mu acaba?’

At gadymy döwürlerden bärei ynsana hyzmat edip gelyär. (BB 4/1/1) ‘At eski devirlerden beri insana hizmet edegelmiştir.’

*Gün çykyp durka mundan **ozal** ýyllyz görmedigi ýadyna düşdi.* (MÄ 28/34) ‘Güneş doğarken daha önce yıldız görmediğini hatırladı.’

*Mundan **öňki** gijelerde-de ýolagçy ukusyndan oýanyardy.* (MÄ 146/38) ‘Bundan önceki gecelerde de yolcu uykusundan uyanıyordu.’

*Tagan bilen gürrüňleşeninden, nazary nazaryna düşüp başlandan **soň**, ol hasabynda ýalňyşdy durdy.* (MÄ 159/15) ‘Tagan ile konuştuğundan, bakışları bakışlarına düşmeye başladıktan sonra o, hesaplarda hata yapıp durdu.’

*Bular birnäçe gezek öwür-çewür edenlerinden **soňra**, bazardan özlerine iki sany eşek satyn alypdylar.* (AA 33/9) ‘Bunlar birkaç kez alış satış yaptıktan sonra pazardan kendilerine iki tane eşek satın almışlar.’

“Soň” edatı ise genellikle –An sıfat-fiil (Öten zaman ortak işliği) eki ve iyelik eki almış sözcüklere ayrılma hâli (çykyş düşüm) olmaksızın sözcüğe ek gibi bitişirilir (Biray ve Biray, 2000: 35).

*Ýaşyň ýüzden **geçensoň**, köşek, gumun içi bilen müň kilometrlük ýere toý diýip gitmek bolmaz.* (MÄ 219/3) ‘Yaşın yüzü geçtikten sonra, evladım, çölün içinden bin kilometrelik yere düğün var diye gitmek olmaz.’

*Ukrainada gospitalda ýatyp **çykansoň**, Saryhanowy köprülere sakçylyk edýän bölüme ýollajak bolupdylar, «gazete tejribeli habarçy gerek» diýipdiler.* (YA 215/6) ‘Ukrayna’da askerî hastanede yatıp çıktıktan sonra, Sarıhanov’u köprülere bekçilik yapan bölüme göndermek istediler.’

*Suratdaky üç gözeli **synlansoň**, birsellem pikire batdy.* (ZB 366/13) ‘Resimdeki üç güzeli inceledikten sonra bir süre düşünceye daldı.’

Bazı durumlarda ise ayrılma hâli ile kullanılan edatlar eksiltilebilmektedir.

*Ýene birnäçe **günden** kölüň suwy bütinleý kepär, ajaýyp doky hem heläk bolar.* (MÄ 44/36) ‘Yine birkaç gün [sonra] gölün suyu kurur harika Mersin balığı da helak olur.’

*Belki, üç **sagatdan** gelerin, belki, üç **günden** gelerin.* (MÄ 182/7) ‘Belki, üç saat [sonra], belki üç gün [sonra] gelirim’

*Emma uruş **başlanandan** ol goşun hataryna ymtyldy, özüniň pulemyotçylar mekdebine alynmagyny talap etdi.*(YA 214/40) ‘Fakat savaş başladıktan [sonra] o, orduya girmeye azmetti, kendisinin mitralyözcüler okuluna alınmasını talep etti.’

*Atşynaslar aty **görenden**, onuň haýsy ýerde derkardygyna belet bolupdyrlar.* (BB 4/1/33) ‘Atşinaslar atı gördükleri [andan itibaren] onun nerede gerekli olacağına hâkimdirler.’

1.3. ASIL ÖGE + ASIL ÖGE

1.3.1. Özel İsim Öbeği

Bir varlığın adı olmak üzere iki veya daha fazla ismin bir çekim unsurunun katkısı olmaksızın bir araya gelmesi ile oluşan sözcük öbekleridir.

Türkmen Türkçesinde özel isim ekleri addan ve soyadından oluşabildiği gibi bazen bunlara ek olarak Rusçadan alınma baba adı (Otçestvo) anlamında babanın adı ve erkekler için oğlu anlamında Rusça +wiç / +owiç / +(y)ewiç, bayanlarda ise kızı anlamında +(y)ewna / +owna ekleriyle oluşturulan üçüncü bir isim daha kullanılmaktadır. Soyadlara, erkeklerde +ov / +(e)va bayanlarda +ova / +(e)va ekleri eklenir. Bu ekler, Rusçada “iyelik sıfatı eki” diye adlandırılırlar ve Türkçede (+lar)+ın ekleri ile benzer bir anlam katar (Hamzay+ev = Hamza+ların). *Maşan Yagşyeyiç Hamzayev* ve *Zılıha Bakıyevna Muhammedova*’nın isimlerinde ilk unsur kişinin adı (Maşan, Zılıha), ikinci unsur oğlu veya kızı anlamına gelen eklerle baba adı (Yagşı+yeviç, Bakı+yevna) ve son olarak da soyad gelmektedir (Hamza+yev, Muhammed+ova). Rus kültüründe dolayısıyla eski Sovyetler Birliği’nde saygı ile hitap ederken sadece ad ve baba adı kullanılmaktadır (Maşan Yagşyeyiç, Zılıha Bakıyevna). Fakat Türkmenler daha ziyade hitap sözcüklerini tercih etmektedir. Ad,

soyad ve baba adının kullanıldığı durumlarda, baba adı, ad ve soyadın arasında yer almaktadır.

«Naçal'nik» diýmek hökman däl, maña Nikolay Petroviç diýiber.
(MÄ 43/25) ““Müdür” demek şart değil, bana Nikolay Petroviç diyiver.’

Ol diňe Hümmet Esenow atly goja žurnaliste, redaksiýanıň haýyşyna görä, söwda guramasyň şu kysymly maşyny satandığını bilýär.
(MÄ 158/1) ‘O, sadece, Hümmet Esenov adlı ihtiyar gazeteciye, redaksiyonun ricası doğrultusunda, ticaret kurumunun bu modelde bir araba satmış olduğunu biliyor.’

Özüni «Iwan Iwanoviç» diýip tanatdy. (MÄ 225/32) ‘Kendini “İvan ivanoviç” diye tanıttı.’

Olar Abdy Myradow, Annamyrat Döwletow, Işan Garaýew, Juma Nuryýew, Gara Berdiýew, Nupsapar Meredow, Gurbangeldi Ataýew, Hommat Galandarow, Meret Amandurdyýew ýaly birnäçe žurnalistlerdi. (H 5/2/18) ‘Bunlar Abdi Miradov, Annamirat Döwletov, Işan Garayev, Cuma Nuriyev, Gara Berdiyev, Nupsapar Meredov, Gurbangeldi Atayev, Hommat Galandarov, Meret Amandurdiyev gibi birkaç gazeteciydi.’

Annadurdy Myradowyň «Ýetişin adamlar. gaýykçy heläk bolýar», Mämmet Orusowyň «Armaweriň, adamlar!», «Depeler» ýaly Garagum kanalynyň gurluşygyndan, maldarçylyk raýonlaryndan, Ogultuwak Garyagdyýewanyň, Baýram Jütüdiýewiň oba medeniýetinden ýazylan oçerkleri saýlantgy eserlerdi. (H 5/2/28) ‘Annadurdi Miradov’un “Yetişin ahali, kayıkçı helak oluyor”, Mämmet Orusov’un “Kolay gelsin, millet!”, “Tepeler” gibi Karakum kanalının inşaatı, hayvancılık ilçeleri ile ilgili, Ogultuvak Garyagdiyeva’nın, Bayram Cütdiyev’in köy kültürü ile ilgili makaleleri seçme eserlerdi.’

Men şulary Beýik Watançylyk urşundan gaýdyp gelenden soň, Garaşsyzlyk etrabynyň “Watan” dayhan birleşiginde arabakeş bolup, otçulyk toparynda, maldarçylyk fermasynda işläp, häzir hormatly dynç

alşyň hözirini görýän Hudaýberdi Rozyýew bilen gürrüňdeş bolanyndan soň ýazdym. (BB 4/3/10) ‘Ben bunlary İkinci Dünya Savaşı’ndan döndükten sonra Garaşsyzlyk ilçesinin “Vatan” çiftçi birleşiginde arabacı olarak çalışan yemcilik grubunda, hayvancılık çiftliğinde çalışıp şimdi emekliliğin keyfini çıkararak Hudaýberdi Rozyýew ile sohbet ettikten sonra yazdım.’

Özel isim öbeği, zaman içerisinde belirli bir kişi ile özdeşleşmiş sıfat tamlaması, unvan öbeği; müstear, mahlas, tapşırma, lakap gibi sözcüklerden oluşabilir:

Edebi yedigenerimiziň iň şöhlelisi Magtymguly Pyragy il abadançylygyny durmuşda görmese-de, hyýalynda dikelden şahsdyr. (MÇ 45/27) ‘Edebî yedigenerimizin en ışıltılısı Mahtumkulu Firaki ülkenin huzurlu olduğunu gerçek hayatta görmemiş olsa bile hayalinde kurmuş bir şahıstır.’

Mahmyt Kaşgary özüniň “Diwany lugat at türk” eserinde Çandyr sözünü “Çawuldyr” görmüşünde işledipdir. (ÇT 6/3) ‘Kâşgarlı Mahmut “Dîvânu Lugâti’t-Türk” adlı eserinde Çandır sözcüğünü “Çavuldır” şeklinde almıştır.’

Özel isim öbeklerini sözcük öbeği saymayan görüşlerde bulunmaktadır. Çelik ve arkadaşları bu konuda, “*Bu gruplandırılmada ‘birleşik isim’ değişik yöntemlerle bir araya gelen en az iki ismi yapısında bulundurmaktadır ve bu gramer birimleri geçici değil kalıcı isim durumundadırlar. Oysa kelime grupları ekli ya da eksiz bir araya gelen geçici bütünlerdir.*” demektedir (2006: 35-36).

1.3.2. Tekrar Öbeği

Anlamli bir sözcüğün kendisinin; eş, yakın, zıt anlamlısının; anlamli sözcükteki seslerin değiştirilmesiyle elde edilen anlamsız sözcüğün; tek başlarına anlamsız veya anlamı unutulmuş sözcüklerin arka arkaya getirilmesi ya da anlamli sözcüğün ilk hecesinin ardına ses eklenerek başa getirilmesi ile elde edilen sözcük öbeklerine tekrar öbekleri denilmektedir.

Tekrar öbekleri; tekrar ile kuvvetlendirme, çokluk, süreklilik anlamı katarlar. Tekrar öbeklerinde sözcüklerin sıralanışında belirli bir ses, anlam düzeni olduğu için sıralamaları değişmez bu yüzden belli bir kalıba sahip yapılardır.

Tekrar öbeği Türkmenistanlı dilciler tarafından şekil bilgisi kitaplarında “sintaktik ve sintaktik-morfologik söz ýasalyş” başlığı altında “tirkeş-gaýtalanýan sözler” veya “tirkeş sözler” şeklinde ele alınmaktadır (Azimov vd., 1960: 124-125; Borcakov vd., 2000: 37-38; Azimov, Sopıyev ve Çöññäyev, 1992: 265-266). Sözcüğün ilk hecesinin sonuna “m, p, s” seslerinden biri eklenip başa getirilen tekrar öbekleri, “*syptalaryň artyklyk derejesiniň sintetik usul bilen ýasalyşy*” (Azimov vd., 1960: 276), “*syptalaryň artyklyk derejesiniň Morfologik tär bilen ýasalyşy*” gibi başlıklar altında ele alınmaktadır (Borcakov vd., 2000: 103-104). Türkiye Türkçesinde tekrar öbekleri arasına hiçbir noktalama işareti getirilmemektedir fakat Türkmen Türkçesinin imlası gereği araya tire konulmaktadır.

Tekrar öbekleri yapıları bakımından aynen tekrarlar, eş ve yakın anlamlı tekrarlar, zıt anlamlı tekrarlar, sayı adları ile kurulan, ilaveli tekrarlar şeklinde ele alınmaktadır.

1.3.2.1. Aynen Tekrarlar

Aynen tekrarlar, aynı sözcük tekrarlanarak oluşturulur. Ses yansımali tekrarlar aynen tekrarlarda çok sık kullanılır. Bu yüzden bazen bu tip tekrarlarda kullanılan sözcük tek başına kullanılmaz.

Ýogsam, redaktoram girende-çykanda mydy-mydy edip ýüregiňe düşüp duran adam däldi. (H 5/1/44) ‘Yoksa redaktör de girip çıktıkça vıdı vıdı edip can sıkkan bir adam değıldi.’

İtler-de, adamlar ýaly, wagtal-wagtal gezelenç edýärler, ýöne olaryň gezelenji biziňkä meñzänok. (MÄ 5/3) ‘Köpekler de insanlar gibi zaman zaman gezinti yapıyorlar fakat onların gezintisi bizimkine benzemiyor.’

Şu hili gijeler hyjuwly ýüreklerde asylly duýgular möwç urup joşýar, şahyrana beyitler düzüm-düzüm emele gelip, poeziya merjenleri älemi bezeyär. (YA 215/20) ‘Böyle gecelerde ihtirashı yüreklerde gerçek

duygular kabarıp coşuyor, şairane beyitler sıra sıra oluşuyor, nazmın mercanları âlemi beziyor.’

Metal gyçaklary dälirän kör arylar ýaly, süri-süri depände wazlaşýar. (YA 217/15) ‘Metal parçaları delirmiş kör arılar gibi sürü hâlinde tepende vızılđaşıyor.’

Tapgyr-tapgyr zehinli we ukyply ýaşlary terbiýeläp gidip otyr. (H 5/1/18) ‘Kıvrak zekâlı ve yetenekli gençleri terbiye etmeye devam ediyor.’

“Çandyr” sözünüň etimologiyasy hakynda **dürli-dürli** pikirler bar. (ÇT 6/2) “Çandır” sözcüğünün etimolojisi hakkında çeşitli fikirler var.’

- *Men iş gün awa çykamda bir garyp ýigit gördüm welin, onuň üst-başy sal-sal, ýyrtyk eken.* (AA 32/9) ‘Ben şu gün awa çıktığımda bir fakir genç gördüm lakin onun üstü başı yırtık yırtıktı.’

1.3.2.2. Eş ve Yakın Anlamlı Tekrarlar

Eş, yakın anlamlı sözcükler veya anlam olarak birbirini çağrıştıran “*anlamları ilgili*” (Bilgegil, 1984: 163) sözcükler arka arkaya getirilerek oluşturulurlar.

It gök ota hem güllere çagalar ýaly begenmedi, sebäbi Akbaýyň gözi, dünýädäki ähli itleriň gözi ýaly, reňkleri aýyl-saýyl edip bilenok. (MÄ 5/14) ‘Köpek yeşil otlar ve güllerden dolayı çocuklar gibi mutlu olmadı çünkü Akbay’ın gözü dünyadaki tüm köpekler gibi renkleri açık seçik ayıramıyor.’

Zyýany ýok, ol düýe bilen ysyrwanyşar-da, az-kem öz göwnüni açar. (MÄ 7/16) ‘Ziyanı yok, o, deve ile koklaşıp az çok gönlünü ferahlatır.’

Urşa gelmäňkä-de, ol söweş meýdanyny aýyl-saýyl göz önüne getirip bilýärdi. (YA 215/1) ‘Savaşa gelmeden de, o savaş meydanını açık seçik göz önüne getirebiliyordu.’

Saryhanow durşy bilen göz-gulaga öwrülipdi, kirpi sygyrdasa - eşitjekdi. (YA 214/9) ‘Sarihanov tüm bedeniyle göze kulağa dönüşmüştü, kirpi ses çıkarsa işitecekti.’

Magtymguly ýaly öz halkynyň ýedi ýaşdan yetmiş yaşlysyna çenli etine-ganyna ruh bolup sinen başga bir akyldar şahyry dünýä edebiyaty bilýärmikä? (MÇ 41/1) ‘Mahtumkulu gibi halkının yedi yaştan yetmiş yaşlısına kadar etine kanına ruh olup sinen başka bir âlim şairi dünya edebiyatı biliyor mu acaba?’

Bu öran zalym hana bildirilen gahar-gazap bolsa gerek. (MÇ 44/11) ‘Bu çok zalim hana bildirilen kahr gazap olsa gerek.’

Ol arly ýyl ekin-dikin bilen meşgul eken. (GA 15/1) ‘O, yıllar boyunca ekim dikim ile meşgulmüş.’

“Ol-bi oğlanlar rusgada gelyär, sen haçan geljek?” diýip ýazypty. (ZB 365/22) “O bu oğlanlar izne geliyor sen ne zaman geleceksin?” diye yazmıştı.’

Atsyz-sorsuz ýaş hudožnik Akmyrat Moskwadan, agza-dile düşüp ugran halypalarynyň geljegine uly umyt baglaýan hudožnigi bolup, öwrülip geldi. (ZB 365/37) ‘Adsız sansız genç ressam Akmirat Moskova’dan ünlenen haleflerinin geleceğinden ümitli oldukları bir ressam olarak döndü.’

Asyrlar dowamynda halkyň pähim-paýhasynda taplanan demokratik mazmunly öwüt-ündewler Zeliliniň döredijilik atributyna öwrülipdir. (DS 17/33) ‘Asırların devamında halkın zekâsında keskinleşen demokratik içerikli öğüt nasihatler Zelilî’nin üreticilik sıfatına dönüşmüştür.’

Ata-babalarymyz ata maşk etmegi, her hili işleri, hereketleri öwretmegi beýleki haywanlara seredende yeňil hasaplapdyrlar. (BB 4/1/3) ‘Atalarımız, atı eğitmeyi her türlü işi, hareketi öğretmeyi diğer hayvanlarla nazaran kolay saymışlar.’

*Çandyr obasynda 2 sany orta mekdep, sowhozyň merkezindäki Şatlyk posýologynda bir sany orta mekdep çagalara **tälim-terbiye** berýär. (ÇT 6/46) ‘Çandır köyünde 2 tane ortaokul var, sovhozun merkezindeki Şatlık köyünde bir tane ortaokul çocuklara talim terbiye veriyor.’*

*Men doglup ösen mekanyň - Çandyra tiz-tiz baryp durýaryň, **toý-tomaşa, pata-doga** dessurlaryna aktiv gatnaşýaryň. (ÇT 6/51) ‘Ben, dogup büyüdügüm mekân olan Çandır’a sık sık gidiyorum, düğün dernek, taziye gibi âdetlerine aktif olarak katılıyorum.’*

*Bu aýal äridir özüniň gazananja pullaryny örän ýerlikli sowup, öňi bilen ärine 3-4 laý **egin-eşik** edipdir, soňra artdyranja pullaryna **haly-keçe, mal-gara** ýaly gerek bolan zatlary alyşdyrypdyr. (AA 33/13) ‘Bu kadın kocasının ve kendisinin kazandığı paraları yerinde harcaııp önce kocasına üç dört kat elbise almış, sonra artan paralarla halı keçe mal, davar gibi gerekli olan şeyleri almış.’*

1.3.2.3. Sayılı Tekrarlar

Sayıli tekrarları da anlam olarak bir birini çağrıştırdıkları için eş ve yakın anlamlı tekrarlar içinde de alınabilir. Türkmen Türkçesinde, sayılı tekrarlara; sıralanmış sayılar (tirkeş sanlar) denilmektedir (Veyisov, 2008).

*Ukudan mazaly açylmak üçin Muhammet çeşmäniň suwuna **büş-on** minutlap ýuwundy. (MÄ 23/27) ‘Uykudan iyice ayılmak için Muhammet çeşmenin suyuyla beş on dakika yıkandı.’*

***Alty-yedi** ýylda daragtlar **büş-alty** metr boý etdiler. (MÄ 148/28) ‘Altı yedi yılda ağaçlar beş altı metre boy attılar.’*

*Garagumuň haýsy ýerini **dört-büş** kilometr gazsaň, ondan gaz çykar! (MÄ 33/3) ‘Karakum’un neresini dört beş kilometre kazsan, ordan gaz çıkar!’*

*Okopyň üstünden hyşyrdap geçen top oky **yedi-sekiz** ädimlik ýeňse ýanda partlady. (YA 217/6) ‘Mevzinin üstünden ıslık çalarak geçen top mermisi yedi sekiz adım arka tarafta patladı.’*

Her pulemyotçy iki-üç esgeriň deregini tutmaly. (YA 219/3) ‘Her mitralyözcü iki üç askerin karşılığı olmalı.’

Türkmen Türkçesinde sayılı tekrarlar bazı farklılıklar görülmektedir. Bilindiği gibi sayılı tekrarlar yaklaşık değer bildirmek için kullanılır. Yaklaşık değer, asıl değerde veya asıl değer üstünde olduğu düşünülüyorsa, önce küçük, sonra büyük sayı adı gelecek şekilde sıralanır. Eğer yaklaşık değer asıl değer altında olduğu düşünülüyorsa, büyük sayı önce küçük sayı sonra gelecek şekilde sıralanır.

Peşeler jywdyldaşyp Taganyň daşyna üýşdüler, olar gelmişegin elini salganyna, eýýäm ganyndan dadyp görenleriniň iki-ýekesini mynjyratmaga ýetişendigine garaman, oňa hut öz kanuny iýmitlerine topulan ýaly topuldylar. (MÄ 65/28) ‘Sivrisinekler vızıldayarak Tagan’ın etrafına üşüştüler, onlar yabancıyı elini sallamasına, kanını tadıp görenlerin bir ikisini ezmeye fırsat bulduğuna bakmaksızın, ona aynen kendi hakları olan yiyeceğe saldırır gibi saldırdılar.’

Özem aňrysy bäs-üç günden täze gelen işgäriň hem agramy bildirýärdi. (H 5/1/60) ‘Hem de topu topu üç beş günden daha yeni işe başlayan çalışanların da çoğunluğu bildiriyordu.’

“Bir”, “iki” ve “üç” sayıları ile yapılan tekrarlar sözcükler kaynaştırılarak oluşturulan “birki”, “birküç” şeklinde birleşik sözcükler yapıldığı da görülmektedir.

Halys ysgyndan düşen Muhammet bir gum depesiniň düýbünde, entek gün ýaşmaga birki sagat bolsa-da yük ýazdyrды. (MÄ 35/33) ‘Son derece yorgun düşen Muhammet bir kum tepesinin dibinde henüz gün aşmamışken bir iki saat de olsa yükünü indirdi.’

Maňa-da birki minut gulak salyň - diýip, Muhammet gatyрак äheňde gürlledi. (MÄ 83/1) ‘Bana da bir iki dakika kulak verin diye, Muhammet yüksek sesle bağırdı.’

Ol Iwan Iwanowiçiň ýanyna baryp, onuň bir-ki sagat mawzoleyiň ýanynda eglenmegini haýyş etdi. (MÄ 235/27) ‘O İvan İvanoviç’in yanına gidip onun bir iki saat kümbetin yanında durmasını rica etti.’

1.3.2.4. Zıt Anlamlı Tekrarlar

Zıt anlamlı sözcüklerin veya fiilin olumlu, olumsuz çekimlerinin arka arkaya getirilmesi ile oluşturulurlar. Sözcüklerde olumluluk ve olumsuzluk söz konusu ise olumlu olan önce gelir.

Hut Akbaýyň özi ýaly düýe hem hemişe gije-gündiz hojaýynyň ýanynda bolýar, onuň yüküni göterýär. (MÄ 7/22) ‘Bizzat Akbay’ın kendisi gibi deve de her zaman gece gündüz sahibinin yanında bulunuyor, onun yükünü taşıyor.’

Hojaýynyň goýun bakmaýan günleri it tuduň aşagynda ýa diwaryň düýbünde oýaly-ukuly ýatýar, düýe ýa agylynda çöküp oturýar, ýa şu ýandaklykda otlaýar. (MÄ 7/25) ‘Sahibin koyun gütmeyişi günler köpek dutun altında veya duvar dibinde yarı uyanık yarı uykulu yatıyor, deve ya ahırında çöküp oturuyor ya da şu yandak dikenlerinin olduğu yerde otluyor.’

Bu gezek hem it ýoluň günbatara sowlan ýerinde uzak oýlanyp durmady, ol bary-yogy birnäçe sekunt sähindi-de, töweregine garanjakylykda we soňra hojaýynyň yzyny yzarlap gidiberdi. (MÄ 9/17-21) ‘Bu sefer de köpek yolun batıya döndüğü yerde uzun süre düşünüp durmadı, o varı yoğu birkaç saniye durup etrafına göz gezdirdi ve sonra sahibinin izini takip edip gidiverdi.’

Uçup-gonýan äpet garaguşlara Akbaýyň gözi düşdi. (MÄ 9/23) ‘Uçup konan büyük şah kartallara Akbay’ın gözü düştü.’

Atyň arryk-semizligini bilmek üçin ilkinji nobatda ýalyny tutup görüpdirlir. (BB 4/3/1) ‘Atın zayıf veya şişman olduğunu anlamak için ilk önce yelesini tutup bakarlarmış.’

1.3.2.5. İlaveli Tekrarlar

İlaveli tekrarlar aşağıdaki maddeler altında değerlendirilebilir.

a) İlk sözcüğün ardından bu sözcüğün başına “m, p, s” seslerinden biri eklenerek getirilmesi yoluyla yapılan tekrarlar.

Ol ýodada ýene iki sany duzaga sataşyp, olary düýt-müýt etdi.
(MÄ 54/33) ‘O patikada iki tane daha tuzağa rast gelip onları bozdu.’

Göwher daşly ýüzük hem ýöne-möne adam-da bolmaly däldir.
(MÄ 170/10) ‘İnci taşlı yüzük de sıradan insanlarda olmamalı.’

b) Sözcüğün ilk hecesinin sonuna “m, p, s” seslerinden birisi getirilerek sözcüğün başına eklenmesi yoluyla elde edilen tekrarlar.

Gündizki göm-gök çöle Ay özüniň kümüş şöhlesini çayypdyr.
(MÄ 27/4) ‘Gündüzki yemyeşil çöle, Ay gümüş ışıklarını yansıtmış.’

Jeňellikden iki-üç yüz metr ýöränden soň, Muhammet map-mawy köl gördi. (MÄ 41/42) ‘Ormandan iki yüz üç yüz metre yürüdükten sonra Muhammet masmavi göl gördü.’

Meteorologyk stantsiýanyň naçal'nig-ä julgede mototsikletli gezyär, yöne ol gündizine hemme yer ap-aydyn görnüp durka gezyär.
(MÄ 62/34) ‘Meteoroloji istasyonunun müdürü ise boğazda motosiklet ile geziyor fakat o, gündüzleri her yer apaydın görünürken geziyor.’

Ol gös-göni «Akgyra» elter. (MÄ 84/16) ‘O, dümdüz “Akgıra” ulaştırır.’

Gije gara, seher kümüş reňkli ýaly bolup Tagana görnen çöl häzir ýalyn ýaly sap-sary. (MÄ 171/42) ‘Tagan’a, gece kara, sabah gümüş rengi gibi gözükken çöl şimdi alev gibi sapsarı.’

Töwerek kömür ýaly gap-gara. (MÄ 239/1) ‘Etraf kömür gibi kapkara.’

Görse, saçy-sakgaly ap-ak bagban бага timar berip gezip ýör eken. (GA 15/11) ‘Bakmış ki, saçlı sakalı bembeyaz bir bahçıvan bahçeye bakım verip geziyor imiş.’

c) Sözcüğün genellikle ilk hecesindeki “a, e” bazen de ilk iki hecedeki seslerinin ünlü uyumuna göre “u, ü” ünlüleri ile değiştirilmesiyle elde edilen sözcüğün tekrarı ile yapılan tekrarlar (Azimov vd., 1960: 125; Borcakov vd., 2000: 37).

Ol haýsy-da bolsa bir oriýentir görjek bolup, iki tarapyna ýalt-ýult edip seretdi. (MÄ 175/15) ‘O, herhangi bir yön belirleyici görmek isteyip iki tarafına hızlı hızlı baktı.’

d) İlk sözcüğün ardına +bA, +mA, +A, +yA eklenerek yapılan tekrarlar (Azimov vd., 1960: 124; Delice, 2007a: 33).

Nurmuhammediň soraglaryna jikme-jik jogap berip, Muhammet onuň özüniň nä jüre kârde işleýän adamdygyny sorady. (MÄ 32/28) ‘Nurmuhammet’in sorularına tek tek cevap verip Muhammet onun kendisinin nerede çalıştığını sordu.’

Şeýle pikire gelen ýigdekçe meteorologik stantsiýasynyň naçal'niginiňkä görme-görşe ugrady. (MÄ 74/38) ‘Böyle bir düşünceye varan delikanlı meteoroloji istasyonunun müdürünün iş yerine görüşmeye gitti.’

Gumuň içinde salnan jaýlaryň daşy gözel, ýagny gant ýaly ak, kryşasy kryşa ýaly, ýagny hemme zady ýerbe-ýer. (MÄ 167/1) ‘Çölün içinde yapılan binaların dışı güzel yani şeker gibi beyaz, çatısı çatı gibi, yani her şeyi yerli yerinde.’

Aldym-berdimli söweşiň jygba-jygy. (YA 217/42) ‘Eziyetli savaşın kritik anları.’

Feodalizmiň gapma-garşylyklary, jemgyýetçilik ahlagy şahyryň durmuş hakdaky oýlanmalarynyň adamkärçilik baradaky garaýyşlarynyň gapma-garşylykly bolmagyna getiripdir. (DS 18/5) ‘Feodalizmin çelişkileri, cemiyetçilik ahlakı, şairin hayat hakkındaki düşüncelerinin insaniyet ile ilgili görüşlerinin çelişkili olmasına sebep olmuştur.’

e) Aynı sözcüğün sonuna ayrılma hâli (çykyş düşüm) eki eklenerek yapılan tekrarlar (Azimov vd., 1960: 124). Bu tür tekrarlar “yıl, gün” gibi zaman bildiren sözcükler ile kurulmuşsa, Türkiye Türkçesinde, ilk sözcüğün ardına ayrılma hâli, ikinci sözcüğün ardına yönelme hâli getirilerek oluşturulur.

“*Gün günden* gayra üzülip, bir ay yattı...” (Görogli, 419)
(*Günden güne fenalaşıp bir ay yattı*)” (Biray ve Biray, 2000: 34)

Akbayýň gözleri kem-kemden ýene dünýäni görüp başlady. (MÄ 10/27) ‘Akbayın gözleri yavaş yavaş yine dünyayı görmeye başladı.’

Bulutlar kem-kemden öňküleri ýaly gara reňke boýaldy. (MÄ 26/38) ‘Bulutlar yavaş yavaş öncekileri gibi kara renge boyandı.’

Örän köp mukdarda çäge getireni için derýa öz ýoluny ýygy-ýygydan gömüpdür. (MÄ 40/5) ‘Çok fazla miktarda kum getirdiği için nehir sık sık kendi yatağını gömmüş.’

Bag ekilen uçastok ýygy-ýygydan suwarylýanlygy için haşal otlar nahallardan has çalt ösüp güýz olary gizlediler. (MÄ 148/23) ‘Ağaç dikilen alan sık sık sulandığı için yabancı otlar meyve fidelerinden daha hızlı büyüyüp güzün onları gizlemişler.’

f) Aynı sözcüğün, sözcüğün arkasına çokluk eki getirilerek yapılan tekrarlar (Biray ve Biray, 2000: 33).

“*Soň-soňlar Övez ikimiz hasam dostlaşyp gidiberdik.*” (Görogli, 223) (Sonra sonra Övez’le ikimiz iyice dost olduk.)

“*İlki-ilkler bir hili garrı enesini, qaçasını göresi gelip, içem gıardı.*” (Vicdan, 50) (İlk önceleri bir hayli yaşlı annesini, babasını göresi gelip içi yanardı.)’ (Biray ve Biray, 2000: 33)

“*Bir görüp gitse daşymdan*” goşgusyndan alınan şu ýekeje bendin özem “*çoh syrly*” Magtymgulynyň, “*beýik pikire galan*” Pyragynyň **indi-indiler** töwerekleyin açylmalydygyndan habar berýär. (MÇ 42/5) “‘Bir görüp gitse daşymdan’ şiirinden alınan bu tek bendin kendisi de “çok gizemli” Mahtumkulunun, “büyük düşünceye yükselen” Piragının yeni yeni etraflıca çözüldüğünü haber veriyor.’

g) -A zarf-fiil eki çoğunlukla birleşik fiillerin teşkilinde yer alırlar. Bunun haricinde yaygın olarak zıt anlamlı tekrar öbekleri olmak üzere aynen, eş ve yakın anlamlı tekrar öbeklerini de oluşturabilirler –y eki ise bu ekin –yA şeklinin ünlüsü düşürülmüş hâlidir (Borcakov vd., 2000: 434).

Aglay-aglay gözi doly yaş bolar,/ Ýeter aglamakdan köp gubar saňa
(Mämmetweli Kemine. Eserler ýığındysy) ‘Ağlaya ağlaya gözü dolu yaş olur, Yeter çok ağlamaktan perde oldu sana’ (Borcakov vd., 2000: 434).

Eşek bassyrmanyň aşagyndan çykdy we haybat ata-ata, şagallara
bakan ýöredi (MÄ 21/5) ‘Eşek çardağın altından çıktı ve meydan okuya okuya çakallara doğru yürüdü.’

1.3.3. Sayı Öbeği

Türkmenistan’da yazılan dil bilgisi kitaplarında sayı sıfatları, sıfatlar başlığı altında değil de müstakil olarak “Sanlar” başlığı altında ele alınmaktadır. Bir milyona kadar sayabilmek için toplam yirmi sayı adını öğrenmek yeterlidir (Azimov vd., 1960: 285). Sayı adları, çok az bir farkla Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Sayı adları Türkmen Türkçesinde sırasıyla şunlardır: “bir”, “iki”, “üç”, “dört”, “bä:ş”, “alty”, “ýedi”, “sekiz”, “dokuz”, “o:n”, “ýigrimi”, “otuz”, “kyrk”, “elli”, “altmyş”, “ýetmiş”, “segsen”, “togsan”, “bir ýüz”, “bir müň”.

“Yüz” ve “Bin” sayıları için Türkiye Türkçesinde, “bir” sıfatı kullanılmazken, günümüzde, Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. Geçmişte, bu sayıların Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda Veyisov, “*günümüz Türkmen edebî dilinden farklı olarak orta asır eserlerinde de halk eserlerinde de yüz ve bin sayılarının önüne bir sayı getirilmiyordu. Müň iki yüz dört boldy taryhda (Şeydayy), Ýüz bäsä taý geler gyz Ogulmeňli (Kemine)*” demektedir (2008: 288-289).

Ony ýerden ýüz metr göterilip, şol ýerde ýanyp duran gaz
gyzyklandyryýar. (MÄ 32/10) ‘Onu yerden yüz metre yükseldikten sonra yanan gaz meraklandırıyor.’

Ýalyn ýüz ädim töweregi ýagtyltdy. (MÄ 47/21) ‘Alev yüz adım etrafını aydınlattı.’

Gabyrda jeset bolsun ýa bolmasyn—tapawudy ýok, mundan müň
ýyl ozal gurlan jaýyň ýykylyp, owanyp gitmegine ýol bermeli dälidir.
(MÄ 228/30) ‘Kabirde ceset olsun veya olmasın farketmez bundan bin yıl önce inşa edilen binanın yıkılıp dağılıp gitmesine meydan vermemeliyiz.’

Şondan soň Rüstem gyzylyň biziň eramyzdan müň baş ýüz ýyl ozal-da pul hökmünde ulanylandygyny, onuň tä şu günlere çenli döwletlerin pullaryna ekwiwalent bolup hyzmat edýändigini we altyn bilen baglanyşykly gadymy wakalary garşysynda öz sözüni uly üns bilen diňläp oturanlara gürrüň edip berdi. (MÄ 190/36) ‘Ondan sonra Rüstem altının milattan bin beş yüz yıl önce de para olarak kullanıldığını, onun ta bu günlere kadar devletlerin paralarına karşılık olarak hizmet ettiğini ve altın ile ilgili eski olaylar karşısında kendisini büyük bir dikkatle dinleyenlere anlattı.’

Türkmen Türkçesinde yapılarına göre sayılar; basit sayılar (sada sanlar), sayı öbeği ve sıfat tamlaması yapısında olan sayılar (sostavly veya düzmeli sanlar), tekrar öbeği yapısında olan sayılar (tirkeş sanlar) şeklinde ele alınmaktadır. Sıfat tamlaması olan sayılar arasında çarpma; sayı öbeği şeklinde olan sayılar arasında ise, toplama ilişkisi bulunmaktadır (Delice, 2007a). Sayı öbekleri ile ara sayılar karşılanır.

Ol ýerde ýigrimi dört güne derek, on iki gün bolup, öz iline - Daşhowuz oazisiniň çetindäki obasyna gaýtdy. (MÄ 13/38) ‘Orada yirmi dört güne karşılık, on iki gün bulunup kendi memleketine – Daşhovuz vahasının kenarındaki köyüne gitti.’

On bir sagat ýolda, pomidor diýip on minut durduk. (MÄ 169/25) ‘On bir saat yoldayız, domates için on dakika durduk.’

Ol guýudan on büş bedre nebit çykardy. (MÄ 124/32) ‘O, kuyudan on beş kova petrol çıkardı.’

Garagum çölünde ýigrimi sekiz hili ýylan bar. (MÄ 160/25) ‘Karakum Çölü’nde yirmi sekiz tür yılan var.’

Emma Saryhanowyň ömür tanapy otuz yedide kesilmedi. (YA 219/40) ‘Ama Sarıhonov hayat ışığı otuz yedisinde sönmedi.’

1.4. ASIL ÖGE + YARDIMCI ÖGE + ASIL ÖGE

1.4.1. Bağlama Öbeği

Birden fazla sözcük veya sözcük öbeğinin; sıralama, bağlama (baglaýyçy kömekçiler), karşılaştırma ve denkleştirme edatlarıyla oluşturduğu öbeklerdir (Delice, 2007a: 20; Özkan ve Sevinçli, 2009: 88). Türkmen Türkçesinde bu öbekler çoğunlukla “hem, we, bilen, ya, ya-da, kä” edatları ile oluşturulmaktadır.

Adamlar hem haýwanlar yssydan agaçlaryň aşagynda, jaýlaryň içinde gizlenýärler. (MÄ 6/36) ‘Adamlar ve hayvanlar sıcaktan ağaçların altına, evlerin içine gizleniyorlar.’

Akbaý hem meniň ýaly şu töwerekde mallaryň we çopanlaryň gelerine garaşýan bolaýmasyn diýip oýlanan oğlan bassyrmanyň içine ser saldy, merdiwan bilen jaýyň üstüne çykdy. (MÄ 17/10) ‘Akbaý da benim gibi bu civarda hayvanların ve çobanların gelmesini bekliyor olmasın, diye düşünen oğlan çardağın içine göz attı, merdivenle evin üstüne çıktı.’

Erkek bilen Akbaý ysny almaýan bolsalar, onda bars bu wagt bu töwerekde ýokdur, gowaklaryň birisinde ýatandyr. (MÄ 42/31) ‘Buğra ile Akbaý kokusunu almıyorlarsa, o zaman pars şu an bu civarda değildir, kovukların birisinde yatıyordur.’

Islesen diňleýärsiň, islemeseň başga bir programmadan futbolçylaryň ýa hokkeýçileriň oýunlaryna tomaşa edýärsiň. (MÄ 64/7) ‘İstersen dinlersin, istemezsen başka bir kanaldan futbolcu veya hokeycilerin maçlarını seyredersin.’

Ol başga bir gowaga eltýän koridormy ýa täze gowagyň özümi ýa-da ýerzeminmi - muny Rüstem anyklap bilmedi... (MÄ 198/16) ‘Bu başka bir kovuğa ulaştıran koridor mu veya yeni kovuk mu yoksa yer mi, bunu Rüstem belirleyemedi...’

Kä demirgazykdan, kä günortadan, kä günbatardan, kä gündogardan öwsüp, şäheriň ýüzüni gije-gündiz, ýylboýy ýelpäp duran

şemal Rüstemde bar. (MÄ 214/22) ‘Kâh kuzeyden kâh güneyden kâh batıdan kâh doğudan esip şehrın yüzünü yıl boyu gece gündüz yelpazeleyen rüzgâr, Rüstem’de var.’

İkiden fazla unsuru bağlandığında virgül kullanılmaktadır.

Görşümüz ýaly, arzuwlar, umytlar, niýetler şahyry aldaýar. (MÇ 45/18) ‘Gördüğümüz gibi; arzular, umutlar, niyetler şairi aldatıyor.’

Olaryň her biriniňem özüne ýeterlik zähmet ukyby, işgürlere, okyja bolan garaýşy bardy. (H 5/1/28) ‘Onların her birinin de kendine yetecek zahmet eğilimi, çalışanlara, okuyucuya olan bakışı vardı.’

Olar Abdy Myradow, Annamyrat Döwletow, Işan Garaýew, Juma Nuryýew, Gara Berdiyew, Nupsapar Meredow, Gurbangeldi Ataýew, Hommat Galandarow, Meret Amandurdyýew ýaly birnäçe žurnalistlerdi. (H 5/2/18) ‘Onlar Abdı Miradov, Annamırat Dövletov, Işan Garayev, Cuma Nuriyev, Gara Berdiyev, Nupsapar Meredov, Gurbangeldi Atayev, Hommat Galandarov, Meret Amandurdiyev gibi birkaç gazeteciydi.’

At güýçli, sabyr-kanagatly, päkize, duýgur haywan. (BB 4/1/6) ‘At güçlü, sabırlı, temiz, hisli bir hayvandır.’

Yukarıda verilen bağlama öbekleri dışında +*dır* eki vasıtasıyla iki unsurun bağlandığı öbekler de bulunmaktadır (Biray ve Biray, 2000: 37). İlker, bu öbeğin geçmişte kullanımda olan bir “vü” edatının eksiltilmesi ile kalıplaşan yapılar olduğunu belirtmektedir (İlker, 2003). Oskar Hanser’in Türkmençe elkitabı adlı eserinde vermiş olduğu “*ýagşydanu ýamandan – iyilikten ve kötülükten*” örneği farklı bir yapıyı gösterse de “ve” edatının Türkmen Türkçesinde “u” şeklinde de kullanıldığını gösterdiği için bu düşünceyi destekler niteliktedir (2003: 172). Fakat yine aynı eserde verilen “6) –*dup, -dyr (-dir, -dır): бирдур-икидур адам (birdir-ikidir ada:m) bir ya da iki kişi*” (2003: 85), “*Бирдур икидур пластинка гоюлса оңат боларды. ЭвС (birdir ikidir pılastınka gıoyulso oñot bolordı) ‘bir ya da iki plak koysaydın iyi olurdu*” (2003: 137) ve Veyisov’un “*bäşdir-üçdir*” (2008: 283) örneklerindeki tekrar öbeklerine yakınlığı dikkat çekmektedir. Oskar Hanser’in

eserinde yer alan “-лы (-li), -лу (-li) ‘ve’: *амалы-гыз (atalı-gız) ‘baba ve kız’*” örneği benzer bir yapıdadır (2003: 92).

Onuň piledir yüpek satyp gazanan pulunyň hetdi-hasaby ýokdur. (GA 20/27) ‘Onun koza ve ipek satarak kazandığı paranın haddi hesabı yoktur.’

Olaryň hemmesi sürä ýaraman galan goýundyr guzy. (MÄ 127/16) ‘Onların hepsi sürüye yaramayan koyun ve kuzu.’

Gayyn ene, gayyn ata, ýüwürjileridir, baldyzlarynyň arasynda bolup, ol üç ýyl ýola gözläp, adamsyna garaşypdy. (ZB 365/20) ‘O, Kaynana, kayınbaba, kayınları ve baldızlarının arasında yaşayıp üç yıl yol gözleyip kocasını beklemiş.’

Bu ýer onuň reňkdir kistleri bilen, çeken we çekjek kartinalarydyr oý-pikirleri bilen ikiçäk galyp oturýan ýeridi. (ZB 366/6) ‘Burası onun boya ve fırçaları ile çizdiği ve çizeceği resimler ve düşünceleri ile baş başa kaldığı yeriydi.’

Bu aýal üridir özüniň gazananja pullaryny örän yerlikli sowup, öni bilen ärine 3-4 laý egin-eşik edipdir, soňra artdyranja pullaryna haly-keçe, mal-gara ýaly gerek bolan zatlary alyşdyrypdyr. (AA 33/13) ‘Bu kadın kocasının ve kendisinin kazandığı paraları yerinde harcaııp önce kocasına üç dört kat elbise almış, sonra artan paralarla halı keçe mal, davar gibi gerekli olan şeyleri almış.’

1.5. AÇIKLAMA ÖBEĞİ

Açıklama öbekleri sadece Banguoğlu ve Delice tarafından “Saplama Öbeği” şeklinde adlandırılmaktadır (Banguoğlu, 2007: 519; Delice, 2007a: 48). Delice bu öbek türünü, “*bütün anlamsal bütünlükler, genel kullanımlarının dışında bazen yüklem tamamlayıcılarını – yüklem dışında diğer cümle unsurlarını –da açıklama amacıyla yüzeysel yapıya sonradan ilave öbek olarak kullanılabilirler. Türk dili ilkelerine göre oluşturulmuş tüm kelime öbeklerinin bu şekilde kullanılması ile saplama öbeği ortaya çıkar*” şeklinde izah etmektedir. Açıklamada da görüldüğü gibi bu öbekler yüklemi değil başka bir ögeyi açıklama amaçlı araya giren öğelerdir.

Yüklemle ilgili olmadıkları için bazı çalışmalarda cümle dışı unsur olarak alınmışlardır.

Kısaca, yüklem dışındaki diğer öğeleri açıklayan öbeklere “açıklama öbeği” denilmektedir.

*Bu redaktoryň işde bar wagty bölümlerde işiň gidişem, **göwnüňe bolmasa**, öndürijilikli ýalydy.* (H 5/1/37) ‘Bu redaktörün işte olduğu zamanlar, öyle geliyor ki, bölümlerde işin gidişatı verimli gibiydi.’

*Küdüniň üstünde busup oturan Çaryjyk **gören del haýwanynyň** - saýgagyň kanun boýunça goralýandygyňdan bihabar.* (MÄ 19/34) ‘Saman yığınının üstünde pusup oturan Çarıcık, gördüğü nadir hayvanın, saygağın kanun ile korunduğundan habersiz.’

*Sary tozanyň bärrik - **özlerine tarap** süýşüşini Muhammet duýdy.* (MÄ 81/22) ‘Muhammet, sarı tozanın buraya, kendilerine doğru yaklaştığını hissetti.’

*Porhan tansyny edýän ýalawly metal sürüsi **ne batyry, ne gorkagy** - hiç kimi sylamaýar.* (YA 217/19) ‘Şaman dansı yapan ateşli metal sürüsü - ne cesuru, ne korkağı - hiç kimseyi saymıyordu.’

İKİNCİ BÖLÜM

2. CÜMLE (SÖZLEM)

2.1. CÜMLE KAVRAMI VE CÜMLENİN NİTELİKLERİ

Bir kılışı, oluşu, durumu ve bu kılışı gerçekleştiren veya oluşa, kılışa konu olan bir durumu bünyesinde barındıran ve yüklem adı verilen ögeye sahip sözcük öbeklerine cümle denir. Söz dizimi çalışmalarının çoğunda “yargı bildiren” denilmektedir. Yargı ile yüklem kastedilmektedir. Bu durumda cümle için kısaca: “*yükleme sahip sözcük öbekleridir*” denilebilir. Bir cümlenin kurulması için bir çekimli fiil veya çekimli ek fiilin bulunması yeterlidir (Dizdaroğlu, 1976: 8). Bu yüzden söz dizimi ile ilgili çalışmalarda: “*bir yerde kaç yüklem varsa o kadar cümle vardır*” denilmektedir.

Yüklem, cümlenin genetik kodlarını içinde taşır. Yüklem, bünyesinde sadece kılış, oluş, durum ve kişi bilgisini değil, çatısına göre diğer ögelerin bilgilerini de barındırabilir (Üstünova, 2006; Delice, 2007a).

Cümle; yargı dışında istek, dilek, soru, emir ve duyguları da ifade etmektedir. Salt yargı bildirme, ifadesinin cümleyi tanımlamakta yetersiz kalacağı düşünüldüğünden, bazı eserlerde “hüküm, yargı” tanımlamaları tercih edilmemiştir (Bilgegil, 1984: 12-13; Dizdaroğlu, 1976: 8).

Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile ilgili çalışmalarda cümlenin tanımı ‘*Bir duyguyu, bir düşünceyi, bir olayı, bir durumu, bir hareketi yargı bildirerek anlatan kelime veya kelime dizisidir. Cümle dilin en küçük anlatım birimidir.*’ şeklindedir (Karahan, 2011: 9; Çelik vd., 2006: 8). Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda ise “*Tamamlanmış bir düşünceyi, fikri anlatan sözcük ya da sözcük öbeklerine cümle denir*” şeklinde tanımlanmaktadır (Azimov ve Baylıyev, 1967: 3). Burada “*Tamamlanmış bir düşünce, fikir*” ile tamamlanmış bir yargı kastedilmektedir. Ek fiil ve fiil çekiminin sağlamış oldukları esneklik sayesinde; varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketi karşılayan bütün sözcük ve sözcük öbeklerine yargı yüklemek ve böylece bu yapıları cümleye dönüştürmek mümkündür (Karahan, 2011: 10).

Yüklemde verilen kılış, oluş ve durumu tamamlamak için tamamlayıcı ögelere ihtiyaç duyulur. Bu ögelere, cümlenin ögeleri denilmektedir. Cümle konusu

ele alınırken; cümlenin ögeleri, ögelerin cümlede yer alış sıraları, cümledeki öge sayısı, cümle türlerine değinmek gerekir.

2.2. ÖGELERİN CÜMLEDE YER ALIŞ SIRASI

Türkçenin genel düzeni, Türkmen Türkçesi için de geçerlidir; asıl öge yani yüklem sondadır. Diğer ögeler önem sırasına göre yükleme yaklaştırılarak sondan başa doğru sıralanır (Dizdaroğlu, 1976; Karaörs, 1993; Çelik vd., 2006; Delice, 2007a; Karahan, 2011). Çoğunlukla; özne cümlenin başında, yüklem cümlenin sonunda, tümleçler ise cümlenin ortasında yer alır. Yüklem, cümleyi yöneten ögedir. Sonda olup olmasına göre, kuruluşları yönünden, cümle yapılarını belirler. Özellikle belirtisiz nesne ve bazı zarf tümleçleri yüklem hemen önünde yer alır (Azimov ve Baylyev, 1967; Karahan, 2011).

Cümlede ögelerin yer alış sırası kesinlikle önem arz etmektedir. Bazı cümlelerde, sözcüklerin yer değiştirmesi durumunda, öge olarak görevleri de değişebilmektedir. Örneğin: sadece özne ve yüklemden oluşan isim cümlelerinde, yüklem eksiz ise, özne ile yüklem yer değiştiremez. Özne olan sözcük ile yüklem olan sözcük yer değiştirir fakat görevleri de cümlenin anlamı da değişir. “*Doktor, o*” cümlesinde “*doktor*” özne, “*o*” ise yüklemdir. Bu sözcükler yer değiştirirse, “*O, doktor*” şeklinde kullanılırsa, görevleri de değişecek; “*o*” özne, “*doktor*” yüklem olacaktır. Konuşma dilinde, bu yapıyı sıfat tamlaması ile karıştırmamak için vurgu devreye girer (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Delice, 2007a: 151). Türkmen Türkçesinin imlasına göre, sıfat tamlaması ile karışma ihtimali olan bu tür cümlelerde, özne ile yüklem arasına tire konulur (Azimov ve Baylyev, 1967: 37).

Türkmenistan’da hazırlanan söz dizimi çalışmalarında, ögelerin sıralamalarından bahsederken sözcük öbeklerinde, belirteni oluşturan, sözcük veya sözcük öbeklerinin sırasından da bahsedilmektedir (Azimov ve Baylyev, 1967; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998). Sözcük öbekleri cümle içerisinde bir öge olarak kullanıldıklarında da kendi içlerinde ve kendilerine has sıralamaya tabidirler. Bu sıralama sözcük öbekleri bahsinde ele alındığı için tekrar değinmek gereksizdir.

2.3. CÜMLEDE SÖZCÜK SAYISI

Türkmen Türkçesinde, cümledeki sözcüklerin sayısı konusunda bir sınırlama bulunmamaktadır. Cümle tek sözcükten oluşabileceği gibi, ihtiyaca göre fazla sayıda sözcük veya sözcük öbeğinden de oluşabilir:

Asudalykdy. (YA 214/3) ‘Huzurluydu.’

Ümsümlikdi. (YA 214/9) ‘Sessizdi.’

Sapanyň soragyna bagban: Dogrudan hem, seniň şol birinji gören bagbanyň biziň kiçi inimizdir. Onuň inirdiräk aýaly bar, ol aýaly bilen birneme agzalarak ýaşayar, şonuň üçinem onuň saç-sakgaly wagtyndan öň agaryp, zehini köp ýanyar. Ikinji göreniň biziň ortanjy doganymyzydyr. Ol maşgalasy bilen kiçi doganymyza garanda gowurak ýaşayar. Şonuň üçinem onuň saç sakgaly ýaňy mäşbürünç bolandyr. Ynha men bolsam doganlaryň in ulusy. Biziň maşgalamyzda agzalalyk diýen zat bolmaz, biziň öýümüz mydama ala-ýaz, şonuň üçinem men garramok, gaýtam, gün geldikçe ýigdelýän — diýip, jogap beripdir. (GA 17/41) ‘Sapa’nın sorusuna bahçivan: Gerçekten de senin o ilk gördüğün bahçivan bizim küçük kardeşimizdir. Onun şikâyet eden bir karısı var, O kadınla biraz geçimsizlik içinde yaşıyor, bu yüzden onun saç sakalı vaktinden önce ağarıp çok üzülüyor. İkinci gördüğün ise bizim ortanca kardeşimizdir. O, ailesi ile küçük kardeşimize nazaran iyi yaşıyor. Bu yüzden onun saç sakalı yeni kırlaşmıştır. Ben ise, kardeşlerin en büyüğüyüm. Bizim ailemizde geçimsizlik diye bir şey olmaz. Bizim evimiz her zaman neşeli, bu yüzden de ben ihtiyarlamıyorum, hatta gün geçtikçe yiğitleşiyorum, diye cevap vermiş.’

2.4. CÜMLENİN ÖGELERİ

Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalarda yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci olmak üzere cümlenin, neredeyse tam bir uzlaşma sağlanan, beş ögesi bulunmaktadır.

Bu tümleçler haricinde çoğunluk tarafından kabul gören edat (ilgeç) tümleci bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda cümle dışı unsur olarak verilen açıklama

tümleçlerine, Özmen, “bağımsız tümleç” (1995: 224), Delice ise “açıklama tümleci” adını vermektedir. Yine cümle dışı unsur olarak alınan bazı tümleçleri Delice, “pekiştirme tümleci”, “ünlem tümleci”, “bağlama tümleci” başlıkları altında ele almaktadır (2007a: 159-162).

Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda ise cümlenin ögeleri *habar* (yüklem), *eýe* (özne), *doldurgyç* (zarf ve dolaylı tümleçler, nesne = *ýeňiş doldurgyjy*), *ayyrgyç* (isim, sıfat tamlaması ve benzerlik bildiren edatlarla yapılan edat öbeği) şeklindeki başlıklar altında ele alınmaktadır. *Doldurgyç* terimi Rusçadan ‘ekleme, ilave etme, tamamlama; gramer terimi olarak tümleç’ anlamındaki “dopolneniya” (дополнения) sözcüğü tercüme edilerek alınmıştır. *Ayyrgyç* terimi ise yine Rusçadan ‘kestirme, teşhis etme, tarif etme, tanımlama, belirtme; gramer terimi olarak belirten’ anlamındaki “opredeleniya” (определения) sözcüğü tercüme edilerek alınmıştır. Yüklem ve özne “sözlemin baş agzaları” diğer ögeler ise “ayıklayıcı agzalar” başlıkları altında ele alınmaktadır.

Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile ilgili çalışmalarda cümlenin ögeleri “temel ögeler” ve “yardımcı ögeler” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Yüklem ve özne temel ögeler içinde incelenmekte, diğer ögeler yardımcı ögeler başlığı altında ele alınmaktadır. Temel ve yardımcı ögeyle ifade edilmek istenen şey, ögenin cümlede bulunmasının zorunlu olmasıdır. Delice, “*Yani, çekimli bir eylem, aslında Y+Ö (Okudum. = Okuma eylemini ben yaptım.) veya Y+N (Hastalandım. = Bedenim hastalanmaya konu oldu.) demektir. Örneklere bakıldığında çekimli fiil, cümle gibi görünmekte; ancak, bu yapılarda en az iki öge bulunma durumu söz konusudur.*” demektedir (Delice, 2012a: 38). Bu durumda yüklemle birlikte, yüklemün bünyesinde dahi olsa en azından özne veya nesnenin bulunması şarttır. Kimi cümlelerde özne kimi cümlelerde nesne bulunabilirken her tür cümlede yüklemün bulunması zorunludur.

Cümlenin kurucu ögesi, olmazsa olmazı olduğu için cümlenin ögelerine yüklemden başlamak gerekir. Yüklem ile ilgili durumlar izah edildikten sonra diğer ögelerin izahı kolaylaşacaktır. Çünkü diğer ögeler yüklem sayesinde var olabilmektedir.

2.4.1. Yüklem

Yüklem; cümlede kılışı, oluşu, durumu haber veren ögedir. Yüklem, fiile veya ek fiile kip/zaman ve şahıs eki getirilerek teşkil edilir.

Fiil terimi, söz diziminin dışında, sözcük türleri ile ilgili bir adlandırmadır. Her fiil, gerekli ekler getirildikten sonra, yüklem olabilir ama her yüklem fiil değildir. Fiiller, kip/zaman ve şahıs ekleri aldıktan sonra “yüklem” diye adlandırılırlar. Dizdaroğlu, “*Yüklem, tümcenin temel direğidir. Tümce, en kısa tanımıyla, bir yüklem demektir; çünkü yüklem, tek başına bir tümce kurabilir.*” şeklinde tanımlamaktadır (1976: 15). Yüklemin fiil veya isim kökenli olması, eğer fiil ise türü ve çatısı; cümlenin işlevine, anlamına ve ögelerine etki eder. Delice bu konuyu, “*Cümlenin kurucu ögesi olan yüklem, aynı zamanda özelliklerine göre cümlede bulunacak olan diğer unsurların da belirleyicisidir. Cümlenin yöneticisi olan yüklem özelliklerine göre mutlaka bulunması gereken zorunlu ögeleri, söz sahibinin kendi tercihlerini içeren ögeler ise seçimlik ögeleri oluşturur.*” şeklinde açıklamaktadır (2007a: 151). Diğer ögelerin ilişkisi ve işlevinin tespiti için yükleme “kim, ne, kimi, neyi, nerede, ne zaman, nasıl” gibi sorular sorulur.

Türkmen Türkçesinde yükleme, “habar” denilmektedir. Türkmenistan’da hazırlanmış dil bilgisi çalışmalarında, yüklem tarifi toplu olarak şu şekildedir: “*Özne doğrultusunda bir şeyi haber veren sözcüğe yüklem denilmektedir. Yüklem, öznenin ne yaptığını, özneye dair ne yapıldığını; öznenin nasıl, kim ya da ne olduğunu, neresi olduğunu, miktarını, sıralama olarak kaçınıcı olduğunu; öznenin yerini, özelliğini, türünü, cinsini, yapısını, durumunu, neden yapıldığını, menşesini vb. gösterir.*” (Azimov ve Bayliyev, 1967: 27; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 152; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 75).

Yüklem olan fiillerin kılış veya oluş bildirmeleri cümle açısından önemlidir. Kılış bildiren fiiller, öznenin kılışından etkilenen bir nesne isteyip istememelerine göre geçişli fiiller (*geçiryän işlik*) veya geçişsiz fiiller (*geçirmeyän işlik*) diye ikiye ayrılır. Geçişlilik kavramı, kılış ile ilgili olduğu için, oluş fiillerinde veya isim ve ek fiille oluşturulan durum bildiren yüklemlerde geçişlilik söz konusu değildir. Kısaca özetlenecek olursa; yüklemi geçişsiz kılış fiilleri, oluş fiilleri, isim ve ek fiille oluşturulan cümlelerde nesne bulunmaz. Yüklemi, geçişli kılış fiilleri olan

cümlelerde, düşürülmüş olsa bile, nesne bulunur. Geçişsiz kılış, oluş fiilerinden olan yüklemeler geçişli yapıldıklarında nesne alabilirler.

Yüklemi kılış fiili olan cümlelerde fiil çatısı özne ile yüklem arasındaki ilişkiye göre belirlenir (Yücel, 1999b). Geçişli fiil edilgen çatıda (*gaydym derecesi*) kullanılırsa nesne, sözde özne görevini yüklenir; geçişsiz fiiller edilgen çatıda kullanılırsa öznesiz ve nesnesiz yapı ortaya çıkar (Çelik vd., 2006). Edilgen çatılı fiiller, sadece 3. şahısta çekimlenirler. İşteş (*şariklik derecesi*) çatı için Yücel, “*fiilin gösterdiği işin birden çok özne tarafından karşılıklı veya topluca yapıldığını*” ifade ettiğini belirtmektedir (1999b: 186). İşteş çatı, bazen eylemin birden fazla yapıldığını da ifade edebilir. Fiilin dönüşlü (*özlük derecesi*) çatıda olması durumunda ise özne yaptığı işten kendi etkilendiği için aynı zamanda nesne konumundadır.

Yüklem, isim veya isim öbeği ve ek fiilden oluşabilir. Türkmen Türkçesinde bu tarz yüklemeler şekil bilgisi içerisinde *habarlyk kategoriýasy* (Azimov vd., 1960: 438-454) *kem işlikler* (Borcakov vd., 2000: 361-383) başlıkları altında ele alınmaktadır. Türkmenistan’da yapılan dil bilgisi çalışmalarında, Rusçada bu yapılar *affiksi skazuyemosti* denildiği için *habarlyk goşulmalary* şeklinde alınmıştır. Rusça cümle bilgisi ile ilgili bir terim olan “skazuyemoye” (Mustafayev ve Şerbinin, 1996: 832) yüklem anlamına gelmektedir. Türkmen Türkçesinde ise yükleme “habar” denildiği için, isimlerden yüklem teşkil edilmesi göz önünde tutularak “yüklemlik kategorisi” anlamında “habarlyk kategoriýasy” şeklinde adlandırılmıştır. “Kem” sözcüğü için, Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*’ünde ilk anlam olarak, “*1. Noksan, eksik*” verilmiştir (Akalin vd., 2011: 1131). Türkmen Türkçesinde ise, “Olması gereken dereceden az, eksik olan; yeterli olmayan.” (Hamzayev vd., 1962: 375) “az, yetersiz” (Baskakov, Garrıyeva ve Hamzayev, 1968: 390) anlamında kullanılmaktadır. Kısaca, Türkmen Türkçesinde bu yapılar “yetersiz fiiller” adı verilmektedir denilebilir. “yüklemlik kategorisi” adlandırmasından ziyade “yetersiz fiil” ifadesi daha fazla kabul görmektedir. Bunun sebebini Borcakov ve arkadaşları şöyle açıklamaktadır: “*A. N. Baskakov Türkî dillerde kem işlikleri ‘habarlık affiksleri’ diye adlandırmanın yanlış olduğunu, yani cümlede fiil ile özne arasındaki bağlantıyı sağlamak ile bu biçimbirimlerin (-dı/-di, -dır/-dir) bir ilgisinin olmadığını, bu durumun sadece kem işliklerin fiil çekim ekleri alması ile bağlantılı olarak ortaya çıktığını, genel olarak, kem işliklerin söz dizimi ile ilgili bir yapı değil*

de şekil bilgisi ile ilgili bir yapı olduğunu son derece doğru bir şekilde belirtmektedir” (2000: 362).

Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda, yüklem, tek sözcükten oluşuyorsa, “sada habar” (Azimov ve Bayliyev, 1967; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998) eğer sözcük öbeğinden oluşuyorsa “goşma habar” (Azimov ve Bayliyev, 1967; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998) şeklinde adlandırılır. Ayrıca, Nartıyev ve arkadaşları tarafından, “basit ve birleşik fiillerin iştiraki ile oluşan çeşitli yardımcı fiiller ile birlikte kullanılır.” şeklinde tanımlanan ve “düzümlü habar” diye adlandırılan bir yüklem türü bulunmaktadır (1998: 78).

Yüklem, aldığı çatı eki, geçişli veya geçişsiz olması, olumlu veya olumsuz olması, cümledeki yeri ile cümle öğelerine ve cümlenin yapısına etki eder.

2.4.1.1. Yüklemin Cümledeki Yeri

Türkmen Türkçesinde aynen Türkiye Türkçesinde de olduğu gibi asıl öge yani yüklem genelde sonda bulunur. Yüklemin sonda olmadığı örnekler bulunmaktadır.

Mala ýeri gözläp ýören adam däl men, çynymy aýdyýaryn, ýoldaş naçal’nik. (MÄ 43/23) ‘Mala yer arayıp gezen adam değilim ben gerçeği söylüyorum yoldaş müdür.’

Mähriban toprak! Häzir senden ýakyn penakärimiz ýok biziň. (YA 217/21) ‘Sevgili toprak! Şu an senden yakın koruyucumuz yok bizim.’

Şonuň üçin: “At gadyryny eýesi biler” diýipdirler, pederlerimiz. (BB 4/1/28) ‘Bu yüzden “Atın kadrini sahibi bilir” demişler atalarımız.’

Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Rusçadan bire bir tercüme edilerek alınmış yapılar da göze çarpmaktadır. “Yüklemin, özellikle emir kipinde sık sık yer değiştirdiği görülmektedir. Örnekler: *Yaşasın büyük Ekim Devrimi*” (Potseluyevskiy, 1943: 39) sadece emir kipinde değil başka kiplerde de görülebilmektedir. Bu konuda Sarı ve Güder’in yapmış olduğu tespit, meseleyi tam olarak izah etmektedir: “*Bu olay son zamanlarda Rusçadan tercüme edilmiş olan bazı cümlelerde de*

görülmektedir. Gepleyä:r Aşgaba:t! (Govorit Aşhabad!) Yaşasın Türkmenistan! (Dazdravstvuyet Türkmenistan!)” (Sarı ve Güder, 1998: 45) Rusçadan tercüme yoluyla alma durumu sadece bununla sınırlı olmayıp başka örnekleri de görülmektedir. Özellikle Türkmen Türkçesi ile yazılmış resmî metinlerde, bağımsızlıktan sonra bile, Rusçadan tercüme cümlelere çok sık rastlanmaktadır.

Ýañlan, barha haýbatly ýañlan gyzyl esger ur-rasy! (YA 219/17)

‘Yankılan gittikçe heybetli yankılan kızıl ordu hurrası!’

2.4.1.2. Yüklemin Düşmesi

Türkmen Türkçesinde bazı yapılarda yüklem düşürülebilir. Bu yapılar yüklemsiz cümle yani “habary galdyrylan doly däl sözlem” (Azimov ve Baylyyev, 1967: 99; Nartıyev, Penciyev ve Mıradov, 1998: 218-219) diye ele alınmaktadır.

Soruya cevap olan cümlelerde, yüklem düşürülebilir. Bu tarz cümlelerde, yüklem, soruda bulunduğu için tekrarlanmasına gerek yoktur. “Hawa (evet), yok (yok, hayır), bar (var), bolyar (olur), elbetde” gibi sözcükle kurulan cevap cümlelerinde tek başına bu sözcükler kullanılarak sadece yüklem değil, diğer öğeler de düşürülür. Bu sözcüklerin yargı anlatmakta yeterli olduğu düşünülse de aslında, bu yeterlilik, cevabın okuyan veya dinleyen zihninde tamamlanıyor olmasından kaynaklanmaktadır.

- *Eje, it öýkeleyänmidir? (MÄ 15/3) -Elbetde - diýip, ejesi Çara jogap berdi. (MÄ 15/4) ‘Anne köpek öfkelenir mi? –Elbette [öfkelenir], diye annesi Çarı’ya cevap verdi.’*

Inim, adyň näme? - diýip, ol sorag berdi. (MÄ 67/19) - Muhammet. (MÄ 67/20) ‘Kardeşim adın ne, diye sordu. – [Benim adım] Muhammet.’

- *Sen dogrudan-da Muhammetmi? (MÄ 79/39) - Elbetde - diýip, Muhammet jogap berdi. (MÄ 79/40) ‘- Sen gerçekten de Muhammet misin? – Elbette, [ben gerçekten de Muhammet’im,] diyerek Muhammet cevap verdi.’*

- *Gün tutulan bolaymasyn?* (MÄ 82/10) -**Ýok** — *diýip, Tagan asmana seretdi.* (MÄ 82/11) ‘- Güneş tutulması olmasın? Hayır, [güneş tutulması değil,] diyip Tagan gökyüzüne baktı.’

- *Köpük, belki, bolmalydyr.* (MÄ 90/24) - **Belki...** (MÄ 90/25) ‘Belki de, köpüğün olması gerekiyor. – Belki...’

- *Avlanan doky üçin dört ýüz manat jerime salynýany çynmy?* (MÄ 217/41) - **Çyn.** (MÄ 218/1) ‘- Avlanan mersin balığı için dört yüz manat ceza verildiği gerçek mi? – [Avlanan mersin balığı için dört yüz manat ceza verildiği] Gerçek.’

Bir gün ýañky aýal ärine garap: - *Sen git-de, patyşany myhmançylyga çagyr - diýipdir.* (AA 33/17) *Ol garyp:* - **Bolýar** - *diýip, patyşanyň ýanyna gidipdir.* (AA 33/19) ‘Bir gün bu kadın kocasına: Sen git de padişahı misafirliğe çağır, demiş. O fakir: - Olur, [ben gidip padişahı misafirliğe çağırırım,] diyip padişahın yanına gitmiş.’

Kesik veya eksilteli cümlelerde yüklem düşürülebilir. Yüklem yine okuyan veya dinleyenin zihninde tamamlanır. Ortak yüklemli cümlelerde, tekrara düşmemek için, ünlem ve emir cümlelerinde yüklem düşürülebilir.

— *Eý, weý, bu güjükleriň oňatjadyklaryny [gör]!* - *diýip, Tagan ganjygyň ýüzne seretmän, güjükleriň birisini eline aldy.* (MÄ 203/3) ‘Tagan, vay vay, bu yavruların güzelliklerine [bak], diyip dişi köpeğin yüzüne bakmadan yavru köpeklerin birini eline aldı.’

Munuň ylgayşyny [gör]! Bizi üstünden agdarjak bolýar - diýip, Tagan Muhammediň bilinden bekräk ýapyşdy. (MÄ 205/18) ‘Tagan, bunun koşuşuna [bak], bizi üstünden düşürecek oluyor, diyip Muhammet’in beline sıkıca yapıştı.’

Artilleriýa tayýarlygy [edilyär]!(YA 217/10) ‘Topçu hazırlığı [yapılıyor].’

Pul diýseňiz, pul bereýin, agam, däne diýseňizem – däne [bereýin].(GA 16/39) ‘Ağam, para deseniz, para vereyim tahıl deseniz tahıl [vereyim].’

Ýok, görmän gürleşdim. Radio-telefon arkaly [gürleşdim]....(MÄ 34/6) ‘Yok görmeden konuştum. Telsiz vasıtasıyla [konuştum].’

2.4.2. Özne

Özne, kısaca, cümlede yüklem bildirdiği kılışı gerçekleştiren, oluşa ve duruma konu olan ögedir, denilebilir. Öznenin en kapsamlı tanımı, Delice, tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre özne; “*cümlede yüklem bildiren işi yapan veya bir oluşa konu olan; edilgen çatılı fiil cümlelerinde bulunmayan, bu tür cümlelerde zikredilmesi gerektiğinde ‘tarafımdan, tarafından, yoluyla gibi kelimelerle; /-ca/- /-dan/ gibi eklerle ‘dolaylı’ olarak zikredilen; gereklilik üçüncü teklik çekimli fiil cümlelerinde gizlenebilen; kelime, kelime niteliğinde sesbirim ve biçimbirimler ile kelime gruplarından oluşabilen; bazen çokluk ekleri ile çekimlenebilen bazen de /-dır/ ek-fiili veya çekim edatı, bağlama edatı, kişi ve dönüşlülük zamirlerinden biriyle pekiştirilebilen cümlenin en önemli tamamlayıcı unsurudur.*” (1998: 194). Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda ise, “*Yüklemden anlatılan düşüncenin kim olduğunu, ne olduğunu, türünü, cinsini, sayısını, miktarını, oluşunu ve benzerlerini anlatıp, gramer yönünden diğer hiçbir ögeye bağımlı olmayan yalın hâlde bulunan ve cümlede anlatılan düşüncenin nesnesini ifade eden söze ya da sözcük öbeğine **özne** denilir.*” (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 145) şeklinde tarif edilmiştir.

Özne, hem Türkiye Türkçesi hem de Türkmen Türkçesinin söz dizimi ile ilgili eserlerde cümlenin temel iki ögesinden birisidir. Fakat Türkiye Türkçesi ile ilgili kimi çalışmalarda “özne” temel öge olmaktan çıkarılmıştır. Öznesiz cümlelerin olması özneyi zorunlu öge olmaktan çıkartmaktadır (Azimov ve Baylıyev, 1967: 102-103; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 265-272; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 189-192).

Türkmen Türkçesinde, belirli gelecek zaman (*mälim geljek zaman*) ve gereklilik kipi (*işligin hökmanlyk şekili*) hariç, diğer kip ve zaman ekleri ile çekimlenen fiillerde özne; hem isim, zamir, dönüşlülük zamiri gibi sözcük veya sözcük öbeği ile hem de şahıs ekiyle temsil edilir (Sarı ve Güder, 1998: 47; Karahan,

2011: 20). Türkmen Türkçesinde belirli gelecek zaman ve gereklilik kipi şahıs ekleri almadığı için sözcük veya sözcük öbeği olarak cümlede bulunmaz ise Türkmen Türkçesinde, öznesi belirsiz cümle (*eyesi näbelli sözlem*) denilen yapılar ortaya çıkar. Fakat Türkmenistanlı dilciler cümle içindeki diğer öğelerde bulunan eklerden özne tayin edilebiliyorsa bu kapsamın dışında tutarlar (Azimov ve Baylyev, 1967: 103).

Bir cümlede, tek yüklem olabilir fakat birden fazla özne olabilir.

2.4.2.1. Özne Türleri

Özne Türleri Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalarda oldukça geniş şekilde ele alınmıştır. Bu çalışmalarda bulunan bakış açıları, Delice tarafından tüm yönleri ile değerlendirilmiş, bazı adlandırmaların gereksiz olduğu vurgulanmıştır (Delice, 1998: 191-208). Bu gereksiz adlandırmalardan birisi de “gerçek özne” adlandırmasıdır. Öznenin herhangi bir özel durumu söz konusu değilse, sadece “özne” diye adlandırmak yeterli olacaktır. Bu yüzden, bu çalışmada, özne türleri içerisinde “gerçek özne” yerine sadece “özne” adlandırılması tercih edilmiştir.

Türkmen Türkçesi ile ilgili söz dizimi çalışmalarında, özneler, yapılarına göre sınıflandırılmaktadır. Tek sözcükten oluşan öznelere: “basit özne” karşılığı olarak *yönekey eýe* (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 150) veya *sada eýe* (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 74) denilmektedir. Çarıyarov ve Sarıyev’e (1977) göre “birden fazla sözcükten oluşan”, Nartıyev, Penciyev ve Miradov’a (1998) göre ise “birlikte tek anlam karşılayan birleşik fiillerden oluşan öznelere”, birleşik özne karşılığı olarak *goşma eýe* (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 74; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 74) denilmektedir. “Söz düzümlerinden oluşan öznelere” ise düzümlü eýe (karmaşık özne) denilmektedir. (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 74) Öznenin sözcük veya sözcük öbeklerinde oluşması meselesi, sözcük öbekleri ile ilgili olduğu için bu şekildeki bir sınıflandırmanın, özne bahsinde yapılması gereksizdir. Öznenin türü, yüklem türüne ve fiil olan yüklemelerde çatısına göre belirlenir.

2.4.2.1.1. Özne

Özne (gerçek özne); bir cümlede sözcük veya sözcük öbeği ve şahıs ekiyle ya da sadece ikisinden biri ile gösterilen özneye denir. Türkmen Türkçesinde belirli

gelecek zaman (*mälim geljek zaman*) ve gereklilik kipi (*işligin hökmanlyk şekili*) çekiminde şahıs eki kullanılmadığı için özne mutlaka sözcük veya sözcük öbeği olarak cümleye katılmalıdır.

Ol pulemyotyň ýanynda nobatçylyk edýän esgere ukusyny almaga rugsat berdi-de, onuň ornuny eýeledi (YA 213/38). ‘O, mitralyözün yanında nöbet tutan askere izin verip onun yerini aldı.’

Howa maýyldy.(YA 215/12) ‘Hava ılıktı.’

Şöhratparaz, öz takdyryndan ýangynly, baryp ýatan zalym, halk arasynda ady Agta han diýlip tutulýan Agamuhammet han gujurly syýasatçy hem guramaçy hökmünde özüni görkezýär. (MÇ 43/27) ‘Şöhret düşkünü, kendi kaderinden muzdarip, hakiki zalim, halk arasında adı Agta han diye geçen Agamuhammet han, güçlü siyasetçi ve yönetici olarak kendini gösteriyor.’

Aybölek her gezek adamsy sapara gidende bu pursady başdan geçirýärdi.(ZB 364/19) ‘Aybölek her seferinde kocası sefere gittiğinde bu anı başından geçiriyordu.’

At gadymy döwürlerden bəri ynsana hyzmat edip gelýär. (BB 4/1/1) ‘At eski devirlerden beri insana hizmet edegelmiştir.’

At adamyň uçar ganaty hasaplanylýar. (BB 4/1/21) ‘At insanın uçan kanadı sayılıyor.’

Çandyrlýlar özleriniň tanymal adamlaryna guwanýarlar. (ÇT 6/49) ‘Çandırılılar kendilerinin meşhur insanlarına kıvanıyorlar.’

Ol bir gün awa gidipdir. (AA 32/3) ‘O bir gün ava gitmiş.’

Soňra ony egrip, dokapdyr. (AA 33/7) ‘[O,] Sonra onu eğirip dokumuş.’

Zelili bu düzgünnamany goldap, oňa jemgyýetçilik hadysa hökmünde baha beripdir. (DS 18/15) ‘Zelilî, bu kuralı destekleyerek ona sosyal hadise olarak değer vermiştir.’

2.4.2.1.2. Pekiştirilmiş Özne

Özne, “öz” dönüşlülük zamiri, edat, açıklama öbeği ile pekiştirildiğinde bu tür öznelere, “pekiştirilmiş özne” denir. Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile ilgili bazı eserlerde, yüklemdeki şahıs eki, özneyi temsil ettiği için şahıs zamirlerinin de pekiştirme unsuru olduğu düşünülmektedir (Dizdaroğlu, 1976: 44; Delice, 2007a: 156).

Gök otuň, gyzyl, sary, menewşe reňkli gülleriň üstünde ak it - Akbay ak gaz ýaly agaryýar. (MÄ 5/12) ‘Yeşil otun, kırmızı, sarı, açık mavi renkli çiçeklerin üstünde ak köpek – Akbay ak kaz gibi ağarıyor.’

Saryhanowyň özi hem şu ajaýyp gijäniň gözelligini söz galypyna salyp, hekaýa ýazarmyka? (YA 215/29) ‘Sarıhanov’un kendisi de bu harika gecenin güzelliğini sözcüklere döküp hikâye yazar mı acaba?’

Muny Aýbölegem, çagalaram gowy bilýärdiler.(ZB 366/6) ‘Bunu Aybölek de çocuklar da iyi biliyorlardı.’

“Onuň özi meni şeýle görýändir-dä”... (ZB 366/22) ‘Onun kendisi beni böyle görüyordur’...’

Türkmen bedewleriniň - ahalteke atlarynyň dag-düzlüklere, çöllüklere çydamlylygy, ýyndamlygy bilen şan-şöhraty artypdyr. (BB 4/1/36) ‘Türkmen atlarının – Ahalteke atlarının dağlara düzlüklere, çöllüklere dayanıklılığı, koşuculuğu ile şan şöhreti artmıştır.’

Reşideddin bolsa “Çawyňdyr” şeklinde gollanypdyr. (ÇT 6/6) ‘Reşidüddin ise, “Çavındır” şeklinde kullanmıştır.’

Äri hem günlükçilik edip gazanan puljagazyny aýalyna getirip berýän eken. (AA 33/4) ‘Kocası da gündelikçilik yapıp kazandığı parayı karısına getirip veriyormuş.’

2.4.2.1.3. Sözde Özne

Geçişli, edilgen çatılı fiillerle yapılan yüklemelerde nesne, eğer varsa, yükleme hâli eki kaldırılarak, özne yerine geçer. Belirtili nesnelere “sözde özne” olamazlar.

Aslında nesne olan sözcük veya sözcük öbeğinin nesne hâlinde, özne hâline geçişi söz konusudur. Özne cümle içerisinde yalın hâlde bulunur.

Ahmet camı kırdı > Cam(+ı) [Ahmet tarafından] kırıldı.

Yüklemi; geçişli ve/veya edilgen çatılı fiiller olan cümlelerde, özne konumuna geçen nesneye “sözde özne” denir.

Nahardan soň çay içildi. (MÄ 85/16) ‘Yemekten sonra çay içildi.’

Çay içildi, nahar iyildi. (MÄ 224/36) ‘Çay içildi, yemek yenildi.’

2.4.2.1.4. Dolaylı Özne

Türkmen Türkçesinde, geçişli ve edilgen çatılı yüklemlemlerle kurulan cümlelerde asıl özne, *tarap*, *zerarly*, *üstü bilen* gibi yardımcı sözcüklerle belirlenebilen özne türüdür. “tarap” sözcüğü ile oluşturulan yapılarda, özne konumundaki sözcük veya sözcük öbeği ile “tarap” sözcüğü tamlama kurar ve ayrılma hâli eki almış, isim tamlaması şeklinde gösterilebilir. Bu tamlama zamirlerle belirtili, adlarla belirtisiz tamlama olur.

Oglanjyk tarapyndan kowlan it häzir öz hökümdaryny hem dostuny agtaryp ümdüzine gidip barýar. (MÄ 8/35) ‘Oğlancık tarafından kovulan köpek şimdi hükümdarını ve dostunu arayıp koşarak gidiyor.’

Ezber ussalar tarapyndan sütün etmek üçin ýonulan ýaly gaýalar on ýedi sany ekeni. (MÄ 45/19) ‘Becerikli ustalar tarafından sütun yapmak için yontulmuş gibi duran kayalar on yedi taneymiş.’

Gije, işanyň aýtmagyna görä, perişdeler tarapyndan döredilen zat. (MÄ 224/1) ‘Gece İşan’ın söylediğine göre melekler tarafından yapılan bir şey.’

Hiva hanlary, Buhara emirleri, Eýran şalary tarapyndan gysaca salnan türkmenler, özem içki tire-taýpa agzalalyklary sebäpli hut özleri birinji ejir çekip ýören türkmenler haýsydyr bir gudrata umyt baglamalydyr. (MÇ 41/7) ‘Hive hanları, Buhara emirleri, İran şahları tarafından kaskaca alınan Türkmenler, kendi içlerinde boylar arası görüş

ayrılıkları yüzünden bizzat kendileri eziyet çekmekte olan Türkmenler herhangi bir güce umut bağlamalıdır.’

2.4.2.1.5. Yaptıran Özne

Çatı eklerinin üst üste gelmesi ve son çatı ekinin ön plana (Delice, 1998: 198) çıkarması neticesinde özne olarak gözüken bu tür özne, yüklemdeki eylemi gerçekleştiren özne değil de asıl gerçekleştiren özneyi harekete geçiren, azmettiren öznedir. Eylemi gerçekleştiren olmasa da işi “yaptıran” olduğu için bu tür öznelere “yaptıran özne” denilmektedir (Delice, 2007a: 156).

“Juma öyüniň yanında üzüm ekdirdi.” (Azimov vd., 1960: 351)

‘Cuma evinin yanına üzüm ektirdi.’

“Başyňa döneyin, Kakajan, meni ýazdyrma.” (Borcakov vd.,

2000: 240) ‘Kurban olayım, Kakacan, beni yazdırma.’

2.4.2.1.6. Yapan Özne

Yapan özneyi Delice, *“Yüklemi ettirgen çatılı kılış fiillerinden oluşan cümlelerde gramerce yalın olması gereken fakat öznenin tanımına uymayan yaptıran öznenin dışında yönelme hâli ekiyle çekimlenebilen ancak öznenin tanımına uyan özneler bulunmaktadır. Bu tip öznelere yapan özne denmelidir. “Ahmet odunu yılların oduncusu [Seyfi’ye] kırdırdı.” örneğinde olduğu gibi. Odunları kırma eylemini Seyfi yapmıştır; ancak, yaptıran öznenin yanında bulunduğu için çekimlenir”* şeklinde tarif etmektedir (2007a: 157).

“Okuwçylara halk dörediciligine degişli material toplattık.”

(Azimov vd., 1960: 351) ‘Öğrencilere halk edebiyatı ile ilgili materyal toplattık.’

“Näzik iberyän hatlaryny hemişe Hoşgeldiniň deň-duşlarına

ýazdyrdy.” (Borcakov vd., 2000: 239) ‘Näzik gönderdiği mektupları her zaman Hoşgeldi’nin akranlarına yazdırdı.’

2.4.2.2. Öznesiz Yapılar

Bazı cümlelerde, öznenin bulunmadığı görülür. Türkmenistan’da hazırlanan söz dizimi çalışmalarında öznenin belirsiz olduğu yapılar özne bahsinde değil de

kuruluşuna göre cümle türleri içerisinde *eýesiz sözlem* (öznesiz cümle), *eýesi nâbelli sözlem* veya “*eýesi nâmelim sözlemler* (öznesi belirsiz cümle) (Azimov ve Baylyyev, 1967; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Nartıyev, Penciyev ve Mıradov, 1998) *eýesi umumylaşan sözlemler* veya *eýesi umumy sözlem* (öznesi genelleşmiş cümle) (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977; Nartıyev, Penciyev ve Mıradov, 1998) başlıkları altında ele alınmaktadır.

Bu durum, Türkiye Türkçesinde genelde, edilgen geçişsiz yapılarda ve gereklilik kipinde sık görülmektedir. Türkmen Türkçesinde ise, gereklilik kipi zaten şahıs eki almadığı, kip eki oluşumunu henüz tamamlayamadığı için öznesiz, kullanım durumunda, her hâlükarda özne belirsizdir.

Emma ätiýajy elden bermeli däl (YA 214/12). ‘Fakat ihtiyatı elden bırakmamalı.’

Atyň atasyna çenli belet bolmaly. (BB 4/2/7) ‘Atın atasına kadar hâkim olmalı.’

“*Gorkma, bäräk gel*” diýip *gygyrmalymy?* (MÄ 20/15)
“‘Korkman, buraya gel’ diye bağırmalı mı?’

Kömelek kân, ony çöplemek üçin ýöremeli, jülgede sülgün kân, olary-da gapan gurup tutmak üçin ýöremeli. (MÄ 71/4) ‘Mantar çok, onları toplamak için yürümeli, vadide sülün çok onları da kapan kurup tutmak için yürümeli.’

Edilgen geçişsiz fiillerle kurulan yapılarda, yine aynı şekilde öznesiz yapılar ortaya çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde, şimdiki zaman sıfat-fiili “hâzirki zaman ortak işligi” diye adlandırılan –yAn eki ve geçmiş zaman sıfat-fiili “öten zaman ortak işligi” diye adlandırılan –An eki ardına –dIr bildirme eki getirilerek yüklem yapılabilmektedir. Türkiye Türkçesinde olmayan bu çekimlerde de eğer fiil geçişsiz edilgen ise, öznesizlik söz konusudur (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 269).

...İşe-he çykylýandyr, ... mektebe barlandır-la... ‘İşe çıkılmıştır, mektebe gidilmiştir (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 269).

Geniş zaman (nâmâlim gelecek zaman), *yaly* (gibi) edatı ve *däl* sözcüğü ile oluşturulan yapılarda özne bulunmaz (Nartıyev, Penciyev ve Mıradov, 1998: 191).

Häzir onun golaýyndan barar ýaly däl.(G. Kuliýev, Yovuz günler) ‘Şu an onun yanına gidilir gibi değil.’ (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 191)

Umuman, şeýle goşgy aç-açanlygy, gahar-gazaplylygy bilen asla beýleki şygrylar bile deňür ýaly däl. (MÇ 44/23) ‘Genel olarak böyle bir şiir açık, öfke dolu olması ile diğer şiirlerle karşılaştırılır gibi değil.’

2.4.2.3. Özne ile Yüklem Kaynaşması

Bazen birleşik fiil yapısında olan yüklem özneyi de bünyesinde bulundurur. Bu yapılarda anlamca kaynaşmadan ve deyimleşmeden dolayı yüklem ile özne ayrılamaz. Özne yüklem bünyesinde bulunduğu için tekrar edilmez (Çelik vd., 2006; Özkan ve Sevinçli, 2009). Eğer özne tamlama ise araya diğer ögeler girebilir.

Emma Saryhanovýň gözüne uky gelmeýärdi. (YA 213/38) ‘Fakat Sarıhanov’un gözüne uyku girmiyordu.’

Aýbölegiň wagty bilen ukusy tutmady. (ZB 365/1) ‘Ayböleğin zamanında uykusu gelmedi.’

Patyşa ony gören dessine rehim gelipdir. (AA 32/5) ‘Padişah onu gördüğü anda ona acımış.’

2.4.2.4. Özne ile Yüklem Arasında Uygunluk

Türkmen Türkçesinin söz dizimi ile ilgili eserlerde özne ile yüklem uyuşması “Eýe Bilen Habaryň Ylalaşmagy” başlığı altında ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesinde, belirli gelecek zaman (*mälim geljek zaman*) ve gereklilik kipi (*işligin hökmanlyk şekili*) hariç özne ile yüklem arasında şahıs ve sayı bakımından uyumluluk söz konusudur. Birinci ve ikinci teklik ve çokluk şahıslarda sadece, saygı, nezaket böbürlenme gibi durumlarda birinci ve ikinci teklik şahıs yerine çokluk şahıslar kullanılarak bozulabilir.

Itiň sesine jaýdan oglanjyk çykdy. (MÄ 7/33) *Ajygaýdyňmy, Akbay?* (MÄ 7/34) *Häzir saňa ýal bereris.*(MÄ 7/34) ‘Köpeğin sesine evden oğlancık çıktı. Acıktın mı Akbay? Şimdi sana yal veririz.’

*Beýle bolsa, onda jülgede **olar iki bolmaly.***(MÄ 67/37) ‘Öyleyse onlar vadide iki tane olmalıdır.’

Bunun dışında, uyum tamdır. Üçüncü şahısta, kişi bakımından uyum olmasına karşın, bazen sayı bakımından uyum bozulabilir. Özne cümlede sözcük veya sözcük öbeği olarak yer almıyorsa sayı bakımından uyum korunur. Yüklem ile özne arasındaki uyumun özne ile yüklemde özneyi gösteren şahıs eki arasındaki uyumdur.

Ony kowýarlar.(MÄ 8/19) ‘Onu kovuyorlar.’

Soňra ony egrip, dokapdyr. (AA 33/7) ‘Sonra onu eğirip dokumuş.’

Bular** birnäçe gezek öwür-çewür edenlerinden soňra, bazardan özlerine iki sany eşek satyn **alypdyrlar. (AA 33/9) ‘Bunlar birkaç kez alış satış yaptıktan sonra pazardan kendilerine iki tane eşek satın almışlar.’

Yüklem “bar (var)”, “yok”, gibi sözcüklerden veya sıfatlardan oluşuyorsa yine özne çokluk bile olsa yüklem tekliktir (Azimov ve Baylyev, 1967).

*“Akgyrda” köp adam ýaşayar, **bol suwly guýular bar** diýip, gürrüň beren özüňiz ahyry.* (MÄ 81/9) “‘Akkır’da çok adam yaşıyor, bol sulu kuyular var diye anlatan sizsiniz nihayetinde.’

*“Çandyr” sözüniň etimologiýasy hakynda **dürli-dürli pikirler bar.*** (ÇT 6/2) “‘Çandır’ sözcüğünün etimolojisi hakkında çeşitli fikirler var.’

Bazen yüklemi isim olan cümlelerde, ek fiil düşürüldüğü için yüklem hiç şahıs eki almaz; bu yüzden şahıs ve sayı yönünden uyum görülmeyebilir.

*“–Adamlar, men – häzirki siziň bilen gayduwsyz uruş edýän **bol**’şevikler otrýadynyň **komandiri.**”*(H. Deryayev, Ikbal) (Nartıyev, Pencıyev ve Miradov, 1998: 79-81) ‘Beyler, ben, şu an sizinle yılmaksızın savaşan Bolşevik müfrezesinin komutanıyım.’

*Bolýar-da, **men günäkär.*** (MÄ 24/15) ‘Tamam, ben suçluyum.’

Men bu jülgä dynç almaga gelen şofýor. (MÄ 68/16) ‘Ben bu vadiye dinlenmeye gelen bir şoförüm.’

Böyle durumlarda özneyi belirten şahıs zamiridir. Şahıs zamiri yüklemine ardına taşınarak uyum sağlanmaya çalışılır. Bu durum, zamir kökenli şahıs eklerinin ekleşme sürecine dair canlı bir örnek teşkil etmektedir.

Mala ýeri gözläp ýören adam dül men, çynymy aýdýaryn, ýoldaş naçal’nik. (MÄ 43/23) ‘Mala yer arayıp gezen adam değilim ben gerçeği söylüyorum yoldaş müdür.’

Aşgabat raýonyndan men. (MÄ 68/16) ‘Ben, Aşkabat bölgesindenim.’

Organ isimleri, bitki isimleri, hayvan isimleri, cansız isimleri, soyut isimler, topluluk isimleri, hareket isimleri özne konumunda iseler ve çokluk bildiriyorlarsa yüklem genellikle teklik, bazen de çokluktur (Karahana, 2011: 23-24; Çelik vd., 2006: 17).

Belki, olar ikiden-de kändirler, Ondurlar, ýigrimidirler, Men-ä, walla, gorkýan. (MÄ 67/38) ‘Belki, onlar ikiden de fazladır, on tanedir, yirmi tanedir, Vallahi ben korkuyorum.’

Serçeler, ite ähmiýet bermän, tuduň şahalarynda jürküldeşdiler. (MÄ 6/18) ‘Serçelere köpeği ciddiye almayıp dutun dallarında cıvıldaştılar.’

Uruşdan soň bolsa, olar öýlerine gaýdyp barar, öňki ýaly, kerpiç örüji ýa çopan bolar, asla dünýäni hayran eden beýik gahrymana meňzemez... (YA 216/1) ‘Savaştan sonra ise onlar evlerine döner önceki gibi duvar örücü veya çoban olurlar asla dünyayı hayran bırakan büyük kahramana benzemezler.’

Asyrlar dowamynda halkyň pähim-payhasynda taplanan demokratik mazmunly öwüt-üñdewler Zeliliniň döredijilik atributyna öwrülipdir. (DS 17/33) ‘Asırların devamında halkın zekâsında

keskinleşen demokratik içerikli öğüt nasihatler Zelilî'nin üreticilik sıfatına dönüşmüştür.'

2.4.3. Nesne

Yüklemi geçişli kılış fiilleri olan cümlelerde, kılıştan etkilenen ögeye nesne denir. Türkmenistan'da hazırlanan eserlerde “*ýeňiş doldurgyjy ‘kimi, neyi, nereyi, kaçını’ şeklindeki sorulara cevap olan, hareketin hangi şeye geçtiğini gösteren ve yükleme hâlindeki (ýeňiş düşümdäki) sözcüklerden oluşur. Eğer hareketin etkilediği şey belirli bir varlık değilse, yalın hâlde bağlandığı filin hemen önünden gelebilir.*” (Azimov ve Baylyev, 1967: 52). Nesne, düz tümleç “göni doldugyç” şeklinde de adlandırılmaktadır (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 84).

Nesneler hâl eki alıp almamalarına göre belirtili nesne ve belirtisiz nesne diye adlandırılırlar. Belirli bir nesneden bahsediliyorsa nesne yükleme hâli ekli olur. Eğer belirsiz bir nesneden bahsediliyorsa nesne eksizdir. Bir cümlede birden fazla nesne bulunabilir. Fakat bu nesnelere aynı türden olmalıdır (Çelik vd., 2006: 18).

Genellikle belirtisiz nesne ile yüklem arasına başka öge giremez. Nesnelere sonra, pekiştirme görevinde “hem, dA” edatları getirilebilir. Nesne unsurundan sonra gelen “hem, dA” edatı nesne ile birlikte değerlendirildiği için araya başka bir unsur girmiş sayılamaz (Erkul, 2004: 45; Özkan ve Sevinçli, 2009: 123). Bazen “hem” edatı, nesne olan ögeye bitişir.

Aýyň nury ozalkylary ýaly dury hem adamyny bimar ediji däl.
(MÄ 27/28) ‘Ayın ışığı önceden olduğu gibi duru ve insanı hasta edici değil.’

Çagalaryň geýimlerini ütügleşdirip bolansoň ol adamysynyň ýuwylgy geýimleriňi ýatlady-da: “Gelip işe gidende gerek bolar...” diýip, olary duran ýerinden alyp ütükleşdirdi. (ZB 364/25) ‘Çocuklarının giysilerin ütöleyip bitirdikten sonra o, kocasının yıkanmış giysilerini hatırlayıp “Geldiğinde işe giderken gerek olur...” diyerek onları durdukları yerden alıp ütöledi.’

2.4.3.1. Nesne Türleri

2.4.3.1.1. Belirtili Nesne

Yükleme hâli eki almış nesnelere belirtili nesne denilmektedir. Belirtili nesne konuşan ile dinleyen tarafından bilinen bir varlığa işaret eder (Çelik vd., 2006: 18). Nesnenin belirtili olması sadece yükleme hâline bağlı değildir. İyelik ekleri de nesneyi, kime ait olduğunu bildirerek, belirli kılabilir (Ediskun, 1999: 352).

Oglanjyk itiň kellesini sypap, jaýa girip gitdi.(MÄ 7/35)
'Oğlancık köpeğin kafasını okşayıp eve girdi.'

Hatda pikirinde onuň eli diplomatly, plaşyny eliniň egremçesine atyp, samolýotdan düşüp gelişini-de gördi. (ZB 365/9) 'Hatta düşüncelerinde onun eli çantalı, pardösüsünü koluna atıp uçaktan inip gelişini de gördü.'

Saryhanow täze gazylan okobyň alkymyna üşürilen topragy emay bilen ýepbeşledi-de, pilini gapdala goýdy. (YA 213/34-36)
'Sarıhanov, yeni kazılmış çukurun kenarına yağılan toprağı dikkatlice düzeltti ve küreğini kenara koydu.'

Görşümüz ýaly, arzuwlar, umytlar, niýetler şahyry aldaýar. (MÇ 45/18) 'Gördüğümüz gibi arzular, ümitler, niyetler şairi aldatıyor.'

1957-1967-nji ýyllar aralykda gazetä Akmyrat Mämmedow redaktirläpdi. (H 5/1/33) '1957-1967 yılları arasında gazeteyi Akmırat Mämmedov redakte etmişti.'

Türkmen Türkçesinde, ünlü ile biten sözcüklere yüklem hâli eki *+nI* şeklinde eklenir. Ek; sözcüğün son ünlüsünde uzunluk oluşmasına sebep olur⁴.

Bir gün ýañky aýal ärine garap: - Sen git-de, patyşany myhmançylyga çagyry - diýipdir. (AA 33/17) 'Bir gün bu kadın kocasına: Sen git de padişahı misafirliğe çağır, demiş.'

⁴ Son ünlüsü "e" olan sözcüklerde ise bu ünlü genişleyerek, "ä" ünlüsüne dönüşür.
terne > ternä+ni

*Itler bütin **dünýäni** diňe çal reňkde görýärler.* (MÄ 5/16)
‘Köpekler tüm dünyayı boz rekte görüyorlar.’

*Posýologyň çetindäki ýandaklykda otlasyn diýip, **düýäni** duşaklap goýberýändiklerini Akbaý bilýär, ol häzir şol ýerik gider.* (MÄ 7/18)
‘Köyün kenarındaki yandak dikenlerinin olduğu yerde otlasın diye deveyi köstekleyip koyuverdiklerini Akbay biliyor; o şimdi oraya gider.’

*Sapa ol **almany** suwdan alagadan **yaryny** iýäýipdir.* (GA 15/5)
‘Sapa o elmayı sudan alır almaz yarısını yiyivermiş.’

*Ol onsoň ýangynly bolup, “**Ajap eýýam gelmedini**” ýazmaga mejbur bolýar.* (MÇ 45/19) ‘O bundan sonra içi yanarak “Acap eyyam gelmedi”yi yazmaya mecbur oluyor.’

Türkmen Türkçesinde, Rusçadan alıntılanan ve “hakyndalyk doldurgyjy” diye adlandırılan tümleçler bulunmaktadır (Azimov ve Bayliyev, 1967: 54; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 87; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 201). Bu tümleçler “hakynda, dogrusynda, barasynda, babatynda, hakda, dogruda, barada” sözcükleri ile oluşturulmaktadır. Bu öbekler edat öbeğidir ve yüklemi fiil olan cümleler içerisinde belirtili nesne olarak kullanılır.

***Bu hasap hakynda** pikir eden wagtynda, adamsynyň özüni şu duruşda görýänligine begendi.* (ZB 366/24) ‘Bu hesap hakkında düşündüğü zaman, kocasının kendisini bu haliyle görmesinden mutlu oldu.’

***Bu goja at idetmegiň aýratynlyklary barada** köp gürrüňleri berdi.* (BB 4/3/18) ‘Bu ihtiyar at yetiştirmenin özellikleri hakkında çok şey anlattı.’

Türkmen Türkçesinde dikkat çekici bir özellik de *dowam et-* (devam et-) fiil öbeğinin sürekli olarak belirtili nesne istemesidir. Bu yapılar Türkiye Türkçesinde yönelme hâli ile karşılanmaktadır.

*Kölüň daşyndan aýlanyp Muhammet **ýoluny dowam etdi.*** (MÄ 42/3) ‘Muhammet gölün etrafından dolaşıp yoluna devam etti.’

Onuň ikerjiňlenýänligini görüp, garryçopan gürrüňini dowam etdi. (MÄ 138/2) ‘İhtiyar çoban, onun tereddüt ettiğini görüp konuşmasına devam etti.’

Birnäçe sekunt dymyp oturandan soň, bufetçi sözüni dowam etdirdi: (MÄ 217/34) ‘Birkaç saniye susup oturduktan sonra büfeci sözlerini devam ettirdi.’

Boýny ýylanly garry ýene ýoluny dowam etdiripdir. ‘Boynu yılanlı ihtiyar yoluna devam etmiş.’(GA 20/32)

“Onuň özi meni şeýle görýändir-dä” diýip, suraty synlamagy dowam etdirip oturyşyna oýlandy. (ZB 366/22) ‘O beni böyle görüyordur, diye resme bakmaya devam ederken düşündü.’

Türkmen Türkçesinde *güt-* anlamında kullanılan *bak-* fiili de genellikle belirtili nesne istemektedir. Aynı anlamdaki *bak-* fiili Türkiye Türkçesinde yalnız veya yönelme hâli ile kullanılmaktadır.

Bu günler ol hojaýyn bilen goýun bakanok, olar dynç alýarlar. (MÄ 6/14) ‘Bu günlerde o sahibi ile koyun gütmüyor, onlar dinleniyorlar.’

Olar üç bolup bir süri dowary bakýarlar. (MÄ 7/24) ‘Onlar, üçü birlikte bir sürü davarı güdüyorlar.’

Ol işlän döwründe tohum atlary bakmak bilen hem meşgullanypdyr. (BB 4/3/16) ‘O, çalıştığı dönem safkan atlara bakmak de meşgul olmuş.’

İç cümleler de belirtili nesnedir.

“Meniň iberen işlerim konkursdan geçipdir...” diýdi-de, Moskwa okamaga gitdi. (ZB 365/34) ‘Benim gönderdiğim çalışmalarım yarışmadan geçmiş... dedi ve Moskova’ya okumaya gitti.’

Näme üçin hiç zat aljak däl? - diýip, Sapa oňa sorag beripdir. (GA 16/36) ‘Sapa, neden hiçbir şey almayacaksın, diye ona sormuş.’

2.4.3.1.2. Belirtisiz Nesne

Belirtisiz nesne, eksiz yükleme hâlinde bulunan nesneye denilmektedir. Belirli değil de genel bir varlığı temsil eder. Eksiz hâlde bağlandığı yüklem hemen önünde yer alır. Araya başka öge giremez.

- *Men saňa bir manat berdim, sen bolsa maňa dört manat bilen bir çeňňel köpük gýtargy berýärsiň...* (MÄ 155/24) ‘Ben sana bir manat verdim, sen ise bana dört manat ile bir avuç para üstü veriyorsun.’

Ýañky aýalyň äri alan eşekleri bilen dagdan gumdan odun getirip satýan eken. (AA 33/10) ‘Bu kadının kocası aldığı eşekleri ile dağdan, çölden odun getirip satıyormuş.’

Önde, belent bayýrlaryň gerşinde nemetsler ýer külünleýärdi. (YA 214/5) ‘Önde yüksek bayırların sırtında Almanlar yer kazıyordu.’

Bu işler adam saýlaýardy. (H 5/1/69) ‘Bu işler adam seçiyordu.’

2.4.4. Yer Tamlayıcısı

Yer tamlayıcısı sözcük veya sözcük öbeklerine, yalnızca, bir yere yönelme, bir yerde bulunma, bir yerden ayrılma anlamı katan hâl ekleri getirilerek oluşturulan cümle ögesidir. Eylemin gerçekleştiği yönü, bulunduğu yeri, başladığı noktayı belirterek, yüklemi tamamlar. Yer tamlayıcısı, kılış bildiren eylemin yönünü, gerçekleştiği yeri, kaynağını veya başlangıç noktasını gösteren cümle ögesidir. Oluş ve durum bildiren yüklemlerde, sadece, oluşun yerini bildiren yer tamlayıcısı bulunabilir.

Türkiye Türkçesinde “dolaylı tümleç” diye adlandırılan cümle ögesi için Türkmen Türkçesinde, nesne haricinde tüm tümleçleri kapsayan ve düz olmayan, eğri anlamındaki “gytak” sözcüğü ile oluşturulan “gytak doldurgyç” (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 85) kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesi ile ilgili eserlerde kullanılan “dolaylı tümleç” hem adlandırma hem de işlev olarak tartışmalı bir konudur. Yer tamlayıcısı, yer bildirme haricinde, dolaylı tümlece atfedilen diğer özellikleri içermemektedir.

Bir cümlede birden fazla yer tamlayıcısı bulunabilir. Bu yer tamlayıcılarının aynı eki taşımaları şart değildir (Çelik vd., 2006: 19; Özkan ve Sevinçli, 2009: 129).

Yer tamlayıcısı, katma anlamında “hem” edatı alabilir. Edat bazen tümlece, ses uyumuna da uyarak, ek gibi bitişebilir.

Yönelme, bulunma ve ayrılma durumu eklerini taşıyan bazı sözcük ve sözcük öbekleri sebep, şekil, zaman, miktar vb. durumları bildirdikleri için yer tamlayıcısı değil, zarf tümleci olarak işlev görürler. (Çelik vd., 2006; Özkan ve Sevinçli, 2009)

2.4.4.1. Yer Tamlayıcısı Türleri

Yer tamlayıcısı; aldığı, yönelme (+A), bulunma (+dA), ayrılma (+dAn) ekleri sayesinde sözcük öbeklerine farklı anlamlar katar. Bu anlamlar doğrultusunda yer tamlayıcı, “Yönelme Tümleci”, “Bulunma Tümleci” ve “Ayrılma Tümleci” şeklinde alt başlıklar altında değerlendirilebilir. Türkmen Türkçesinin söz dizimi ile ilgili eserlerde bu tümleçler “*yöneliş doldurgyjy*”, “*orun doldurgyjy*”, “*çykyş doldurgyjy*” şeklinde aldandırılmaktadır.

2.4.4.1.1. Yönelme Tümleçleri

Yönelme tümleci kılış cümlelerinde bulunur. Eylemin yöneldiği yeri, şahsı gösterir. Yönelme tümleci +A yönelme hâli eki almış söz veya sözcük öbeklerinden oluşur. Yönelme tümleçleri Türkmen Türkçesinde “*yöneliş doldurgyjy*” terimiyle adlandırılmaktadır. Bu adlandırma yer-yön bildiren zarf tümleçlerini de kapsamaktadır. Çalışmamızda bu tümleçler zarf tümleçleri kısmında ele alınmıştır. Yönelme tümleci, Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda; “*kime, neye, nereye, kaç şeklindeki sorulara cevap olur, cümlede anlatılan düşüncenin, hareketin nereye yöneldiğini, kime, neye yönlendirildiğini gösterir. Yönelme tümleci yönelme hâlindeki (yöneliş düşünüm) sözcüklerden oluşur.*” (Azimov ve Baylyyev, 1967: 49) şeklinde tarif edilmektedir. Yönelme tümleci, bu tarifte verilen “kaç?” sorusu hariç diğer sorulara cevap olan yönelme hâli eki almış ögedir.

Hojayynyň düýäniň üstüne azygyny ýükläp, ony idip, goýun bakmaga gidendigine şübhelenmän, it mal örüsinä gidýän ýola düşdi. (MÄ 8/22) ‘Köpek, Sahibinin devenin üstüne azığını yükleyip, deveyi çekip, koyun bakmaya gittiğinden şüphe duymadan otlağa giden yola düştü.’

Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa: gitjeklerin geyimlerini alyp, goňşy otaga ütük etmäge geçdi. (ZB 364/20) ‘O, tekrar çocuklarını doyurup yatırdıktan sonra ertesi gün erkenden okula gidecek olanların giysilerini alıp ütü yapmak için yan odaya geçti.’

Aýbölek ütüklik işlerini boldum edensoň ýatmak üçin ilki agşamdan uklap galan dört yaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi. (ZB 364/34) ‘Aybölek ütü işlerini tamaladıktan sonra yatmak için akşamın erken saatlerinde uyuyup kalan dört yaşındaki oğulcuğunun yanına geçti.’

XVI-XVII asyrlarda Türkmenistanda we Mangyşlakda ýaşan çandyrlylary Hywa we Buhara hanlygyna göçüripdirler. (ÇT 6/18) ‘XVI-XVII asırlarda Türkmenistan’da ve Mankışlak’ta yaşayan Çandırları Hive ve Buhara hanlığına göç ettirmişler.’

Çünki at semrese, ýalynyň aşagyna ýag toplaýar. (BB 4/3/3) ‘Çünkü at semirse yelesinin altında yağ toplanıyor.’

Ol salam berip, patyşanyň ýanyna baryp, ony öýüne myhmançylyga çagyrypdyr. (AA 33/20) ‘O, selam vererek padişahın yanına gidip onu evine misafirliğe çağırmış.’

Şeýlelikde, didaktikanyň sotsial tarapy güýçlenip, çylşyrymly durmuşa, taryhy hakykata golaýlaşypdyr. (DS 18/13) ‘Böylece didaktik türün sosyal tarafı güçlenip, karmaşık hayata, tarihi gerçeğe yaklaşmış.’

Yönelme hâli eki, ünlü ile biten sözcüklere getirildiğinde Türkiye Türkçesinin aksine araya kaynaştırıcı ünsüz girmez⁵.

⁵ Kaynaştırıcı ünsüz yerine sözcükteki son ünlüde uzunluk oluşur. Son ünlüye göre ekin getirilişi ile ilgili özellikler şu şekilde sıralanabilir:

Türkmen Türkçesinde sözcük sonunda “o, ö, u, ü” ünlüleri yer almaz. Bunlardan sadece “o” ünlüsü Rusçadan alınma kelimelerde sözcük sonunda bulunabilir. Sonu “a” ve “ı” ünlüsü ile biten ve sözcüklere yönelme hâli eki eklendiğinde hâl eki ile son ünlü birleşerek sözcük sonunda uzun bir “a” oluşmasını sebep olur. “e” ve “i” ünlülerinden biri ile biten sözcüğe yönelme hâli eki getirildiğinde sonda uzun bir “ä” ünlüsü oluşur.

Turba > *Turba+a* > *Turba*:

Gazı > *Gaza+a* > *Gaza*:

Terne > *Terne+e* > *Ternä*., *Päki* > *Päkä*., *köçe* > *köçä*., *käse* > *käsä*

Biz+iň+ki > *Biz+iň+ki+e* > *Biziňkä*:

*Muhammet basym **çeşmä:** ýetti.* (MÄ 135/27) ‘Muhammet çabucak çeşmeye ulaştı.’

*Ýolagçy çäýnegi önüne süýşürdi, onuň içindäki suwuklykdan **käsü:** guýdy.* (MÄ 136/38) ‘Yolcu demliği önüne çekti, içindeki sıvıdan kâseye döktü.’

***Moskwa:** giden adamsy indi şu gije ýa-da ertirin bir ýerlerinde gara bermelidi.* (ZB 365/4) ‘Moskova’ya giden kocası artık, bu gece veya yarın gün içinde gelmeliydi.’

Türkiye Türkçesinde, bulunma veya birliktelik hâliyle kullanılan bazı tümleçler, Türkmen Türkçesinde yönelme hâli ile kullanılmaktadır.

*Emma çabga adamyň hem düýäniň yzyny eredip **guma** garypdyr.* (MÄ 12/3) ‘Ama sağanak insanın ve devenin izini eritip kumla karıştırmış.’

*Uly tuda ýetmänkä, barsyts burnuna **ýaga** gowrulýan balygyn, ysy geldi.* (MÄ 54/40) ‘Büyük duta ulaşmadan parsın burnuna yağda kızartılmış balığın kokusu geldi.’

*Biz seni rehimsizlik bilen çapyp, **oda** ýakdyk, seniň **oduña** nahar bişirdik, çay’ gaýnatdyk.* (MÄ 33/11) ‘Biz, seni acımasızca kesip, ateşte yaktık, senin ateşinde yemek pişirdik.’

*Şol hekaya ýalňyz baýlygy — guba düýesini Magtymgulynyň **kitabyna** çalşan sowatsyz garyp daýhan hakdady.* (YA 216/16) ‘Bu hikâye, tek zenginliği olan altın renkli devesini Mahtumkulu’nun kitabıyla değişen eğitimsiz fakir çiftçi hakkındaydı.’

*Obasyna gelip, toý tutup, şol **gyza** hem öýlenipdir.* (GA 18/5) ‘Köyüne gelip düğün yapıp o kızla da evlenmiş.’

Tersi durumlar da görülebilmektedir. Türkiye Türkçesinde yönelme hâli eki alan yer tamlayıcısı, Türkmen Türkçesinde kimi zaman bulunma hâli ekiyle karşılanabilmektedir:

Bu setirler ylmyň öňünde Magtymgulyny täzeden öwrenmek, täzeden açmak wezipesini goýýar. (MÇ 41/26) ‘Bu satırlar, ilmin önüne Mahtumkulu’nu yeniden araştırma, yeniden keşfetme vazifesini koyuyor.’

Türkmen Türkçesinde *düşün-* (*anla-*) fiili yönelme hâli ekli öge istemektedir.

“Iý” sözüne it gowy düşünýär, ol ýalyny iýip başlady. (MÄ 7/39)
“Ye” sözünü Akbay iyi anlıyor, o yalını yemeye başladı.

Adamyň diline doly düşünmeýşi ýaly, onuň edýän hereketiniň-de köpüsine Akbaý doly düşünenok. (MÄ 9/14) ‘İnsanın dilini anlamadığı gibi onun yaptığı şeylerin çoğunu akbay tam anlamıyor.’

Bu zatlara düşünjek bolup, it kellesini-de kân agyrdanok. (MÄ 9/16) ‘Köpek, bu şeyleri anlayacak olup başını da çok ağrıtmıyor.’

It buýrug a ýene düşünmedi. (MÄ 24/38) ‘Köpek emri yine anlamadı.’

2.4.4.1.2. Bulunma Tümleri

Bulunma veya kalma tümleri, kılış fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde kılışın gerçekleştiği yeri; oluş, durum ifade eden yüklemelerde ise bunların yerini bildirir. Bu tümler Türkmen Türkçesinde “*orun doldurgyjy*” denilmektedir. Orun sözcüğü “yer” anlamına gelmektedir.

Azimov ve Baylyev, bulunma tümlerini, “*Orun doldurgyjy kimde, nede, nerede, şeklindeki sorulara cevap olur, cümlede anlatılan düşüncenin, gerçekleştiği yeri gösterir. Orun doldurgyjy bulunma hâlindeki (wagt-orun düşüm) sözcüklerden oluşur.*” şeklinde izah etmektedir (1967: 47).

Türkmen Türkçesinde, bulunma hâli eki +*dA* ekidir. Bulunma hâli eklerinin ilk ünsüzü, eklendiği sözcüğün son ünsüzü tonsuz da olsa tonsuzlaşmaz. Türkmenistana’da hazırlanan söz dizimi ile ilgili eserlerde, yalın hâldeki yer-yön

zarfları da bu tümlece dâhil edilmektedir. Bu tür tümleçleri yer zarfı tümleçleri içinde almak daha uygun olacaktır.

Oglanyň garşysynda mawumtyl köl peýda boldy. (MÄ 16/15)
‘Oğlanın karşısında mavimsi göl peydah oldu.’

Önde, belent baýyrlaryň gerşinde nemetsler ýer kültünleýärdi.
(YA 214/5) ‘Önde yüksek bayırların sırtında Almanlar yer kazıyordu.’

Gije indi bir wagtlap bäre biri gaptalda durup Aýbölegi synlaýardy. (ZB 367/2) ‘Gece, şimdi uzun zamandan beri bir kenarda Aybölek’i izliyordu.’

Düzlük sähralarda, daglyk mekanlarda at idetmegiň özüne mahsus tärleri bolýar. (BB 4/1/31) ‘Düz çöllerde, dağlık mekanlarda at yetiştirmenin kendine has yöntemleri var.’

Şeýdip, dürli oblastlarda Çandyr atly obalar döräpdir. (ÇT 6/28)
‘Böylece çeşitli bölgelerde Çandır adında köyler ortaya çıkmıştır.’

Şahyr daş-töwereginde bolýan näsazlyklary, sotsial ýetmezçilikleri duýupdyr we olary ýazgarypdyr. (DS 18/7) ‘Şair etrafında olan düzensizlikleri sosyal eksiklikleri hissetmiş ve onları eleştirmiştir.’

2.4.4.1.3. Ayrılma Tümleçleri

Ayrılma veya çıkma tümleci; yüklemde belirtilen hareketin kaynağını, başlangıç noktasını veya üzerinden geçtiği yeri ifade eder. Ayrılma tümleci, ayrılma hâli (çykyş düşüm) eki almış sözcük veya sözcük öbekleridir. Türkmenistan’da hazırlanan söz dizimi çalışmalarında, “çykyş doldurgyjy” diye adlandırılan bu yapı şöyle anlatılır: “*Ayrılma tümleci kimden, neden, nereden, kaçtan, şeklindeki sorulara cevap olur, çoğunlukla hareketin başlama noktasını, bir şeyin alındığı yeri, bir şeyin, neden yapıldığını vb. gösterebilir. Ayrılma tümleci ayrılma hâli eki almış sözcüklerden oluşur.*” (Azimov ve Baylyyev, 1967: 55). Türkmen Türkçesinde, ayrılma hâli +dAn eki ile yapılmaktadır. Ayrılma hâli ekinin ilk ünsüzü, eklendiği sözcüğün son ünsüzü tonsuz da olsa tonsuzlaşmaz.

*Bahar aýynda **toprakdan** şeýdip kömelegiň çykýandygyny Çary bilýär.* (MÄ 16/39) ‘Çarı, bahar ayında topraktan mantarın böyle çıktığını biliyor.’

*Gije **derýanyň aňyrsyndan** termos bilen gyzygyn nahar hem getirilen eken.* (YA 217/3) ‘Gece nehrin öbür tarafından termos ile sıcak yemek de getirilmiş.’

*Saç-sakgaly kömür ýaly hüýt gara bagban almany synlapdyr-da: - Hawa, bu alma meniň **bagymdan** bolmaly — diýipdir.* (GA 16/25) ‘Saçı sakalı kömür gibi kapkara bahçıvan elmaya bakmış: Evet, bu elma benim bahçemden olmalı, demiş.’

*Adamysy öýde günlerin “Getir, kömekleşeli!?” diýende hem ol juda bir işi başyndan agdyk bolaýmasa, **elinden** işini bermezdi.* (ZB 364/32) ‘Evde olduğu günler kocası “Getir, yardımlaşalım.” dediğinde de o aşırı derecede işi başından aşmasa elinden işini vermezdi.’

*Ol aýal bolsa adamsynyň gazanan pullarynyň bir belegine **bazardan** pagta satyn alypdyr.* (AA 33/6) ‘O kadın ise kocasının kazandığı paraların bir kısmıyla pazardan pamuk satın almış.’

Bu tarifte “kaçtan?” sorusunun da verilmesinin sebebi, Türkmen Türkçesinde bedel-fiyat ifadesinin, yönelme hâli veya ayrılma hâli eki almış sözcüklerle ifade edilebiliyor olmasındandır. Fakat bu yapıdaki tümleçleri nicelik bildiren zarf tümleçleri içinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Türkiye Türkçesinde, yönelme hâli ile kullanılan bazı tümleçler, Türkmen Türkçesinde ayrılma hâli ile kullanılmaktadır. Bu durum özellikle *sora-* (sor-) ve *çık-* fiillerinde dikkat çekmektedir. Türkmen Türkçesinde bu hâl ekine “çykyş düşüm” denildiğine göre *çık-* fiili ile ayrılma halinin kullanılması tabii gözükmektedir.

*Itiň **öňünden** iki sany adam çykdy.* (MÄ 8/38) ‘Köpeğin önüne iki adam çıktı.’

*Ýöräp baryarkaň **üstünden** basaymasaň ýa ot orup ýörkäň bilinden gysymlaýmasaň; dört nejisniň biri-de adama degenok.* (MÄ

160/32) ‘Yürüyüp giderken üstüne basmasan veya ot biçerken belini sıkmasan, dört pisliğin hiç biri insana dokunmaz.’

Ol az ýöräp, köp ýöräp, bir bagyň üstünden barypdyr. (GA 15/11) ‘O, az gitmiş, çok gitmiş, bir bahçeye ulaşmış.’

Eslî ýol geçeninden soň onuň öňünden ullakan bir bag-bakjalyk çykypdyr. (GA 16/7) ‘Epey yol giçtikten sonra onun önüne büyük bir bağ bahçe çıkmış.’

Ýöne men sizden ýene bir zat sorajak. (GA 17/30) ‘Fakat ben size bir şey daha soracağım.’

Ýok, men ondan aýalynyň bardygyny ýa ýokdugyny soramandyryn. (AA 32/14) ‘Hayır, ben ona karısının olup olmadığını sormadım.’

Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinden farklı dikkat çekici bir diğer özellik de Türkiye Türkçesinde birliktelik hâli ile kullanılan bazı sözcüklerin ayrılma hâli eki alıyor olmasıdır. Özellikle *dol-* fiili ayrılma hali ekli öge istemektedir.

Ol az salymdan içine sünk atylyp ýarmadan bişirilen ýaly Akbayın öňünde goýdy. (MÄ 7/36) ‘O, kısa bir süre sonra içine kemik atılıp yarmayla pişirilmiş yalı Akbay’ın önüne koydu.’

Jülgäni ýikdekçe birçaklar suwdan dolup akan derýanyň hanasy hasap etdi. (MÄ 41/34) ‘Genç, vadiyi nehrin bir zamanlar suyla dolup akan yatağı saydı.’

Itiň naharyny sowamagy üçin bir gyrada goýup, Muhammet tüňçesini ýene suwdan doldurdy we ony eýýäm köze öwrülen oduň üstünde ornaşdyrdy. (MÄ 42/21) ‘Muhammet, köpeğin yemeğini soğuması için bir kenara koyup çaydanlığını yine suyla doldurdu ve onu artık köze dönmüş ateşin üzerine yerleştirdi.’

Gaçyny ýykçaň, dokuly köljagaz suwdan dolar, balyk hem ajaldan halas bolar. (MÄ 44/41) ‘Bendi yıksan, mersin balığı olan gölcük suyla dolar, balık da ecelden kurtulur.’

*Bahar aýynyň Güni asmana galyp sährany **nurdan** doldurdy.* (MÄ 68/37) ‘Bahar ayının güneşi gökyüzüne yükselip çölü nurla doldurdu.’

*Çoban goýun sürüsiniň ýanyna çolugy iberdi, özi bolsa täze **etden** çorba bişirmek üçin gazan atardy.* (MÄ 84/42) ‘Çoban koyun sürüsünü yanına yardımcısını gönderdi, kendisi ise taze etle çorba pişirmek için kazan koydu.’

*Kirpileri **birinden** iber ýa özüň geleniňde getir.* (MÄ 119/2) ‘Kirpileri biriyle gönder veya kendin geldiğinde getir.’

*Asman ýyrtyjy **guşlardan doly.*** (MÄ 243/29) ‘Gökyüzü yırtıcı kuşla dolu.’

Belirtili nesnenin yükleme hâli ile dönüşümlü olarak ayrılma hâli eki aldığı görülebilmektedir. Bu sözcükler, Türkiye Türkçesinde yönelme hâli eki almaktadır.

*Tüýlek boýny bilen Jeyhunýň **boýnuny** basdy.* (MÄ 108/12) ‘Tüylü boynuyla Ceyhunun boynuna bastı.’

*Tüýlek boýny bilen Jeyhuňýň **boýnundan** ýene basdy.* (MÄ 108/14) ‘Tüylü boynuyla Ceyhunun boynuna yine bastı.’

2.4.5. Zarf Tümleci

Sözcük türleri içerisinde yer alan zarflar; başka zarfları, sıfatları veya yüklemelerini nitelerler. Zarfların, zarf tümleci olabilmesi için doğrudan yüklem veya yüklemsileri niteliyor olmaları gerekir. Kısaca; miktar, yer, yön, zaman, nasıllık ilişkisiyle yüklemi niteleyen veya sınırlandıran sözcük veya sözcük öbeklerine zarf tümleci denilir, şeklinde tarif etmek mümkündür.

Türkiye Türkçesinin söz dizimi ile ilgili kaynakların tamamında zarf tümleçlerinin çekimsiz unsur olduğu belirtilmektedir. Zarf tümleçlerine getirilen +A, +dA, +dAn, +dAn... +A ekleri; yer tümleçlerinde olduğu gibi yer, yön ve ayrılma değil; zaman, durum, tarz ve miktar bildirebilirler (Dizdaroğlu, 1976: 120; Özkan ve Sevinçli, 2009: 127). Zarf tümleçleri; eşitlik eki (+çA), yönelme eki (+rA, +ArI), vasıta eki (+lA, +n) eklerini alabilmektedirler. Ayrıca, Ediskun, yükleme hâli eki +I

alabildiklerini de belirtmektedir (Ediskun, 1999: 361). Karaörs, zarf tümlecini, “*Fiilin ifade ettiği hareketin hangi zamanda, nasıl, niçin, hangi sebep ve vasıtalar, ne şekilde, hangi şartlarla yapıldığını veya olduğunu gösteren cümle unsuru zarftır. Zarf cümlede çekimsiz olarak, fiile doğrudan doğruya bağlanır. Zarfin sonunda bulunabilen eşitlik, vasıta (insturumental) ve yön ekleri ile edatlaşmış bazı kelimelerde görülebilen datif, lokatif ve ablatif ekleri birer işletme eki değil, zarf eki durumundadır. Zarf, cümlede çekimsiz unsurdur*” şeklinde izah etmektedir (1993: 42-43). İzahta da görüldüğü gibi bu ekleri zarf eki olarak nitelendirmektedir. Delice ise, “*İsmlere gelerek onları zarfa dönüştüren ekler bunların dışındadır; çünkü, bu ekler zaten isim unsurunu zarf tümleci yapmaktadır. ‘bu kitabı [Ahmet’e] getirdim.’ ‘Dikkat ve enerjisi, [mahdut sayıda öğrenciyi eğitmeye] yeter.’ cümlelerinde geçen Ahmet ismi ile mahdut sayıda öğrenciyi eğitmek isim-fiil öbeğine ulanmış olan yönelme hâli eki –A, için edatını temsilen kullanılarak bağlandığı yüklemeleri sebep yönüyle tamamladığı için zarf tümleci yapmıştır. Buradaki eklere bakarak bunlara dolaylı tümleç demek doğru değildir*” şeklindeki izahıyla, bu eklerin zarf tümleci yaptıklarını belirtmektedir (2007a: 159).

Yukarıda belirtilen sözcük ve öbeklerinin yanı sıra özellikle asıl cümlenin şartı olan şart yan cümleleri ve zarf-fiiller ile oluşturulan öbekler, zarf tümleci olabilmektedir. Cümlede, yüklem talepleri doğrultusunda birden fazla, aynı ve farklı türde zarf tümleci bulunabilir.

Zarf tümleçleri Türkmen Türkçesinde tek bir başlıkta değil, wagt, hal-ýagdaý, ölçeg-mukdar, orun, sebep hem maksat, meñzetme doldurgyjy gibi başlıklar altında ele alınmaktadır. Fakat ana hatları ile ve işlevsel olarak aşağıdaki başlıklar altında incelenebilirler.

2.4.5.1. Zaman Zarfı Tümleçleri

Yüklem aldıkları zaman ekleri aslında zaman bildirmektedir. Fakat zaman bildiren zarf tümleçleri vasıtası ile eylemin zamanı daha da belirginleştirilmektedir (Dizdaroğlu, 1976: 120). Zaman ifade eden zarf tümleçlerine Türkmen Türkçesinde “*wagt doldurgyjy*” denilmektedir. Azimov ve Baylıyev zaman zarfı tümleçlerini “*Zaman Tümleci ne zaman? ne vakit? ne kadar süreyle? ne zamana kadar? ne zamandan beri? şeklindeki sorulara cevap olup cümlede anlatılan düşüncenin*

zamanını gösterir” şeklinde izah etmektedirler (1967: 42). Görüldüğü gibi yüklem, zaman kavramını eklerle üstünde taşısa bile zarf tümleçleri ile daha da netleştirmektedir.

Käte itiň yzyna düşüp baryanyň hojanyň wagty bilen görenok. (MÄ 8/14) ‘Bazen köpeğin peşine düşüp geldiğini sahibi zamanında göremiyor.’

Aýgtyly pursatda olaryň birisi-de aljyramaz, mert durup söweşer. (YA 216/9) ‘Karar anında onların birisi dahi acele etmez mertçe durup savaşırlar.’

Aýbölek her gezek adamsy sapara gidende bu pursady başdan geçirýärdi. (ZB 364/19) ‘Aybölek her seferinde kocası sefere gittiğinde bu anı başından geçiriyordu.’

Moskwa giden adamsy indi şu gije ýa-da ertirin bir ýerlerinde gara bermelidi. (ZB 365/4) ‘Moskova’ya giden kocası artık, bu gece veya yarın gün içinde gelmeliydi.’

Suw daşgyny wagtynda aprel’ - may’ aýlarynda Kaşgaderýanyň suwy Çandyra çenli ýetip barýardy hem-de bu taýlarda diliňi ýarajak ýaly süýji - nabat Çandyr gawunlary yetiştirilýärdi. (ÇT 6/35) ‘Su taşkını zamanında, nisan ve mayıs aylarında Kaşgaderya’nın suyu Çandır’a kadar ulaşıyor ve buralarda dilini yapıştırarak kadar tatlı Çandır kavunları yetiştiriliyordu.’

Ol meýdandan towşan, gulan, keyik ýaly haywanlary awlap, mes bolup ýören wagtynda, önünden eşikleri salsal bolup ýören bir garyp adam çykypdyr. (AA 32/3) ‘O, kırdan tavşan, kulan, geyik gibi hayvanları avlayıp eğlenirken, önüne elbiseleri yırtık yırtık olan fakir bir adam çıkmış.’

Zaman ifade eden zarf tümleçleri; zaman zarfları, zaman bildiren sözcük veya sözcük öbekleri, “+dAn soň (sonra), +dAn öň (önce), +dAn owal (evvel), +dAn ozal (önce), +dAn bari, +A çenli (kadar)” gibi ayrılma hâli, yönelme hâli ve edatla

kurulan edat öbekleri, +*dAn* ayrılma hâli ekli zaman bildiren sözcükler ile oluşturulur (Azimov ve Baylıyev, 1967: 42).

*Belki, üç **sagatdan** gelerin, belki, üç **günden** gelerin.* (MÄ 182/7)
‘Belki, üç saat sonra, belki üç gün sonra gelirim.’

*Ol çadyryna girdi-de süýnup ýatdy, üç **minutdan** uka gitdi.* (MÄ 225/2) ‘O, çadırına girdi ve uzanıp yattı, üç dakika içinde uykuya daldı.’

*Säher ukudan **oýanan badyna** ýigdekçe yz çaldy.* (MÄ 39/1)
‘Sabah uykudan uyanır uyanmaz genç iz peşine düştü.’

*Tagan sazagy jülgeden **çykan badyna** gördi.* (MÄ 66/20) ‘Tagan sazak ağacını vadiden çıktığı anda gördü.’

*Aýbölek ütüklik işlerini **boldum edensoň** ýatmak için ilki aşamdan uklap galan dört yaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi.* (ZB 364/34) ‘Aybölek ütü işlerini tamaladıktan sonra yatmak için akşamın erken saatlerinde uyuyup kalan dört yaşındaki oğulcuğunun yanına geçti.’

*Gawunlar **geljek ýylyň maý aýyna deňiç** saklanardy, dayhanlar baharda etini iýip, tohumyny gämik ederdiler.* (ÇT 6/39) ‘Kavunlar gelecek yılın Mayıs ayına kadar korunuyordu, çiftçiler baharda kavunu yiyip çekirdeğini tohum olarak kullanıyorlardı.’

*Atşynaslar **aty göreenden**, onuň haýsy ýerde derkardygyna belet bolupdyrlar.* (BB 4/1/33) ‘Atşınaslar atı gördükleri andan itibaren onun nerede gerekli olacağına hâkimdirler.’

+*LÄ-p* ekinin Türkiye Türkçesinde “boyunca” sözcüğü ile oluşturulan yapıları da karşıladığı görülmektedir.

*Eýsem kyrk ýaşan Magtymguly **şonça ýyllap** ownuk zadyň aladasyňy eden dälidir?!* (MÇ 42/33) ‘Öyleyse kırk yaşına gelen Mahtumkulu o kadar yıl boyunca ufak tefek şeyler için kaygılanmamıştır.’

*Her gezek Akmyrat gaýdyp geler uçurlary ol **birnäçe günlöp** oňly uklap bilmezdi. (ZB 365/1) ‘Her seferinde Akmurat dönüp geleceği zamanlar o birkaç gün boyunca rahat uyuyamazdı.’*

*Şeýlelik bilenem, Aýbölek ýene-de **bäş ýyllap** çülpeje çagajyklaryny gujaklap, ýola gözledi. (ZB 365/35) ‘Böylece Aybölek yine beş yıl boyunca küçücük çocuklarını kucaklayıp yol gözledi.’*

*Gije indi bir **wagtlap bəri** biri gaptalda durup Aýbölegi synlaýardy. (ZB 367/2) ‘Gece, şimdi uzun zamandan beri bir kenarda Aybölek’i izliyordu.’*

Türkmen Türkçesinde “*gündiz, gije, yaz (bahar), tomus (yaz), gyş*” gibi zaman ifade eden bazı sözcüklerden sonra *iyelik eki + zamir n’si + yönelme hâli eki* ile zaman zarfı tümleci yapıldığı görülmektedir.

*Gadymy adamlar ýyldyzlar boýunça **gijelerine** şöwür çekip baryan ugurlaryny kesgitläpdirler. (MÄ 63/32) ‘Eski insanlar yıldızlara göre geceleri yolculuk ederken gittikleri yönü belirliyorlarmış.’*

*Olaryň bahar paslynda **gündizine** uzyn bedenlerini ýumşak çäge gömüp, diňe kellelerini gumdan çykaryp, golaýlaryna gelen mör-möjegi we guşlary tutuşlaryny Muhammet kân gezek görüpdü. (MÄ 74/4) ‘Muhammet, Onların bahar mevsiminde uzun bedenlerini yumuşak kuma gömüp sadece kafalarını kumdan çıkararak yakınlarına gelen börtü böceği ve kuşları yakalayışlarını, çok defa görmüştü.’*

*Häzir bolsa köpek **tomsuna** kölegede, **gyşyna** güneyde ýatyp ýalyny iýýär. (MÄ 139/26) ‘Şimdi ise erkek köpek yazın gölgede, kışın güneyde yatıp yalını yiyor.’*

2.4.5.2. Durum Zarfı Tümleçleri

Durum ifade eden zarf tümleçleri, eylemin nasıl, ne şartlarda gerçekleştirildiğini; öznenin eylemi gerçekleştirirken bulunduğu durumu ifade eder (Bilgegil, 1984: 44). Türkmen Türkçesinde “hal-ýagdaý doldurgyjy” denilen bu

tümleçleri Azimov ve Baylyev, “*Ne yapıp? ne şeklde? nasıl? ne ile? kimle? şeklindeki sorulara cevap olup hareketin nasıl bir durumda, ne şekilde ortaya çıktığını, şeklini, başka birisi ile birlikte olduğunu kim veya ne vasıtasıyla gerçekleştiğini ve benzeri durumları gösterebilir.*” şeklinde tarif etmektedir (1967: 59).

Ol syçrap aýaga galdy.(YA 217/27) ‘O, sıçrayıp ayağa kalktı.’

Ol birsalym Akmyrat bilen geçiren hoş günlerini ýatlap, onuň boy-syratyny göz önüne getirip, oýurganyp ýatdy. (ZB 365/6) ‘O, bir süre Akmyrat ile geçirdiği hoş günlerini hatırlayıp onu boyunu bosunu göz önüne getirip düşündü.’

Merkezi Aziýa ýurtlarynda tebigy şertlere görä at saklaýarlar. (BB 4/1/30) ‘Merkezî Asya ülkelerinde tabiat şartlarına göre at bakıyorlar.’

Reşideddin bolsa “Çawyňdyr” şekilinde gollanypdyr. (ÇT 6/6) ‘Reşidüddin ise, “Çavındır” şeklinde kullanmıştır.’

Ýañky aýalyň äri alan eşekleri bilen dagdan gumdan odun getirip satýan eken. (AA 33/10) ‘Bu kadının kocası aldığı eşekleri ile dağdan, çölden odun getirip satıyormuş.’

Emma olaryň bu arzuwlary feodal-klerikal jemgyýetde arzuwlygyna galyp, Zelili halypalarynyň öňe süren döwletli maslahatynyň ýer almandygyny öz gözi bilen görüpdür. (DS 18/26) ‘Fakat bu arzuları feodal klerikal cemiyette, arzu olmaktan öteye gidememiş, Zelilî haleflerinin öne sürdüğü devletli tavsiyelerini hayata geçemediğini kendi gözleriyle görmüştür.’

Türkmen Türkçesinde *meňzetme doldurgyjy* (Benzerlik), *bilelik doldurgyjy* (birliktelik) başlıkları altında ele alınan tümleçler de durum zarfı tümleçleri içerisinde değerlendirilebilirler. Çarıyarov ve Sarıyev –çA ekinin Benzerlik (*meňzetme*) ve durum (*hal-ýagday*) yaparken farklı olduğunu belirtmektedir ve “Eğer benzerlik tümleci yapıyorsa bu -ça, -çe eklerinin yerine “ýaly, kimiň, dek” edatları (kömekçileri) getirilebilmektedir. Durum (*Hal-ýagday* *doldurgyjy*) yapan -ça, -çe

eklerini edatlarla değiştirmek mümkün değildir” diyerek iki tümleci birbirinden ayırmaktadır (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 198). Bizce, eylemin neye veya kime benzetilerek yapıldığının ifade edilmesi de durum bildirmektedir.

Adyň Muhammet, munyň bolýar, türkmençe, ýöňe Garagum çölüniň o başyňdan bu başyna düýäni, itiňi zzyňa tirkäp ýöräp gitmegiň, ogul, türkmençe däl. (MÄ 134/11) ‘Adın Muhammet, bu olur Türkmene uygun fakat Karakum çölünün o başından bu başına deveni, köpeğini ardına takip yürüyüp gitmen, oğlum, Türkmene uygun deęil.’

Itler-de, adamlar ýaly, wagtal-wagtal gezelenç edýärler, yöne olaryň gezelenji biziňkä meňzänok. (MÄ 5/3) ‘Köpekler de insanlar gibi zaman zaman gezinti yapıyorlar fakat onların gezintisi bizimkine benzemiyor.’

It gök ota hem güllere çagalar ýaly begenmedi, sebäbi Akbayyň gözi, dünýädaki ähli itleriň gözi ýaly, reňkleri aýyl-saýyl edip bilenok. (MÄ 5/14) ‘Köpek yeşil otlar ve güllerden dolayı çocuklar gibi mutlu olmadı çünkü Akbay’ın gözü dünyadaki tüm köpekler gibi renkleri açık seçik ayıramıyor.’

Metal gyçaklary dälirän kör arylar ýaly, süri-süri depände wazlaşýar. (YA 217/15) ‘Metal parçaları delirmiş kör arılar gibi sürü hâlinde tepende vızılđıyor.’

Ajal ýagşy oslagsyz başlaýsy ýaly, tapba kesildi. (YA 217/24) ‘Ecel yağmuru beklenmedik şekilde başlayışı gibi aniden kesildi.’

Ol hyýalynda “Ajap eýýam gelmedidäki” ýaly gamly, gaýgyly, gaharly däl. (MÇ 45/27) ‘O hayalinde “Acap eyyam gelmedi”deki gibi gamlı, kaygılı, öfkeli deęil.’

Türkmen Türkçesinde, “esaslaýjı doldurgyjy” diye adlandırılan tümleçler bulunmaktadır. Nartıyev ve arkadaşları bu tümleçleri “‘Boýunça (doğrultusunda)’ edatı ile bağlanıp esaslanma ifade etmektedir” şeklinde tarif etmektedirler (1998: 87). Eęer “Nasıl?” sorusuna cevap oluyorsa, bu tümleçlerin de durum ifade eden zarf tümleçler içerisinde alınması gerekir.

Ol ýyldyzzar boýunça Taganyň ata-babalary, ata-babalarynyň ata-babalary gadym çaklardan bäri haçan ýazyň çykýanlygyny, tomsun gelyänligini kesgitläpdirler. (MÄ 63/29) ‘Taganın ataları, atalarının da ataları eski devirlerde bu yıldızlar göre baharın ne zaman sona ereceğini yazın başlayacağını belirlemişler.’

Gadymy adamlar ýyldyzzar boýunça gijelerine şöwür çekip barýan ugurlaryny kesgitläpdirler. (MÄ 63/32) ‘Eski insanlar yıldızlara göre geceleri yolculuk ederken gittikleri yönü belirliyorlarmış.’

2.4.5.3. Nicelik Zarfı Tümleçleri

Yüklemin anlamını miktar, sayı, azlık çokluk bakımlarından belirleyen ve tümleyen tümleçlere nicelik belirteci tümleci denir. (Dizdaroğlu, 1976: 139)

Türkmen Türkçesinde nicelik ifade eden zarf tümleçleri “ölçeg-mukdar doldurgyjy” diye adlandırılmaktadır. Çarıyarov ve Sarıyev bu tümleçleri, “Ölçü-miktar tümleçleri, niteledikleri ögedeki hareketin veya durumun ölçü, miktar yönünden özelliğini gösterirler. Bu tümleçler, çoğunlukla, sayı adları, belli bir ölçüyü ifade eden isim veya isim yerine kullanılabilen sözcükler, bazı edatlar ile kullanılan sözler olabiliyor.” şeklinde tarif etmektedir. (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 197).

Sapa oňa gaty köp ýalbarypdyr. (GA 16/44) ‘Sapa, ona çok fazla yalvarmış.’

Şol zadyň sebäbini açmak üçin şahyr 40 ýyl garaşandygyny asla gizlejegem bolanok: (MÇ 42/27) ‘Bu şeyin sebebini izah etmek için şair 40 yıl beklediğini gizleyecek de olmuyor.’

Gaýyn ene, gaýyn ata, ýüwürjileridir, baldyzzalarynyň arasynda bolup, ol üç ýyl ýola gözläp, adamsyna garaşypdy. (ZB 365/20) ‘O, Kaynana, kayınbaba, kayınları ve baldızlarının arasında yaşayıp üç yıl yol gözleyip kocasını beklemiş.’

Aty hetdenaşa semretmek bolmaýar. (BB 4/2/8) ‘Atı haddinden fazla semirtmek olmaz.’

Häzirki wagtda obada 8 müňe golaý adam ýaşayar. (ÇT 6/33)
‘Günümüzde köyde 8 bine yakın insan yaşıyor.’

Tarifte verilenlerin haricinde yönelme veya ayrılma hâli eki alarak fiyat bildiren sözcük veya sözcük öbekleri de nicelik ifade eden zarf tümlecidir. Yükleme sorulan “ne kadara, kaç, kaç paraya” anlamındaki “näçä” sorusu ile tespit edilebilmektedir.

Ol aýal bolsa adamsynyň gazanan pullarynyň bir belegine bazardan pagta satyn alypdyr. (AA 33/6) ‘O kadın ise kocasının kazandığı paraların bir kısmıyla pazardan pamuk satın almış.’

Bu aýal äridir özüniň gazananja pullaryny örän ýerlikli sowup, öňi bilen ärine 3-4 laý egin-eşik edipdir, soňra artdyranja pullaryna haly-keçe, mal-gara ýaly gerek bolan zatlary alyşdyrypdyr. (AA 33/13)
‘Bu kadın kocasının ve kendisinin kazandığı paraları yerinde harcaııp önce kocasına üç dört kat elbise almış, sonra artan paralarla halı keçe mal, davar gibi gerekli olan şeyleri almış.’

2.4.5.4. Yer Zarfı Tümleçleri

Eylemin gerçekleştiği yeri veya yönü bildiren zarf tümleçlerine yer zarfı tümleçleri denilmektedir. Yer-yön ifade eden tümleçleri, yer ifade eden “ilerik, gaýrak, bärık, ýokaryk, aşak, içerik, daşaryk, aňryk, bäriligine” gibi zarflar ile oluşturulur bu yönleri ile yer tamlayıcısından ayrılmaktadırlar. Yer tamlayıcıları yönelme, bulunma ve ayrılma hâli eki almış yer bildiren isimlerdir.

Hojayyn daşaryk çykmady. (MÄ 7/15) ‘Sahip dışarıya çıkmadı.’

Oglaň öňküsinden gatyrak ýöräp, köle golaý bardy, emma ol golaýlaşdygyça köl aňryk çekildi. (MÄ 16/24) ‘Oğlan öncekinden hızlı yürüyüp göle doğru geldi ama yaklaştıkça göl geriye doğru çekildi.’

Ferma müdiri ýokaryk raketa atdy. (MÄ 22/19) ‘Çiftlik müdürü yukarıya roket fırlattı.’

Düýe gyýçak-gyýçak daşlaryn aýagyna ýara salýandygyna seretmän, aşak göwünjeň düşdi. (MÄ 41/32) ‘Deve, keskin taşların ayağını yaralamasına bakmaksızın aşağıya gönüllü bir şekilde indi.’

Içerik Tagan girdi. (MÄ 72/29) ‘Tagan içeri girdi.’

Düýe ony taşlap bärrik gaýdypdyr. (MÄ 117/34) ‘Deve onu atıp buraya dönmüş.’

Ýyrtyjy guşlar aşaklygyna daş ýaly atylýarlar we ýene ýokaryk galýarlar. (MÄ 243/31-34) ‘Yırtıcı kuşlar aşağıya doğru taş gibi atılıyorlar ve tekrar yukarı yükseliyorlar.’

Türkmen Türkçesinde yer-yön bildiren zarf tümleçleri ve yer tamlayıcıları “*orun doldurgyjy*” başlığı altında ele alınmaktadır. Yönelme, bulunma, ayrılma hâli eki almış yer bildiren sözcükler de “*orun doldurgyjy*” sayılmaktadır. Dizdaroğlu, “*Yer belirteçleri yalın durumdadır, durum takısı almazlar.*” demektedir (1976: 142). Bu durumda hâl eki ile yer bildiren sözcükleri “yer tamlayıcısı” olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Yine Azimov ve Baylyev, “*Yer tamlayıcılarında olduğu gibi ‘taý, ýan, tarap, gapdal’ sözleri yönelme hâlinde gelseler de yön gösteremezler. Bu yüzden bunları önündeki sözcük ile birlikte almak gerekir*” demektedirler. Bu tarifte verilen yapılar sıfat tamlamasıdır ve sözcük öbeği olarak isim işlevindedirler. İsim işlevindeki bu sözcükler yer bildirmekte ve aynı zamanda yönelme, bulunma, ayrılma hâli eklerini almaktadırlar. Böylesi sözcük öbeklerini de yer tamlayıcısı olarak almak doğru olacaktır.

Heniz garşylykly hüjüme geçen esgerler bu ýerden görünmeýärdi. (YA 219/12) ‘Henüz karşılıklı hücumla geçen askerler buradan gözüküyordu.’

Ol garyp: - Bolýar - diýip, patyşanyň ýanyna gidipdir. (AA 33/19) ‘O fakir: - Olur, diyip padişahın yanına gitmiş.’

2.4.5.5. Sebep Zarfı Tümeleçleri

Yüklem; hangi sebeple, ne amaçla, ne hedeflenerek yapıldığını belirterek tamamlayan tümeleçlerdir. Bu tümeleçlere Türkmen Türkçesinde “sebâp hem maksat doldurgyjy” denilmektedir (Azimov ve Baylyev, 1967: 57). Bazı eserlerde bu tümeleçler, “sebâp doldurgyjy”, “maksat doldurgyjy” şeklinde ayrı başlık altında ele alınmaktadır (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998: 87; Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 191-193). Azimov ve Baylyev, bu tümeleçleri “*Sebep ve maksat tümeleci kim sebepli, ne sebepli, kim için, ne için, ne yapmak için şeklindeki sorulara cevap olup hareketin olma sebep ve maksadını gösterir.*” şeklinde izah edip tek başlık altında almışlardır (1967: 57).

Watanyň bakylygy üçin olar bakylyga gitdi. (YA 217/35)
‘Vatanın baki kalması için onlar sonsuzluğa gitti.’

1774-nji ýylda ol öz kakasy Agamuhammet hanyň (Agta hanyň) süýtdeş dogany Hüseyinguly hany öldürendikleri üçin ar almak maksady bilen Etrek-Gürgen türkmenleriniň üstüne döküldi. (MÇ 43/34)
‘O, 1774 yılında babası, Agamuhammet Han’ın (Agta Hanın) öz kardeşi, Hüseyinkulu Han’ı öldürdükleri için intikam almak maksadıyla Etrek-Gürgen Türkmenlerinin üstüne saldırdı.’

Ýöne siz şu almanyň ýaryny iýenim üçin mendenrazy boluň!
(GA 16/41) ‘Fakat siz bu elmanın yarısını yediğim için bende razı olun!’

Aýbölek ütü işlerini boldum edensoň ýatmak üçin ilki agşamdan uklap galan dört yaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi. (ZB 364/34) ‘Aybölek ütü işlerini tamaladıktan sonra yatmak için akşamın erken saatlerinde uyuyup kalan dört yaşındaki oğulcuğunun yanına geçti.’

Bu tümeleçler, Türkmen Türkçesinde, genellikle “sebâpli, için, ugrunda, maksady bilen” sözcükleri ile oluşturulmaktadır. “Üçin” edatı yerine yönelme hâli ekli sözcükler de hedef-amaç ifade eden zarf tümeleci oluşturabilir (Azimov ve Baylyev, 1967: 58; Delice, Türkçe Sözdizimi, 2007a).

Duşman hüjüme güýç toplaýardy.(YA 216/39) ‘Düşman hücum etmek için güç topluyordu.’

Her jümlesinde okyja-da, žurnaliste-de öwrenmäge zat bardy. (H 5/2/39) ‘Her cümlesinde okuyucu için de gazeteciler için de öğrenmek için bir şeyler vardı.’

Ol çagalaryna, adamsyna hyzmat etmekden lezzet almagy başaryan gelinlerin birisidi. (ZB 364/30) ‘O, çocuklarına, kocasına hizmet etmekten keyf almayı bilen gelinlerden biriydi.’

Çandyrylylar özleriniň tanymal adamlaryna guwanýarlar. (ÇT 6/49) ‘Çandırılılar kendilerinin meşhur insanlarına kıvanıyorlar.’

Itiň sesine jaydan oglanjyk çykdy. (MÄ 7/33) ‘Köpeğin sesine evden oğlancık çıktı.’

Türkmen Türkçesinde *diyip* (*diye*) zarf-fili ile sebep bildiren tümleçlerin oluşturulduğu görülmektedir.

Eje, belki, ol mal bakylýan ýere - Muhammediň ýanyna diýip gidendir-ä? (MÄ 15/15) ‘Anne belki, O, hayvanların güdüldüğü yere, Muhammet’in yanına gidiyorum diye gitmiştir.’

2.4.5.6. Soru Zarfı Tümleçleri

Yüklem anlamını soru yoluyla belirleyen tümleçlerdir. “Ne?” soru sözcüğü ve türevlerinin soru zarfı olarak kullanılması yanı sıra bu yapılarda yüklem zaman, durum, nicelik, yer-yön, hedef-amaç ilişkileri de belirlenmektedir. Soru ifade eden tümleçler yükleme bağlanan soru zarfları ile oluşturulur (Dizdaroğlu, 1976: 144).

Ol näme üçin öýkelesin, ýaňyja naharladyk? (MÄ 15/6) ‘Yeni doyurduk o, ne için darılsın?’

Niräk gitdi? (MÄ 15/10) ‘Nereye gitti?’

Olar ýaňyja-da ýokdular, sähel wagtyň içinde nireden çykdykalar? (MÄ 17/24) ‘Onlar az önce yoktu, kısa zamanda nereden çıktılar?’

Eyesine n me boldukan? (M  117/36) ‘Sahibine ne oldu acaba?’

N me   in hiç zat aljak d l? - diyip, Sapa o a sorag beripdir.
(GA 16/36) ‘Sapa, neden hiçbir Şey almayacaksın, diye ona sormuş.’

“Ol-bi oğlanlar rusgada gely r, sen haçan geljek?” diyip
y zypdy. (ZB 365/22) “O bu oğlanlar izne geliyor sen ne zaman
geleceksin?” diye yazmıştı.’

Ol n me   in beylek ? - diyip sorapdyr. (AA 32/10) ‘O neden
böyle acaba, diye sormuş.’

2.4.6. Yüklem Dışı Tümleçler

Cümle içerisinde bulunan tüm ögeler yüklem sayesinde yüklem için vardırklar. Tümleçler, çeşitli yönlerden yükleme belirginleştirmek, yargıyı tamamlamak için cümle içerisinde kullanılırklar. Cümle içerisinde kullanılan bu ögeler yükleme sorulan çeşitli sorularla tespit edilirler. Yine cümle içerisinde yer alan fakat yüklemle ilgisi olmadığı için yükleme sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen ögeler bulunmaktadır. Bu  geler cümlenin anlamına dolaylı olarak katkı sağlarlar ( zkan ve Sevinçli, 2009: 133).

Bu  geler Türkmen Türkçesinde, “*sözlem agzasy hasaplanmaýan sözler*” (Azimov ve Baylyev, 1967: 88-99), “*s zlemiň grammatiki taýdan baglanyŐmaýan agzalary*” (Nartıyev, Pencıyev ve Mıradov, 1998: 96-111), “*sözlem agzalary bilen grammatiki taýdan baglanyŐmaýan agzalary*” ( arıyarov ve Sarıyev, 1977: 223-243) baŐlıkları altında ele alınmaktadır. İsim farklılıđına rađmen yüklem dıŐı ögelerin, hitaplar sözcükleri (*yüz tutma sözler*), cevap sözcükleri (*jogap sözler*), giriŐ sözcükleri (giriŐ sözler),  nlemler ( ml kler) Őeklinde iŐlenmektedir.

Türkiye Türkçesi ile ilgili söz dizimi çalışmalarında  nlem öbekleri, bağlama edatları ve açıklama öbekleri, cümle dışı  ge sayılmaktadır.  elik ve arkadaşları, bu ögeler için “*Cümle dışı ögeler, yüklemin sorduğu sorulara cevap vermeyen, ana  ge olan yükleme tamamlayan ögelerdir. Bu  gelere ‘cümle dışı  ge’ terimi yerine ‘yüklem dışı  ge’ de denilebilir. Çünkü bu ögeler cümlenin içindedir. Sadece yüklemin sorduğu sorulara cevap vermezler.*” demektedirler (2006: 22). Görüldüğü

gibi bu tümleçler cümlelerin dışında değil içinde yer almaktadır fakat yüklem dışındadır.

Delice, cümle dışı unsur olarak görülen bu öğeleri “açıklama tümleçleri”, “pekiştirme tümleçleri”, “ünlem tümleçleri”, “bağlama tümleçleri” başlıkları altında ele almaktadır (Delice, 2007a: 159-160). Gerek Türkmen Türkçesinde gerekse Türkiye Türkçesinde benzer şekilde değerlendirilen yüklem dışı öbekleri, Delice’nin tasnifi doğrultusunda dört alt başlıklar altında incelemek uygun olacaktır.

2.4.6.1. Açıklama Tümleci

Açıklama tümleçleri, cümle öğelerinden herhangi birini daha da belirginleştirmek için cümle içerisine giren tümleçlerdir. Bu tümleçler açıkladıkları öğeyle ilgili oldukları için yükleme bağlanmazlar. Herhangi bir sözcük öbeğindeki yardımcı öğelere benzemektedir. Sözcük öbeklerindeki işleyişten farkı şudur: Yardımcı öge doğrudan olmasa da asıl öğeyle birleşerek bir bütün hâlinde yükleme bağlanır; açıklama öbekleri ise sadece açıkladıkları öge ile ilgilidir. Açıklama tümleçleri bu yönleriyle diğer yüklem dışı tümleçlerden ayrılır. Diğer yüklem dışı tümleçler cümlelerin tamamına katkıda bulunur.

*Suw daşgyny wagtynda **aprel’ - may’ aylarynda** Kaşgaderýanyň suwy Çandyra çenli ýetip barýardy hem-de bu taýlarda diliňi ýarajak ýaly süýji - nabat Çandyr gawunlary ýetişdirilýärdi. (ÇT 6/35) ‘Su taşkını zamanında, nisan ve mayıs aylarında Kaşgaderya’nın suyu Çandır’a kadar ulaşıyor ve buralarda dilini yapıştırarak kadar tatlı Çandır kavunları yetiştiriliyordu.’*

*Önde, **belent bayýrlaryň gerşinde** nemetsler ýer kültünleýärdi. (YA 214/5) ‘Önde, yüksek bayırların sırtında, Almanlar yer kazıyordu.’*

*Men **doglup ösen mekanym** - Çandyra tiz-tiz baryp durýaryn, toý-tomaşa, pata-doga dessurlaryna aktiw gatnaşýaryn. (ÇT 6/51) ‘Ben, doğup büyüdüğüm mekân, Çandır’a sık sık gidiyorum, düğün dernek, taziye gibi âdetlerine aktif olarak katılıyorum.’*

*Küdüniň üstünde busup oturan Çaryjyk **gören del haywanynyň** - saýgagyň kanun boýunça goralýandygyňdan bihabar. (MÄ 19/34)*

‘Saman yığınının üstünde pusup oturan Çarıcık, gördüğü nadir hayvanın, saygağın kanun ile korunduğundan habersiz.’

Sary tozanyň bärrik - özlerine tarap süýşüşini Muhammet duýdy.
(MÄ 81/22) ‘Muhammet, sarı tozanın buraya, kendilerine doğru yaklaştığını sezdi.’

2.4.6.2. Pekiştirme Tümlenci

Türkmen Türkçesinde, giriş sözcükleri (*giriş sözler*) başlığı altında ele alınan tümlerlerin bir bölümü pekiştirme tümlerini oluşturmaktadırlar. Azimov ve Baylyev bu tümleri; “*Cümledeki fikirle ilgili şüphe olmadığı, kesin inanıldığı, fikrin başkasına dayandırıldığı, netice çıkarma ve cümledeki fikrin derlendiği, iki taraflılığı, fikrin sıralandığı*” şeklindeki ilgileri dikkate alarak beş madde hâlinde ele almıştır (1967: 91-93).

Delice, pekiştirme tümlerini “*Bazı biçimbirimler de cümlelerin tamamı ile ifade edilen anlama birtakım farklılıklar getirmek için kullanılır. Bu işlemlerle kullanılan biçimbirimler, yüklemi değil de doğrudan cümleyi tamamladığı için yükleme bağlanamaz. Bu biçimbirimler, pekiştirme tümlenci olarak değerlendirilmelidir: [Oldu olacak] şu ekmeği hemen yiyelim, anlatıyorum ama dinlemiyorsunuz [ki]*” şeklinde izah etmektedir (Delice, 2007a: 160).

Türkmen Türkçesinde, cevap sözcükleri (*jogap sözler*) şeklinde alınan “hawa (evet), yok (yok, hayır)” gibi sözcükler de cevap cümlesinin anlamını pekiştirdikleri için pekiştirme tümlencidir.

Hany aýal alany bilen garyplykdan çykýan bolsa, bizem görelil - diýipdir. (AA 33/1) ‘Hani, eş almakla fakirlikten kurtuluyorsa biz de görelim, demiş.’

Onsoň ol patyşa:- Bolasy bir il içinde: “Bolduranam aýal, güldürenem aýal” nakyly bar welin, şol gaty dogry eken-ow - diýipdir. (AA 33/32) ‘Boşuna değil halk içinde: “Olduran da kadın, güldüren de kadın” atasözü var lakin bu çok doğruymuş, demiş.’

Hayp, şahyr hakda roman ýazan ýazyjylarymyz Kulyýew-de, T. Taganow-da, Ö. Nepesow hem bu zerur taryhy delile üns berman,

“Magtymguly”, “Magtymguly”, “Pyragy” romanlarynda ikinji, üçünji, belki-de... onunjy derejeli zatlara bulaşyp, onun çeper keşbini çekjek boldular. (MÇ 45/3) ‘Yazık, şair hakkında roman yazan yazarlarımız Kulıyev de T. Taganov da Ö. Nepesov da bu zaruri tarihi delile dikkat etmeyip “Magtymguly”, “Magtymguly”, “Pyragy” adlı romanlarında ikinci, üçüncü belki de onuncu dereceye sahip şeylere takılıp onun sanatsal yönünü tasvir edecek oldular.’

Görüň, şahyr bu ýerde-de türkmen ykbalyny ýatdan çykaranok. (MÇ 43/16) ‘Bakın, şair burada da Türkmen ikbalini unutmuyor.’

Garagum çölüniň gujagy tapmaçadan, walla, doly! (MÄ 87/20) ‘Vallahi, Karakum çölünün kucağı bilmece dolu.’

2.4.6.3. Bağlama Tümlenci

Daha önce de belirtildiği gibi cümle dilin en küçük anlatım birimidir. Fakat bazen anlatımı genişletmek için bağlı yapılara, bunun için de cümleler arasında bir bağa ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu bağ, genelde cümlenin başında bulunan, cümlenin kendinden önceki cümlelerle ilişkisini sağlayan bağlama tümlençleri ile sağlanmaktadır. Kısaca, bağlama tümlençleri yükleme bağlanmaz, yükleme birlikte cümleyi diğer cümlelere bağlarlar. Türkmen Türkçesinde giriş sözcükleri (*giriş sözler*) şeklinde adlandırılan tümlençlerin bir bölümü bağlama tümlencidir.

Bağlama tümlençlerini Delice şöyle izah etmektedir: “Cümlenin kurucu ögesi olan yükleme doğrudan bağlanamayan ve cümledeki yargıyla anlam akrabalığı bulunmayan, ancak cümleler arasında yapısal ve anlamsal bir bağ kuran biçimbirimler vardır ki bunlar, cümle incelemesinde bağlama tümlenci adıyla zikredilecektir.

Bu ögeyi oluşturan biçimbirimler, cümleyi cümleye bağlamaya yarayan bağlaçlar ile bağlaç yerine kullanılabilen kelime öbekleridir: ‘O zaman dediler [ki], bu konular bizim eserimiz değildir.’” (2007a: 160).

Cümlenin hiçbir ögesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan edat tümlençleri ise, cümlelere çeşitli anlam ilgisi getiren veya düşünce ve dikkatleri üzerine çeken tamamlayıcılarıdır.

Bazı dil bilgisi eserlerinde edat tümleçlerinden bahsedilmektedir. Ediskun da edat tümleci adını verdiği bir tümleçten bahsetmektedir. Fakat diğer eserlerden farklı olarak bağlama ve pekiştirme tümleçlerini edat tümleci olarak almaktadır (Ediskun, 1999: 363-364). Bağlama tümleçleri ile pekiştirme tümleçleri arasındaki temel fark, bağlama tümleçlerinin cümleyi başka cümlelere bağlamasıdır. Pekiştirme tümleçleri, cümleler arası ilişki kurmamaktadır. Bu yüzden bağlama ve pekiştirme tümleçlerini birbirinden ayırmak gerekmektedir.

***Hatda** pikirinde onuň eli diplomatly, plaşyny eliniň egremçesine atyp, samolýotdan düşüp gelişini-de gördi. (ZB 365/9)* ‘Hatta düşüncelerinde onun eli çantalı, pardösüsünü koluna atıp uçaktan inip gelişini de gördü.’

***Olardan daşary-da** at ynsanyň dosty, wepadary, agyr işlerde medetkäri, sapara gidende ýakyn ýoldaşy, dürli kynçylyklarda adamy goldaýan ajaýyp bir janawar. (BB 4/1/9)* ‘Bunların dışında at insanın dostu, vefalı, ağır işlerde yardımcısı, sefere giderken yakın yoldaşı, çeşitli zorluklarda insanı destekleyen harika bir canlı.’

***Şeydip**, dürli oblastlarda Çandyr atly obalar döräpdir. (ÇT 6/28)* ‘Böylece çeşitli bölgelerde Çandır adında köyler ortaya çıkmıştır.’

***Emma** olaryň bu arzuwlary feodal-klerikal jemgyýetde arzuwlygyna galyp, Zelili halypalarynyň öňe süren döwletli maslahatynyň ýer almandygyny öz gözi bilen görüpdür. (DS 18/26)* ‘Fakat bu arzuları feodal klerikal cemiyette, arzu olmaktan öteye gidememiş, Zelilî haleflerinin öne sürdüğü devletli tavsiyelerini hayata geçemediğini kendi gözleriyle görmüştür.’

2.4.6.4. Ünlem Tümleci

Ünlem tümleçleri, Türkmen Türkçesinde hitap sözcükleri (*ýüz tutma sözler*) ve ünlemler (*ümlükler*) diye iki ayrı başlık altında ele alınmaktadır. Cümle içerisinde genelde başta bulunurlar fakat cümle ortası ve sonunda da yer alabilirler. Ünlem tümleçleri genelde ünlem öbekleriyle oluşturulur.

Delice, bu tümleçleri “Sözün muhatabının dikkatini çekmek amacıyla kullanılan ünlem ve ünlem edatı öbeklerinin oluşturduğu cümle ögesidir. Bu cümle ögesi de yüklemi değil cümleyi tamamlayan bir ögedir” şeklinde tarif etmektedir (2007a: 160).

Ünlem tümleçleri, cümlede ifade edilen fikre, anlatıcının yaklaşımını ve duygularını yansıtabilmesini sağlamaktadır.

Akbaý gitdi, eje jan! (MÄ 15/9) ‘Anneciğim, Akbay gitti.’

- *Adyňa döneyin, Muhammet, bolgusyz bir zat aýdýarsyň.* (MÄ 71/11) ‘Adına kurban olayım, Muhammet, olmayacak bir şey söylüyorsun.’

Mähriban toprak! Häzir senden ýakyn penakärimiz ýok biziň. (YA 217/21) ‘Sevgili toprak! Şu an senden yakın koruyucumuz yok bizim.’

Alla janlarym, men bu jaýa ýalňyşyp giräýdimmikäm? (GA 15/6) ‘Aman Allahım, ben bu eve şaşırıp mı girdim acaba?’

Bagbanyň ýanyna baryp: Ahaw, agam, bu gyz siziň aýdýan gzyňyza meňänok-la? Ýa men jaýymy ýalňyş aýdymmykam? — diýipdir. (GA 17/12) ‘Bahçivanın yanına gelip: Hey, ağam, bu kız sizin söylediğiniz kıza benzemiyor. Yoksa ben evi mi şaşırdım acaba, demiş.’

2.5. CÜMLE TÜRLERİ

Cümlelerin hepsi aynı değildir. Çeşitli yönlerden birbirlerinden ayrılmaktadır. Cümlelerin farklı olmasında birinci etken, yüklemelerdir. Cümleler, temel öge yüklem; türüne, anlamına, cümle içerisindeki yerine göre farklılık arz etmektedir. Ayrıca, cümlelerin yan yargı ile destekleniyor olmaları, birbirine bağlanıyor olmaları ve görevleri açısından da farklı özelliklere sahiptirler. Bu özellikler göz önünde bulundurularak cümleler, aşağıdaki başlıklar altında ele alınabilir:

2.5.1. Yüklemin Cinsine Göre Cümle Türleri

Yüklemler çekimli bir fiilden ve ek fiil ile yüklemleştirilen isim türündeki sözcüklerden oluşabilir. Yüklemelerin isim veya fiil türündeki sözcükler olmasına göre cümleler ikiye ayrılır: Ad cümleleri, fiil cümleleri.

2.5.1.1. Ad Cümlesi

Yüklemi ad olan sözcük veya sözcük öbekleri ve ek fiilden oluşan cümlelere ad cümlesi denilmektedir (*habary kem işliklerden bolan sözlemler*). Ad cümlelerinde yargı ifadesi ek fiil ile verilir. Türkmenistanlı dilciler böyle cümlelerin yüklemelerini; “kem işlikler” (Baylyev H. , 1948; Azimov vd., 1960; Azimov, Sopıyev ve Çöňnäyev, 1992) başlığı altında ele almaktadırlar.

Ad cümlelerinde yüklem, kılış veya oluş değil de durum bildirmektedir (Dizdaroglu, 1976: 164).

Ad cümlelerinde nesne bulunmaz. Çünkü öznenin kılışı olmadığı için geçişlilik söz konusu değildir. Dolayısıyla etkilenen bir varlık bulunmaktadır. Çoğu dil bilgisi kitaplarında geçen, özellikle “borçlu” sözcüğü ile kurulan yapılar aslında bir yükleme öbeği yani bir kısaltma öbeğidir. Bu cümlede aşınarak düşmüş ögeler söz konusu olduğu için isim cümlesi nesne almış gibi gözükmektedir. Cümlelerin aslı, Karaörs’ün yükleme öbeği ile ilgili verdiği örneklerden birinde görüldüğü gibi: “her şeyi borçlu [olan]” (1993: 29) şeklinde olmalıdır.

Türkmen Türkçesinde ad işlevindeki sözcük ve sözcük öbekleri *i-* fiili yardımıyla yükleme dönüştürülmektedir. Bu ek fiilin geniş ve şimdiki zaman (*-dIr/-dUr*), görülen geçmiş zaman (*-dI*), öğrenilen geçmiş zaman (*-mIş*), zarf-fiil (*-kA*) çekimleri ve eken yapısının çekimlenmesiyle isim cümleleri kurulmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ek fiil *-sA* şart eki almamaktadır. Bunun yerine “bol-” (*ol-*) yardımcı fiili kullanılmaktadır. *-i* fiili ve *-sA* şart eki ile çekimlendiği örnekler tarihî metinlerde kalmıştır (Baylyev S. , 1992: 272-273).

Eger ýyrtjynyň zyy kiçiräk bolan bolsa, ony möjegin ýa syrtlanıň zyy hasaplap bolardy. (MÄ 39/4) ‘Eğer yırtcının izi daha küçük olmuş olsa, kurdun veya sırtlanın izi sayılabilir.’

*Dünyäde näçe million bagana **bar bolsa** şonçada nagyş bar, hiç bir bagana beýleki bagananyň nusgasy däl.* (MÄ 127/43) ‘Dünyada ne kadar kuzu derisi varsa o kadar nakış var, hiçbir kuzu derisi başka bir kuzu derisinin kopyası değil.’

*Eger aýaly **yok bolsa**, ol onda aýal alsa bolmaýarmyka?* (AA 32/15) ‘Eğer eşi yoksa o o zaman evlense olmaz mı acaba?’

*Hany aýal alany bilen garyplykdan **çykýan bolsa**, bizem görelî - diýipdir.* (AA 33/1) ‘Hani, eş almakla fakirlikten kurtuluyorsa biz de görelim, demiş.’

Türkmen Türkçesinde, ad cümleleri şu şekillerde kurulmaktadır:

2.5.1.1.1. Yüklemin Zamana Göre Ad Cümleleri

Türkmenistan’da hazırlanan dil bilgisi ile ilgili eserlerde, ad cümlelerinin yüklemeleri, “kem işlik” bahsinde ele alınmıştır. Bu yapılardan “eken” dışındakilerin müstakil sözcük kimliğini yitirip ekledikleri belirtilmiştir. Verilen “kem işlikler” şunlardır: “-dI, -mIş/-mUş, -dIr/-dUr, -kÄ, eken”. Azimov ve arkadaşları, bir “-dIk (Iik)” ekinden de bahsetmektedirler (Azimov vd., 1960: 446-448). Bizce, ad cümlelerinin yüklemine oluşturma gibi bir işlevi olmayan bu eki “kem işlik” saymak doğru olmayacaktır. Nitekim daha sonraki çalışmalarında bu eki “kem işlik” bahsinde vermemişlerdir (Azimov, Sopiýev ve Çöňnäýev, 1992: 247-260).

Bu eklerden *-kÄ* “kem işlik” tarifine uygun biçimde şahıs eki (*yönkeme goşulması*) olsa da yüklem oluşturmak yerine, Türkiye Türkçesindeki *-ken* zarf-fil eki ile aynı işlevde kullanılmaktadır.

*Gümpüldi bilen ýokaryk güzürdäp giden raketa töweregi ýagtyldyp, ýere ýetip **gelyürkü**-de söndi.* (MÄ 240/36) ‘Gümbürtü ile yukarı fırlayıp giden işaret fişegi etrafı aydınlarak yere inerken de söndü.’

*Ol ýaş gelin mahaly goş goşanlaryna bir ýyl geçip-**geçmänkä**, Akmyrat gulluga alnypdy.* (ZB 365/19) ‘O yeni gelin olduğu zaman evlenmelerinin üstünden bir geçmemişken Akmyrat askere alınmıştı.’

Bazı durumlarda soru ekinden sonra getirilip şüphe katan “ki” edatı ile aynı işlevi yerine getirmektedir. Türkmen Türkçesinde bu şekildeki sorularda şahıs eki bu ekin ardından getirilmektedir.

*Bu kaktuslary şu daglardan tapyp, getirip şu ýerde **ekdimikäler** ýa olar synag üçin ekilen meksika **kaktuslarymykan?** (MÄ 76/8) ‘Bu kaktüsleri acaba şu dağlarda bulup getirip buraya mı ekdiler, yoksa onlar denemek için ekilen Meksika Kaktüsleri mi?’*

*Ýöne, alty jandar biz, Reýniň ýanyna nädip **yeterkäk?** (MÄ 105/39) ‘Fakat biz, altı canlı, Reyn’in yanına nasıl ulaşırız acaba?’*

*Hojayyn **niredekän?** (MÄ 110/17) ‘Sahip nerede acaba?’*

“Eken” *-e(r)-* ek fiili ve *-ken* zarf-fiil ekinden oluşmasına rağmen bu yapı daha ziyade ek fiil ve öğrenilen geçmiş zaman gibi işletilmektedir. Aldığı şahıs ekleri de görülen geçmiş zaman ile aynıdır. Kullanımı ad cümlelerinde ve öğrenilen geçmiş zaman çekiminde *-mIş/-mUş* ekine nazaran kullanımı daha yaygındır. Sözcüğe ek gibi ulanmayıp ayrı yazılır. Aslında Oğuz grubu lehçelerde görülen bir yapı değildir daha ziyade diğer lehçelerde görülmektedir (Beşen Delice, 2010: 173). Şahıs eklerini kabul edişi aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	<i>eken+im</i>	<i>eken+imiz / eken+ik</i>
ikinci şahıs	<i>eken+iň</i>	<i>eken+iňiz</i>
üçüncü şahıs	<i>eken(+i)</i>	<i>eken(+ler) / lAr eken</i>

*Bir **bar eken**, bir **yok eken**. (AA 32/1) ‘Bir varmış, bir yokmuş.’*

*Nurmuhammet tebigaty goramak baradaky komitetiň **inspektory ekeni**. (MÄ 32/30) ‘Nurmuhammet tabiatı koruma ile ilgili komitenin müfettişiymiş.’*

*Emma suwda hökümdar äpet **balyk ekeni**. (MÄ 53/6) ‘Fakat suda hükümdar büyük balıkmış.’*

Höwürtgede altyn sagat ýok ekeni. (MÄ 237/5) ‘Yuvada altın saat yokmuş.’

Sen-ä iş başynda ekeniň, serçejik - diyip, geolog aşak düşdi. (MÄ 119/19) ‘Sen ise iş başındaymışsın serçecik, diyip yer bilimci aşağı indi.’

Özem gaty öwünjeň garry eken. (GA 18/9) ‘Kendisi de çok övünmeyi seven ihtiyar imiş.’

Ol oglan şol Sapanyň ogly eken. (GA 20/35) ‘O oğlan bu Sapa’nın oğluymuş.’

Birinci çokluk şahısta *eken+imiz* kullanımı, *eken+ik* kullanımına nazaran daha işlektir (Borcakov vd., 2000: 378). Ayrıca XVIII-XIX yüzyıla ait eserlerde “erken” şeklinde kullanıldığı da görülmektedir (Borcakov vd., 2000: 378).

Rezidentsiýa sagymyzda galypdyr, çepe gysaran ekenimiz. (MÄ 184/26) ‘Konak sağımızda kalmış, sola kaymışız’

“-mİş/-mUş” ekinin aslı; *-i-* (*-er-*) ve *-mİş/-mUş* şeklindedir. XVII-XIX yüzyıl klasik eserlerinde ve halk edebiyatında *er-miş* ve *i-miş* şekillerinin kullanıldığı görülmektedir (Borcakov vd., 2000: 375). Bu ek, günümüzde ek fiilin çekimi haricinde pek kullanılmamaktadır (Azimov vd., 1960: 442). Ad cümlelerinin yüklemeleri, bu ekle çekimlenerek aynen Türkiye Türkçesinde olduğu gibi başkasından öğrenilen veya sonradan fark edilen geçmiş zamanı ifade eder. Azimov ve arkadaşları ek için; “*hekaýa aňladýan habarlyk guşulmasy*” ifadesini kullanmaktadır (1960: 440). Bu ek kimi zaman; söylenilen şeyin küçümsendiğini, ona inanılmadığını, ondan şüphe edildiğini ve söylenilen ile fikir ayrılığının bulunduğunu da ifade etmektedir (Borcakov vd., 2000: 376).

Bu ekin şahıs eklerini kabul edişi aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	<i>mİş/mUş+Im</i>	<i>mİş/mUş+ImIz /+Ik</i>
ikinci şahıs	<i>mİş/mUş+Iň</i>	<i>mİş/mUş+IňIz</i>
üçüncü şahıs	<i>mİş/mUş+(In)</i>	<i>mİş/mUş+lAr</i>

Buýanyň köki lýotçigiň nä körüne derkarmyşyň? (MÄ 166/9)
‘Meyan kökü pilotun ne körüne lazımmyş?’

«*Jen’şen’*» diýen bir ösümligin tarypyny eşidensiň, ine şol *jen’şeniň*» ata-babasy *buýanmyş*. (MÄ 166/16) “‘Jinsen” denilen bir bitkinin tarifini duymuşsundur, işte o jinsenin atası meyanmyş.’

Gyzylgumda altyn barmyş diyip eşitdim, ýöne Garagumda... näbileýin. (MÄ 170/34) ‘Kızılkum’da altın varmış diye duydum fakat Karakumda... ne bileyim.’

“-dI/-dU” eki -i- (-er-) fiiline getirilmiş görülen geçmiş zaman ekidir. Türkmen Türkçesinde ünlü ile biten sözcüklere getirildiğinde araya “y” ünsüzü girmez.

Şahıs eklerini alışı aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	<i>dI/dU+m</i>	<i>dI/dU+k</i>
ikinci şahıs	<i>dI/dU+ň</i>	<i>dI/dU+ňIz</i>
üçüncü şahıs	<i>dI+ø</i>	<i>dI/dU+lAr</i>

Saryhanow ýuka ýürek, mylakatly, kiçigöwünli adamdy. (YA 214/35) ‘Sarıhanov yufka yürekli, nazik, alçakgönüllü adamdı.’

Howa mayyldy. (YA 215/12) ‘Hava ılıktı.’

Şol hekaya ýalňyz baýlygy — guba düýesini Magtymgulynyň kitabyna çalşan sowatsyz garyp dayhan hakdady. (YA 216/16) ‘Bu hikâye tek zenginliği, altın renkli devesini Mahtumkulu’nun kitabıyla değişen eğitimsiz fakir çiftçi hakkındaydı.’

Çünki döwür zabundy. (MÇ 41/15) ‘Çünkü devir acımasızdı.’

Bu yer onuň reňkdir kistleri bilen, çeken we çekjek kartinalarydyr oý-pikirleri bilen ikiçäk galyp oturýan ýeridi. (ZB 366/6) ‘Burası onun boya ve fırçaları ile çizdiği ve çizeceği resimler ve düşünceleri ile başa kaldığı yeri idi.’

-*dIr/-dUr* yüklemdeki durumun genellikle şu ana ait olduğunu bildirirken geniş zaman ifadeli yargılar için de kullanılır. Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ihtimal, kesinlik bildirme işlevinde de kullanılmaktadır.

Şahıs eklerini alışı aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	<i>dIr/dUr+In</i>	<i>dIr/dUr+Is</i>
ikinci şahıs	<i>(dIr/dUr)+sIn</i>	<i>(dIr/dUr)+sInIz</i>
üçüncü şahıs	<i>dIr/dUr+ø</i>	<i>dIr/dUr+lAr</i>

*Ýöne mesele döwlet, bir ýolbaşçy hakda gidýänligi üçin, gürrüni şonuň töweregine alyp gitmek **dogrudyr.*** (MÇ 42/17) ‘Fakat konu bir devlet yöneticisi hakkında olduğu için konuyu onun üzerinde yürütmek doğrudur.’

*9 bendin barysy hem arassa türkmen **dilindedir.*** (MÇ 45/39) ‘9 bendin tümü de arı Türkmen dilindedir.’

*Ýagşy at jana **şürikdir.*** (BB 4/1/27) ‘İyi at cana ortaktır.’

*Şunuň 2 sanysy türkmen, biri özbek dilindäki **mekdepdir.*** (ÇT 6/48) ‘Bunların iki tanesi Türkmen, biri özbek dilindeki mekteptir.’

Ek fiilin kullanılmadığı durumlar da görülmektedir.

*Ol Türkmeninformyň **direktory.*** (H 5/3/33) ‘O, Türkmeninform’un müdürü.’

*Bu redaksiýa häzirem **şeyle.*** (H 5/1/17) ‘Bu redaksiyon şimdi de böyle.’

*Gazet işi örän kyn we jogapkärli **iş.*** (H 5/1/51) ‘Gazete işi çok zor ve sorumluluk gerektiren iştir.’

*Şu ýüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeyänem bir **gowy zat,***
ýogsam men ýalylyar tüýs masgara bolaymaly-da... (ZB 365/15) ‘Şu

yüreğin gizli yerde olup gözükmemesi iyi bir şey, yoksa benim gibilerin tam anlamıyla rezil olması gerekir.’

At güýçli, sabyr-kanagatly, päkize, duýgur haywan. (BB 4/1/6)
‘At güçlü, sabırlı, temiz, hisli bir hayvandır.’

Çandyr obasy Kaşgaderýanyň günorta-günbatarynda derýa suwunyň gumlara akyp düşýän jaýynda. (ÇT 6/32) ‘Çandır köyü Kaşgaderya’nın güney güney-doğusunda nehir suyunun kumlara akıp durduğu yerdedir.’

Kaynaklarda verilmese de birinci şahsın ek fiil olmadığı kullanımlar da bulunmaktadır. Bu durumda şahıs eki de getirilemediği için şahıs zamiri zorunlu olarak kullanılır.

Bolýar-da, men günäkär. (MÄ 24/15) ‘Tamam, ben suçluyum.’

Men bu jülgä dynç almaga gelen şofýor. (MÄ 68/16) ‘Ben bu vadiye dinlenmeye gelen bir şoförüm.’

2.5.1.2. Fiil Cümlesi

Yüklemi yalın, türemiş veya birleşik, çekimli bir fiil olan cümlelere fiil cümlesi denilmektedir (*habary işliklerden bolan sözlemler*). Fiil cümlelerinde yüklem olan fiilin çatısı, yüklemün özne ve nesne ilişkilerini düzenler.

Şart kipi (*işligiň şert şekili*) haricinde diğer kip ekleri bağımsız cümle oluşturabilir. Şart eki için Türkmen Türkçesi ile ilgili kaynaklarda, girişik birleşik cümleleri (*eýerceñli goşma sözlem*) şart cümlesinin (*şert eýerceñ sözlemi*) oluşturduğu belirtilmektedir. Şart eki –sA, cümleyi sonlandırdığında dilek bildirir ve cümlelerin yüklemi olur. Şart bildirdiğinde ise zarf tümlecini oluşturur.

Bildirme kipleriyle kurulan cümleler bir işi, hareketi, oluşu veya durumu yargı yoluyla ve zamana bağlı olarak bildirir. Tasarlama kipleriyle kurulan fiil cümleleri ise bir duyguyu, bir isteği, gerekliliği ve emri kesin bir zamana bağlı olmaksızın tasarlanana belirtme ifadesi taşırlar (Dizdaroğlu, 1976: 170).

2.5.1.2.1. Yüklemler Basit, Gövde ve Türemiş Yapısındaki Fiil Cümleleri

Bildirme kipleri ile oluşturulan cümleler oluş kılışlar belli bir zamanda; tasarlama kipleri ile oluşturulan cümlelerde ise –zaman işlevi olmadığından- sadece tasarlanan bir hareket anlatılır (Özkan ve Sevinçli, 2009: 141).

Türkmen Türkçesinde fiil çekimlerinde geçmiş (öten), şimdiki (hâzirki), gelecek (geljek) zaman olmak üzere üç temel zaman bulunmaktadır. Zaman ekleri haricinde fiilin zamanı belirsiz (işligin zamanı nâbelli) şekilleri diye adlandırılan gereklilik (işligin hökmanlık şekili), istek (işligin arzuw şekili veya isleg formasy), emir (işligin buyruk şekili), şart (işligin şart şekili) kipleri bulunmaktadır. Bu kiplerden şart kip (işligin şart şekili) fiil öbeği oluşturduğu için “fiil öbekleri” başlığında ele alınmıştır.

Diğer kip/zaman ekleri kısaca şöyledir:

2.5.1.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde, görülen geçmiş zaman “öten zaman” şeklinde adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –*dl* ekiyle yapılmaktadır. Bu ekin ünsüzü tonsuzlardan sonra da değişmemektedir. Ayrıca süreksiz geçmiş zaman veya önceki geçmiş zaman (dowamsyz öten zaman veya öňki öten zaman) adı verilen –*Ipdl/ - Updl* eki bulunmaktadır. Fakat bu ek geçmiş zamanın hikâyesi işlevinde kullanılmaktadır.

Görülen geçmiş zamanın şahıs eklerini kabul edişleri aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	- <i>dl+m</i>	- <i>dl+k</i>
ikinci şahıs	- <i>dl+ñ</i>	- <i>dl+ñlz</i>
üçüncü şahıs	- <i>dl+ø</i>	- <i>dl(+ler)</i>

Adamlary tüweley bir ýerik getirýänmidir? Özüm geldim — diyip, Çary ferma müdiriniň soragyna jogap gaytardy. (MÄ 22/10) ‘İnsanları kasırga bir yere götürür mü? Kendim geldim, diyip Çarı çiftlik müdürüne cevap verdi.’

Çap edilmedik «Şükür bagşy» eseri Saryhanowyň ýadyna düşdi. (YA 216/22) ‘Yayımlanmamış “Şükür Bahşı” eseri Sarihanov’un aklına geldi.’

Birinjiden, ýokarda biz Hywa hanlaryny, Buhara emirlerini, Eýran şalaryny ýönelige agzamadyk. (MÇ 41/14) ‘Birinci olarak yukarıda biz Hive hanlarını, Buhara emirlerini, İran şahlarını öylesine anmadık.’

Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjeklerin geyimlerini alyp, goňşy otaga ütük etmäge geçdi. (ZB 364/20) ‘O, tekrar çocuklarını doyurup yatırdıktan sonra ertesi gün erkenden okula gidecek olanların giysilerini alıp ütü yapmak için yan odaya geçti.’

Men şulary Beýik Watançylyk urşundan gaýdyp gelenden soň, Garaşsyzlyk etrabyňyň “Watan” dayhan birleşiginde arabakeş bolup, otçulyk toparynda, maldarçylyk fermasynda işläp, häzir hormatly dynç alşyň hözirini görýän Hudaýberdi Rozyýew bilen gürrüňdeş bolanymdan soň ýazdym. (BB 4/3/10) ‘Ben bunları İkinci Dünya Savaşı’ndan döndükten sonra Garaşsızlık ilçesinin “Vatan” çiftçi birleşiginde arabacı olarak çalışan yemcilik grubunda, hayvancılık çiftliğinde çalışıp şimdi emekliliğin keyfini çıkaran Hudaýberdi Roziyev ile sohbet ettikten sonra yazdım.’

2.5.1.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Türkmen Türkçesinde öğrenilen geçmiş (subyektiv öten) zaman *-IpdIr/ - UpdIr*, belirsiz hikâye geçmiş (nämälim hekaýa öten) zaman *-An* ve *-mIş/-mUş* ekleri ile yapılmaktadır. Bu eklerden *-IpdIr/ - UpdIr* yaygın olarak kullanılmaktadır. *-mIş/-mUş* ve *-An* ekleri günümüzde pek kullanılmamaktadır. *-An* ekinin ise 3. teklik ve çokluk şahıs çekimi haricinde diğer şahıslarla kullanılmamaktadır (Beşen Delice, 2010: 123).

Şahıs eklerini kabul edişleri aşğıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	- <i>IpđIr+In</i>	- <i>IpđIr+Is</i>
ikinci şahıs	- <i>IpđIr+sİň</i>	- <i>IpđIr+sİňIz</i>
üçüncü şahıs	- <i>IpđIr+ø</i>	- <i>IpđIr+lAr</i>

Awtomat Çary uklanda ýere gaçypdyr. (MÄ 20/32) ‘Otomatik tüfeđi Çarı uyurken yere düşmüş.’

— “*Sowet edebiyaty*” žurnalynyň möçberi ***ulalydyr***. (YA 216/11) ‘“Sovyet Edebiyatı” dergisinin miktarı artmış.’

Ol az ýöräp, köp ýöräp, bir bagyň üstünden barypdyr. (GA 15/11) ‘O, az gitmiş, çok gitmiş, bir bahçeye ulaşmış.’

Bir zat belli - şahyr geljege berk ynanypdyr. (MÇ 46/14) ‘Bir şey belli, şair geleceğe sıkı sıkıya inanmış.’

Şeýle-de aty nähili tanamalydygy, satyn alnanda, satanda nämelere üns bermelidigi, bedew aty bakyp-bejermegiň usullary maslahat berlipdir. (BB 4/1/17) ‘Ayrıca atı nasıl bulmak gerektiđi, satın alırken, satarken nelere dikkat edilmesi gerektiđi, cins ata bakmanın usulleri tavsiye edilmiş.’

Türkmenistan SSR-niň Garrygala raýonyndaky Çandyr derýasynyň kenarynda hem çandyrlýlaryň bir bölegi ýaşapdyr. (ÇT 6/16) ‘Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Garrıgala Bölgesi’ndeki Çandır Nehri’nin kenarında da Çandırların bir bölümü yaşamıştır.’

2.5.1.2.1.3. Şimdiki Zaman

Türkmen Türkçesinde şimdiki (umumy hâzirki) zaman *-yÄr* eki ile yapılmaktadır. Bu ekin, özellikle Teke ağzının etkisiyle kısaltılmış şekli *-yÄ* günlük konuşmada kullanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde sürerlilik fiilleri ile oluşturulan fiil öbekleri belirli şimdiki (konkret hâzirki) zaman şeklinde adlandırılmaktadır.

Bunların dışında olumlu şekli bulunmayan şimdiki-geçmiş (hâzirki-öten) zaman eki bulunmaktadır. Şimdiki-geçmiş zaman ekleri, *-Āmok* (<Ān+Im yok), *-Āňok* (<Ān+Iň yok), *-Ānok* (<Ān+I yok), *-Āmlzok* (<Ān+ImIz yok), *-Āňizok* (<Ān+IňIz yok), *-Ānoklar* (<Ān+I yoklar) şeklindedir.

Şimdiki (umumy hâzirki) zaman şahıs eklerini kabul edişleri aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	$-y\check{A}(r+I)n$	$-y\check{A}(r+I)s$
ikinci şahıs	$-y\check{A}(r+sI)\check{n}$	$-y\check{A}(r+sI)\check{n}Iz$
üçüncü şahıs	$-y\check{A}(r)+\emptyset$	$-y\check{A}(r)+lAr$

Bu gün jülgede höwes bilen galardym, ýöne barsdan gorkýaryn. (MÄ 43/29) ‘Bugün vadide hevesle kalırdım fakat parstan korkuyorum.’

Sen bolsa, demini alan gök çayýňy howlukman içip, onun owazyny diňleýärsiň. (MÄ 64/5) ‘Sen ise demini almış yeşil çayını acele etmeden içip onun sesini dinliyorsun.’

Seniň üçin biz gan dökýäris, sen bizi ajaldan gorayañ. (YA 217/22) ‘Senin için biz kan döküyoruz, sen, bizi ecelden koruyorsun.’

Biz Nedir şa zamanynda türkmenleriň uly horluga sezewar bolanyny, çar tarapa darganyny bilýäris. (MÇ 42/39) ‘Biz, Nadir Şah zamanında Türkmenlerin büyük eziyet maruz kaldığını, dört bir yana dağıldığını biliyoruz.’

At adamyň uçar ganaty hasaplanylýar. (BB 4/1/21) ‘At insanın uçan kanadı sayılıyor.’

Hâzirki wagtda obada 8 müňe golaý adam ýaşayar. (ÇT 6/33) ‘Günümüzde köyde 8 bine yakın insan yaşıyor.’

Perişdeleriň adamlaryň gezüne görünmân gezip ýörendiklerine ynanaňyzok, öwliýäleriň gudratyna - ynanaňyzok. (MÄ 72/3)

‘Meleklerin insanların gözüne gözükmeden gezdiklerine inanmıyorsunuz evliyaların kudretine inanmıyorsunuz.’

*Şeýle bolanda, saýgaklar ekinleri-de basgylanoklar, özlerini obadaky gaharjaň itlere-de **daladanoklar**.* (MÄ 19/41) ‘Böyle olunca saygalar ekinleri de ezmiyorlar, kendilerini köydeki kızgın köpeklere de ısırtmıyorlar.’

2.5.1.2.1.4. Gelecek Zaman

Türkmen Türkçesinde gelecek zaman, belirli gelecek (mälim geljek) zaman diye adlandırılmaktadır. Belirli gelecek zaman eki *-jAk* ardından şahıs eki almaz. Bunun yerine 1. 2 teklik çokluk şahıslarda şahıs zamirleri 3. şahıslarda ise şahıs zamirleri veya isim kullanılır.

*Hamyny döwlete **satjak** - diýip, Tagan jogap berdi.* (MÄ 71/19) ‘Tagan, derisini devlete satacağım, diye cevap berdi.’

*Sen öýde **yatjak** ýa şu tapçan üstünde **yatjak** - diýip, Reyn güler ýüz bilen sorady.* (MÄ 88/9) ‘Reyn, güler yüzle, sen evde mi yatacaksın yoksa bu seki üzerinde mi yatacaksın, diye sordu.’

*Ol guýyny dessine arassalap, düýesine suw **berjek**, boşan kanistrasyny suwdan **doldurjak** hem tozan sinip garalan bedeni agaryança **yuwunjak**.* (MÄ 124/6) ‘O, kuyuyu hemen temizleyip, devesine su verecek, boşalan bidonunu suyla dolduracak ve toz sinip kararan bedinini ağarıncaya kadar yıkanacak.’

*Ýöne men sizden ýene bir zat **sorajak**.* (GA 17/30) ‘Fakat ben size bir şey daha soracağım.’

2.5.1.2.1.5. Geniş Zaman

Türkmen Türkçesinde geniş zaman “belirsiz gelecek zaman” (nämälim geljek zaman) şeklinde adlandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde geniş zaman eki *-Ar* ekidir. Ekin *-Ir/ -Ur* şekilleri eski metinlerde ve ağızlarda bulunmaktadır edebî dilde kullanılmamaktadır (Beşen Delice, 2010: 125-126).

Geniş zaman *-Ar* ekinin şahıs eklerini kabul edişleri aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	<i>-Ar+In</i>	<i>-Ar+Is</i>
ikinci şahıs	<i>-Ar+sİñ</i>	<i>-Ar+sİñIz</i>
üçüncü şahıs	<i>-Ar+ø</i>	<i>-Ar+lAr</i>

Ertir ýa birigün Çary ýoldaşlaryny alyp, bu ýerik oýnamaga geler. (MÄ 16/21) ‘Yarın veya öbür gün Çarı yoldaşlarını alıp, buraya oynamaya gelir.’

Bir hepdede bir guýa, bir çopana duşaryn ahyry. (MÄ 120/8) ‘Bir haftada bir kuyuya, bir çobana rast gelirim nihayetinde.’

- Ine, isleseñ, tamlarda ýatarsyñ, islemeseñ, daşaryda şu sekiniñ üstünde ýatarsyñ - diyip, Derwüş aga üsti boş, belent sekini gerkezdi. (MÄ 134/33) ‘- İşte, istersen evlerde yatarsın, istemezsen dışarıda şu sekinin üstünde yatarsın, diyip Dervüş Ağa üstü boş, yüksek sekiyi gösterdi.’

- Dan atandan soñ bolsa, men-ä gojanyñ ýanyna salamlaşmaga gaýdaryn hem ertirlik çayyny onun bilen içerin. (MÄ 176/30) ‘Tan attıktan sonra ise men ihtiyarın yanına selamlaşmaya giderim ve kahvaltı çayını onunla içerim.’

Şondan soñ siziñ ençemäñiz ömürlük ynjalarsyñyz, boýnuñyzdan asylan metal nomeriñizi bolsa, belki, dogduk mekanyñyza sizden galan ýadygärlik hökmünde ibererler. (YA 218/10) ‘Ondan sonra sizin bazılarınız ömür boyu rahatlarsınız, boynunuza asılan metal numaralarınız ise, belki, doğduğunuz mekâna sizden kalan hatıra olarak gönderilir.’

2.5.1.2.1.6. Gereklilik Kipi

Türkmen Türkçesinde gereklilik kipi (işliğin hükmanlık şekili) *-mAll* eki ile yapılmaktadır. *-mAll* eki eğer ardından *-dlr* eki almamış ise şahıs eki almaz.

Obanyň golaýjagynda ýüzi gök maýsaly çägelikler barka, näme üçin kolhozyň maly başga ýerde bakylmaly?! (MÄ 15/36) ‘Köyün yakınında üstü yeşil çimli kumluklar varken ne için kolhozun malı başka yerde bakılmalı?’

Muhammet düýesini hem itini çölde goýup, Tagan bilen stantsiýa barmaly. (MÄ 69/27) ‘Muhammet devesini ve itini çölde bırakıp Tagan ile istasyona gitmeli.’

Ýöne şu golaýda bir ewlüyä bolmaly. (MÄ 71/42) ‘Fakat bu yakınlarda bir evliya olmalı.’

Her pulemyotçy iki-üç esgeriň deregini tutmaly. (YA 219/3) ‘Her mitralyözcü iki üç askerin karşılığı olmalı.’

Ol döwlet möçberli alada bolmaly. (MÇ 42/35) ‘O, devlet çapında bir kaygı olmalıdır.’

2.5.1.2.1.7. İstek Kipi

Türkmen Türkçesinde istek kipinin (işligin arzuw şekili veya isleg formasy) ekleri, emir kipinde de olduğu gibi diğer kip/zaman eklerinden farklıdır. Türkçede her ek sadece bir görev üstlenir kip/zaman ve şahıs için ayrı ekler bulunmaktadır. İstek kipi ekleri ise şahsı da ifade eder. Şahıs ekleri kip eki ile birleşip kalıplaşmış bir görünüm sergiler.

İstek kipinin şahıslara göre çekimleri aşağıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	-AyIn	-Aliň, -All
ikinci şahıs	-AsIň, -Ay	-AsIňız/-Ayiň
üçüncü şahıs	-A, -AysIn	-AysInIAr

Oturyň, men size çay demläp bereýin - diýip, Muhammet myhmanyna hezzet etjekdigini aňlatdy. (MÄ 67/15) ‘Muhammet, oturun, ben size çay demleyip vereyim, diyerek misafiri ağırlayacağını ifade etti.’

“*Ýoldaşlarym hakda oçerk ýazayyn*” - diýip, Saryhanow ýüregine düwdi. (YA 216/10) ‘Sarıhanov, “Yoldaşlarım hakkında deneme yazayım” diye, karar verdi.’

Sapa: Bolýar, men şindiz öýlenmedik boý ýigit. Iyen almam üçinrazy bolsaňyz, men siziň şol gyzyňyzy hem alayyn — diýipdir-de, baryp, gapdaldaky tamyň gapysyny açypdyr. (GA 17/5) ‘Sapa: Olur, ben şu an evlenmemiş bekâr gencim. Yediğim elma için razı olacaksınız, ben sizin o kızınızı da alayım, demiş de gidip yandaki evin kapısını açmış.’

Indi edil şahyryň kyrk ýaşandaky jemgyýetçilik ýagdaýyny göreliň. (MÇ 43/16) ‘Şimdi tam olarak şairin kırk yaşındaki cemiyetçilik durumuna bakalım.’

Ýüregimi elime alýan bolaymayyn diýip, öz bolşy hakynda oýlananson bolsa ol uýalyp, öz-özüne käýindi. (ZB 365/13) ‘Acele ediyor olmayayım, diye kendi durumu hakkında düşündükten sonra utanıp kendi kendine kızdı.’

Bunun dışında şahıs eki almayan *-mAkçI* ekiyle hayal-kurgu kipi (işliğin hyýallanma şekili) yapılmaktadır.

Ol bu gün günortan palaw bişirip iýmekçi hem täsin guşun kontsertini ýene diňlemekçi. (MÄ 26/2) ‘O, bugün öğlenleyin pilav pişirip yemek ve ilginç kuşun konserini yine dinlemek niyetinde.’

Kaklardaky suw kepýänçä, Muhammet çöli kesip geçip, Köpetdagyň etegine ýetmekçi. (MÄ 34/37) ‘Su çukurlarındaki su kuruyuncaya kadar Muhammet, çölü keserek geçip Köpetdağ’ın eteğine ulaşmak niyetinde.’

Muhammet bu gije uklaman, düýesini hem itini nämälim ýyrtyjydan goramakçy. (MÄ 47/3) ‘Muhammet bu gece uyumadan devesini ve köpeğini yırtıcıdan korumak niyetinde.’

2.5.1.2.1.8. Emir Kipi

Türkmen Türkçesinde emir kipinin (işlgin buyruk şekili) tüm şahıslarda farklılık arzemektedir. İstek kipinde olduğu gibi kip ekleri hem kip hem de şahıs ifade etmektedir.

Emir kipinin şahıslara göre çekimleri aşğıdaki gibidir:

Şahıs (<i>yönkeme</i>)	Teklik (<i>birlik san</i>)	Çokluk (<i>köplük san</i>)
birinci şahıs	-AyIn	-Allñ, -All
ikinci şahıs	ø, -gIn /-gUn	-In/-Un, -n
üçüncü şahıs	-sIn /-sUn	-sInlAr /-sUnlAr

Şu hili ýagdaýda käte hojalyyn oña: Akbay, gal! - diýýär. (MÄ 8/8) ‘Böyle durumlarda bazen sahip ona: Akbay, kal, diyor.’

Onda weziri: «Çagyrylan ýere irinme, çagyrylmadyk ýerde görünme!» diýipdirler, oña hökman baraly - diýipdir. (AA 33/26) ‘O zaman veziri: “Çağrıldığın yere erinme, çağrılmadığın yere görünme!” demişler oraya mutlaka gidelim, demiş.’

Goy, şeýlemiş diýeliñ. (MÇ 44/32) ‘Koy, böyleymiş diyelim.’

2.5.1.2.2. Fiil Öbeği ve İsim + Ek Fiil Yapısındaki Fiil Cümleleri

Basit zamanlı fiiller üzerine ek fiil ve ek fiil üzerine getirilebilen hikâye, rivayet ve geniş zaman çekimleri ile oluşturulan birleşik zamanlı çekimler ile oluşturulan yüklemelerdir.

Şu hili taýak bilen onuñ ata-babalary ýyrtyjy haywanlary awlar ekenler, duşman ýurduñ adamlary bilen söweşer ekenler. (MÄ 38/31) ‘Bu tür sopalarla onun ataları yırtıcı hayvanları avlarmış, düşman ülkelerin insanları ile savaşmış.’

Ýöne o taýda mal bakylmalyrmış, o taýda maşyn gezmeyärmış. (MÄ 86/7) ‘Fakat orada hayvan bakılmıyormuş, orada araba dolaşmıyormuş’

Ol ýekeliği gowy görýürmiş. (MÄ 89/23) ‘O, yalnızlığı seviyormuş.’

Uklap ýatan adamyň ýa haywanyň ganyny sorarmyş. (MÄ 195/39) ‘Uyuyan insan veya hayvanın kanını emermiş.’

Bu suwy goýunlar-da içenokmyş — diýdi. (MÄ 143/21) ‘Bu suyu koyunlar da içmiyormuş, dedi.’

Saňa gal diýmän, hoşlaşman gaýdyberipdirin. (MÄ 24/15) ‘Sana kal demeden, vedalaşmadan dönüvermişim.’

Iň gowy fil'mlere kresloňda oturyp tomaşa edýärsiň. (MÄ 64/3) ‘En iyi filmleri koltuğunda oturup seyrediyorsun.’

Gülleyän otlaryň hoşboý ysy ýyly topragyň ysy bilen garjaşyp, ýaşlyk ýyllarynyň süýji ýatlamalaryny oýadýardy. (YA 215/12) ‘Çiçeklenen otların hoş kokusu ılık toprağın kokusu ile karışıp gençlik yıllarının tatlı anılarını canlandırıyordu.’

...Ol meni çapyp, geljek gyş odun edip ýakjakmyş... (GA 20/24) ‘O, beni kesip gelecek kış odun yapıp yakacakmış.’

Aýbölek şol gezek alan hatyny adamsynyň samolýotdan böken mahaly döwlen aýagyny bejerdip, harby gospitalda ýatan yerinden iberenini, soň onuň özi dolanyp geleninde eşidipdi. (ZB 365/29) ‘Aybölek aldığı mektubu kocasının uçaktan atlarken kırılan ayağını tedavi ettirip askeri hastanede yattığı yerden gönderdiğini sonra o, döndüğünde işitmişti.’

Şu makalada Kaşgaderyadaky çandyrlılar, olaryň bu günki durmuşy hakynda söhbetleşmegi müwessa bildik. (ÇT 6/29) ‘Bu makalede Kaşgaderya’daki Çandırlar, onların bu günkü hayatı hakkında sohbet etmeye karar verdik.’

2.5.2. Anlamlarına Göre Cümle Türleri

Yüklemdeki eylemin gerçekleşip gerçekleşmemesine göre cümleler olumlu, olumsuz diye iki başlık altında değerlendirilebilir. Söz dizimi açısından cümleler şekil olarak olumlu olsa da eylem gerçekleşemeyebilir veya tam tersi durum söz konusu olabilir. Bu durumda cümleler; biçimce ve anlamca olumsuz, biçimce olumsuz anlamca olumlu, biçimce ve anlamca olumsuz, biçimce olumlu, anlamca olumsuz olabilir.

2.5.2.1. Olumlu Cümle

Yüklemdeki kılış, oluş veya durumun gerçekleştiğini, olumlu olduğunu bildiren cümlelere olumlu cümle denilmektedir.

*Çägesew ýoldan onlarça adamlar geçipdirler, emma ýolda onuň hojayınyňnyň aýagyňnyň ysy hem **bar**.* (MÄ 8/26) ‘Toprak yoldan onlarca insan geçmiş fakat yolda onun sahibinin ayağının kokusu da var.’

*Önde, belent baýyrlaryň gerşinde nemetsler ýer **külüňleşýärdi**.* (YA 214/5) ‘Önde yüksek bayırların sırtında Almanlar yer kazıyordu.’

*Akmyrat Mämmedow işeňňir **adam**.* (H 5/3/48) ‘Akmirat Mämmedov çalışkan adam.’

*Muny Aýbölegem, çagalaram gowy **bilyärdiler**.* (ZB 366/6) ‘Bunu Aybölek de çocuklar da iyi biliyorlardı.’

*At münen uzak ýola tiz **barýar**.* (BB 4/1/25) ‘Ata binen uzak yere tez varır.’

*Häzirki wagtda obada 8 müňe golaý adam **ýaşayar**.* (ÇT 6/33) ‘Günümüzde köyde 8 bine yakın insan yaşıyor.’

*Gadym wagtda bir patyşa **bar eken**.* (AA 32/1) ‘Eski devirlerde bir padişah varmış.’

Olumlu cümlelerde olumluluğu bildiren herhangi bir ek bulunmamaktadır. Bazen yükleme olumsuzluk bildiren ek yükleme getirilmiş olsa da soru eki veya soru sözcükleri cümleyi olumlu cümleye dönüştürebilir. (Atabay, Özel ve Çam, 2003: 74)

Gitlerçiler maşyndan düşmân, dälirän ýaly, öňe okdurylmadymy näme? (YA 214/16) ‘Hitlerciler arabadan inmeden delirmiş gibi öne fırlamadılar mı yani?’

Ýanyan maşynlardan paýrap dökülen faşist soldatlary ot sowurýan pulemyotlaryň üstüne gözi ýok ýaly topulmadymy? (YA 214/18) ‘Yanan arabalardan yağmur gibi dökülen faşist askerleri ateş saçan mitralyözlerin üstüne gözü yokmuş gibi saldırmadı mı?’

Yine olumsuzluk eki almış fiil cümlelerine getirilen “däl” ve “yok” sözcükleri yüklemde olumsuzluk eki bulunan cümleyi olumlu yapabilir. Üst üste gelen iki olumsuzluk da cümleyi olumlu yapar (Atabay, Özel ve Çam, 2003: 85; Çelik vd., 2006: 24).

Bolmanda, yslam dini Magtymguly zamanyndan önem bardy, özem, güýçli bolmasa, pes döldi. (MÇ 41/23) ‘Her hâlükârda İslam dini Mahtumkulu zamanından önce de vardı, güçlü değilse bile zayıf değildi.’

2.5.2.2. Olumsuz Cümle

Yüklemdeki kılış, oluş veya durumun gerçekleşmediğini bildiren cümlelere olumsuz cümle denilmektedir.

Türkmen Türkçesinde, fiil cümlelerinin olumsuzluğu *-mA* eki ile, ad cümlelerinin olumsuzluğu, “däl” edatı ile yapılır. Yüklemi “bar” olan ad cümlelerinin olumsuzluğu ise “yok” sözcüğü ile yapılır. Yüklemi “dogry” olan cümlelerin olumsuzluğu “däl” ile yapılabildiği gibi genellikle “yalňış” sözcüğü ile de yapılmaktadır. Bu tür yüklemeler, “dogry” sözcüğünün önüne Farsça olumsuzluk eki “ne” getirilerek yüklem “nädogry” şeklinde de olumsuz hâle getirilebilir. Bazen de olumsuzluk Farsça “bi” olumsuzluk ön ekiyle yapılmaktadır. Yüklemi olumsuzluk ifade eden sıfat olan cümleler de olumsuz cümlelerdir.

Akbay welin adamlaryň tuduň çybyklaryny ýüpek gurçugyna berýändiklerinden bihabar. (MÄ 7/1) ‘Fakat Akbay insanların dutun dallarını ipek böceğine verdiklerinden habersiz.’

Agylda düýe-de ýok. (MÄ 7/17) ‘Ağılda deve de yok.’

Biz şahyrda gaygy-gam göremzok. (MÇ 45/40) ‘Biz, şairde kaygı ve gam görmüyoruz.’

Baş küde ot, dogry dü, üç küde ot bolmaly. (MÄ 168/23) ‘Beş balya ot, doğru değil, üç balya ot olmalı.’

«Söweşe häzirleniň» diýip, komanda bermegiň zerurlygy ýokdy. (YA 217/27) ‘‘Savaşa hazırlanın’’ diye emir vermenin zarureti yoktu.’

Aýbölek halymsyraýan gelinlerden düldi, hemişe öz işlerini özi etmäge çalşardy. (ZB 364/29) ‘Aybölek nazlanan gelinlerden değildi, her zaman kendi işlerini kendisi yapmaya çalışırdı.’

Fiil cümlelerinin olumsuzu genelde olumsuzluk eki *-mA* ile yapılırken bazı cümlelerde Türkiye Türkçesinden farklılıklar görülmektedir.

Görülen geçmiş zaman (*öten zaman: -dI/-dU*), şimdiki zaman (*hâzirki zaman: -yÄr*), şart kipi (*işligin şart şekili: -sA*), istek kipi (*işligin arzuw şekil, isleg şekili*) ve emir kipinin (*işligin buýruk şekili*) olumsuzu, doğrudan *-mA* ekiyle yapılmaktadır.

Ýüregiň atyň kellesi ýaly bolmasa, pulemyotçy bolmaga hyýallanma... (YA 215/4) ‘Cesur değilsen mitralyözcü olmaya heves etme...’

Adamysy öýde günlerin “Getir, kömekleşeli!?” diýende hem ol juda bir işi başyndan agdyk bolaymasa, elinden işini bermezdi. (ZB 364/32) ‘Evde olduğu günler kocası ‘‘Getir, yardımlaşalım.’’ dediğinde de o aşırı derecede işi başından aşmasa elinden işini vermezdi.’

Semiz at çapysyga, yük çekmäge, uzak aralyga ýörişe ýaramaýar. (BB 4/3/7) ‘Şişman at yarışa, yük çekmeye, uzun mesafe yürüyüşüne yaramıyor.’

Süreksiz geçmiş zaman ‘‘dowamsyz öten zaman’’ (Azimov vd., 1960: 379) veya önceki geçmiş zaman ‘‘öňki öten zaman’’ (Borcakov vd., 2000: 260-261) - *IpdI/UpdI* olumsuzu *-mÄndI* (<ma-an-dı) ekiyle yapılmaktadır. Öğrenilen Geçmiş

zaman işlevindeki “subyektiv öten zaman” -*Ipdlr/Updlr* ekinin olumsuzu -*mÄndlr* (<*ma-an-dlr*) şeklindedir (Borcakov vd., 2000: 263-264).

Ol ömründe çopançylyk edip görmändir. (MÄ 243/17) ‘O, ömründe çobanlık yapmamış.’

Onda-da bagban razy bolmandyr. (GA 16/43) ‘O hâlde de bahçıvan razı olmamış.’

Emma kellesini welin sandyjaga salmandyr. (GA 21/17) ‘Ama kafasını ise sandığa sokmamış.’

Ýöne oglan Agsak eşegi üýşürilgi dersdir öydüp, onun ýanynda barmandy. (MÄ 21/31) ‘Fakat oğlan aksak eşegi mayıs yığını sanıp onun yanına da gitmemişti.’

Bu taýda guş köpdi, ýöne horaza welin Muhammediň gözi düşmändi. (MÄ 23/13) ‘Burada kuş çoktu fakat Muhammet horoz görmemişti.’

Hiç haçanam, häzirki ýaly, ol özüniň ýazyjylyk borjuny güýçli duýmandy. (YA 215/30) ‘Hiçbir zaman, şu an olduğu gibi güçlü, o kendisinin yazarlık yükümlülüğünü hissetmemişti.’

Gelecek zaman (*mälim geljek zaman: -cAk*), Gereklilik kipi (işliğin hökmanlyk şekili: -*mAll*), istek kipinin bir türü olan hayal-kurgu kipi (işliğin hyýallanma şekili: -*mAçI*) çekimlerinin olumsuzu *däl* edatı ile yapılmaktadır.

- *Dişi päki ýaly ýiti bolmaly, ýöne dişlände bedeniňi agyrtmaly däl.* (MÄ 195/41) ‘Dişi ustura gibi keskin olmalı fakat ısırığında vücudunu acıtmamalı.’

Emma ätiýajy elden bermeli däl. (YA 214/12) ‘Fakat ihtiyatı elden bırakmamalı.’

- *Men kesel däl, Derwüş aga, derman içjek däl.* (MÄ 137/1) ‘Ben hasta değilim Dervüş Ağa, ilaç içmeyeceğim.’

*Bagban birden diňşirgenip durupdyr-da: Men bu alma üçin senden hiç zat **aljak hem däl**, razy hem **boljak däl** — diyipdir.* (GA 16/33) ‘Bahçivan birden sessizleşip durmuş: Ben bu elma için senden hiç bir şey almayacağım, razı da olmayacağım, demiş.’

Geniş zaman (nämelim geljek zaman: $-(A)r$) olumsuzunda; birinci ve ikinci şahıslarda olumsuzluk ekinden sonra, geniş zaman ekinin korunduğu görülmektedir. $mA-r+in$, $mA-r+is$, $mA-r+sıñ$, $mA-r+sIñız$

- *Mele telpegi mele gumun fonunda ansat **görüymersiñ**.* (MÄ 98/39) ‘Alaca telpeği alaca kumun fonunda kolay göremezsin.’

- *Gideniñe puşman-a **etmersiñ**?* (MÄ 160/1) ‘Gittiğine pişman da etmezsiniz.’

*Bu ýerde düşnükli däl söze duş **gelmersiñiz**.* (MÇ 45/39) ‘Buradaki anlaşılmaz söz ile karşılaşmazsınız.’

Bunların dışında, olumlu şekli bulunmayan ve Oğuz grubuna has olmayan olumsuz şimdiki-geçmiş zaman (*hâzirki-öten zaman*) eki bulunmaktadır. $-Ämok$ ($<Än+Im$ yok), $-Äñok$ ($<Än+Iñ$ yok), $-Änok$ ($<Än+I$ yok), $-ÄmIzok$ ($<Än+ImIz$ yok), $-Äñizok$ ($<Än+IñIz$ yok), $-Änoklar$ ($<Än+I$ yoklar).

*Gyşyñ başynda ýagan gar ýaz gelyänçä **eränok**.* (MÄ 5/22) ‘Kışın başında yağan kar yaz gelinceye kadar erimiyor.’

*Bu ýagday ona ynjalyk **berenok**.* (MÇ 42/26) ‘Bu durum ona rahat vermiyordu.’

-*Ýok, ýalňyşaňok.* (GA 17/15) ‘Yok, hata yapmıyor.’

... *Biziñ maşgalamyzda agzalalyk diýen zat bolmaz, biziñ öýümüz mydama ala-ýaz, şonuñ üçinem men **garramok**, gaýtam, gün geldikçe ýigdelýän — diyip, jogap beripdir.* (GA 17/41) ‘... Bizim ailemizde geçimsizlik diye bir şey olmaz. Bizim evimiz her zaman neşeli, bu yüzden de ben ihtiyarlamıyorum, hatta gün geçtikçe yigitleşiyorum, diye cevap vermiş.’

Áý, ol adama degýän dälidir, düýäne-de deger öýdemok. (MÄ 43/31) ‘Ay, o insana dokunmuyor, deveye de dokunacağını sanmıyorum.’

Türkmen Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuzu yine *bil-* fiiline *-me* olumsuzluk eki getirilerek yapılır.

Ýigdekçe goluň, içini aýlandy, ýöne ol bürgüdi-de jüýje horazy-da görüp bilmedi. (MÄ 23/11) ‘Delikanlı çukurun içini dolaştı fakat O, kartalı da civciv horozu da göremedi.’

Barsyň ýaşamagy üçin mundan amatly ýer bolup bilmez. (MÄ 42/27) ‘Parsın yaşayabileceği bundan daha uygun yer olamaz.’

Kölün suwy dury bolsa-da, Muhammet onun düýbünü görüp bilmedi. (MÄ 45/7) ‘Gölün suyu duru olsa da Muhammet dibini göremedi.’

Farsça olumsuzluk edatı “ne” ile bağlanan cümlelerde, yüklem olumlu olsa da anlam olumsuzdur. Bu tür cümlelerde diğer öğeler farklı yüklem aynı ise ikinci yüklem düşürülebilir.

Çary jaýyň üstünde baş minut otyrды, on minut otyrды, emma agyla ne goýun geldi, ne çopan. (MÄ 17/16) ‘Çarı binanın üstünde beş dakika oturdu, on dakika oturdu ama ağıla ne koyun geldi ne de çoban.’

2.5.3. Görevlerine Göre Cümle Türleri

Türkmenistan’da hazırlanan söz dizimi çalışmalarında cümleler; “söyleniş ve anlamları bakımından bölünüşleri” (*sözlemleriň aýdylyş ve aňladýan manylary taýyndan bölünüşleri*) bölümü içerisinde haber cümlesi (*habar sözlemi*), soru cümlesi (*sorag sözlemi*), hitap cümlesi (*ýüzlenme sözlemi*), emir cümlesi (*buýruk sözlemi*) başlıkları altında ele alınmaktadır (Azimov ve Baylyyev, 1967; Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998). Bazı eserlerde haber cümlesi, tasdik etme cümleleri (*tassyklaýcy sözlemler*) ve reddetme cümleleri (*inkärleýci sözlemler*) şeklinde alt başlıklara ayrılmaktadır (Nartıyev, Penciyev ve Miradov, 1998).

Türkiye’de hazırlanan söz dizimi çalışmalarında olumlu, olumsuz, soru, emir vb. cümleleri, “anlamlarına göre cümle türleri” içinde ele alınmaktadır. Soru, emir, dilek cümleleri hem olumlu hem de olumsuz olabileceği için olumlu ve olumsuz cümle başlığından ayrı bir başlık altında değerlendirilmek uygun olacaktır.

2.5.3.1. Haber Cümlesi

Haber cümlesi; geçmişteki, şu andaki veya gelecekteki olumlu - olumsuz bir işi, oluşu veya durumu haber veren, bir soruya cevap olabilen cümlelerdir. Azimov ve Baylyev haber cümlelerini; “*Bir şeyi başka birine haber vermek için kullanılan cümlelere denir*” şeklinde tarif etmektedir (1967: 5).

Temelde diğer cümle türleri de haber niteliği taşıyabilir fakat haber cümleleri diye adlandırılan bu tür cümleler; içinde soru, emir, istek, gereklilik, ünlem, dilek anlamı taşımayan sadece bir haber bildiren, bir soruya olumlu veya olumsuz cevap olabilen cümlelerdir. Bu tür cümleler için Bilgegil: “... *bu çeşit cümleler, ya bilmiyene bir hususu öğretmek yahut bir husustaki bilgisini ortaya koymak maksadından doğar*” şeklinde ifade etmektedir (1984: 58).

Adamlaryň diňe tut agajynyň çybyklaryny kesişleri däl, başgada köp işleri Akbay üçin düşnüksiz. (MÄ 7/6) ‘İnsanların sadece dut ağacının dallarını kesmeleri değil, başka da birçok işleri Akbay için anlaşılmaz.’

Ümsümlikdi. (YA 214/9) ‘Sessizdi.’

Hawa, gazetçi bolmak gaty kyn. (H 5/1/59) ‘Evet, gazeteci olmak çok zor.’

Garry: Men ömrümde ýeke gezek hem ýalan sözlän adam däl, inim. (GA 21/3) ‘İhtiyar: Ben ömrümde bir kez dahi yalan söylemiş biri değilim, kardeşim.’

Garaşmak, garşy almak Aybölek üçin tazelik däl. (ZB 365/18) ‘Beklemek, karşılamak Aybölek için yeni bir şey değildi.’

“Ýagşy at - ýarym rysk” hem diýýärler. (BB 4/1/24) “İyi at yarım rızık” da diyorlar.’

Reşideddin bolsa “Çawyňdyr” şekilinde gollanypdyr. (ÇT 6/6)
‘Reşidüddin ise, “Çavındır” şeklinde kullanmıştır.’

Ol bir gün awa gidipdir. (AA 32/3) ‘O bir gün ava gitmiş.’

Zeliliniň didaktika ýykgyň etmegine sebäp bolan ýagdaýlar, şygrylaryň we taryhy döwrüň maglumatlaryna görä, şulardan ybaratdyr: (DS 18/2) ‘Zelilî’nin didaktik türün tarafını seçmesine sebep olan durumlar şiirlerin ve tarihi devrin malumatlarına göre şunlardan ibarettir.’

2.5.3.2. Soru Cümlesi

Soru cümlelerinin kurulmasının birincil hedefi bir konuda bilgi almaktır. Haber cümlesinde haber verilirken, soru cümlelerinde haber alınmaya çalışılır. Bunun dışında, soru cümlelerinin, teklife nazik bir eda verme, imkânsızlığı anlatma, tehdit veya meydan okuma gibi birçok işlevi bulunmaktadır (Bilgegil, 1984: 64). “Teklife nazik bir eda verme” dilek cümlesi, “imkânsızlığı anlatma” ise haber cümlesidir. Şüphesiz anlatıma güç katmak için cevabı beklenmeyen soru cümlesi şeklinde kurulan cümleler de bulunmaktadır (Atabay, Özel ve Çam, 2003: 75). Bu cümleler soru cümlesi değil haber cümlesidir.

Soru cümlesi hangi işlevi yerine getirirse getirsin, Türkmen Türkçesinin üç şekilde oluşturulmaktadır: Soru sözcükleriyle, soru ekiyle ve yüklem soru vurgusuyla söylenmesiyle (Azimov ve Baylyev, 1967: 7-8). Türkmen Türkçesinde “mI” soru edatı tamamen ekleşmiştir. Bu yüzden ayrı yazılmaz. Ayrıca *-kÄ* eki Türkiye Türkçesinde *-ki* eki gibi soruya “acaba” anlamında şüphe katmaktadır. Türkiye Türkçesinden *-ki* ekinden farklı olarak, kip/zaman ekinden sonra şahıs eki getirilmiş dahi olsa *-kÄ* ekinden sonra da şahıs eki eklenebilir.

Ajygádyňmy, Akbay? (MÄ 7/34) ‘Acıktın mı, Akbay?’

— *Saňa näme at daksakkak, güjüjek.* (MÄ 193/1) ‘Sana ne isim versek acaba köpecik.’

Eýsem öňňin biz deryadan duýdansyz geçip, bärki kenarda inçejik zolagy eýelänimizde, duşman nätdi? (YA 214/14) ‘Öyleyse önceki gün

biz nehri hissettirmeden geçip kenarda incecik bölgeyi ele geçirdiğimizde düşman ne yaptı?’

Saryhanowyň özi hem şu ajaýyp gijäniň gözelligini söz galypyna salyp, hekaýa ýazarmyka? (YA 215/29) ‘Sarıhanov’un kendisi de bu harika gecenin güzelliğini sözcüklere döküp hikâye yazar mı acaba?’

Magtymguly ýaly öz halkynyň ýedi ýaşdan yetmiş yaşlysyna çenli etine-ganyna ruh bolup sinen başga bir akyldar şahyry dünýä edebiyaty bilýärmikä? (MÇ 41/1) ‘Mahtumkulu gibi halkının yedi yaştan yetmiş yaşlısına kadar etine kanına ruh olup sinen başka bir âlim şairi dünya edebiyatı biliyor mu acaba?’

Birdenem ol: “Be, bu meniň nätdigim boldy? Hey eýesinden soraman hem biriniň almasyny iyäýmek bormy?” (GA 15/6) ‘O, birden: Eyvah! Ben ne yaptım? Hey sahibine sormadan da birinin elmasını yiyivermek olur mu?’

Patyşa ol adam gidenden soň, öz wezirini ýanyna çagyryp: - Ýaňy meniň ýanyma bir garyp adam gelip, bizi myhmançylyga çagyryp gitdi welin, oňa barsakmykak ýa barmasakmykak? - diýip geňeşipdir. (AA 33/22) ‘Az önce benim yanıma bir fakir adam gelip bizi misafirliğe davet edip gitti lakin misafirliğe gitsek mi, yoksa gitmesek mi?’

Şüpheyi giderme amaçlı kurulan bazı soru cümlelerinde soru ifadesinin vurguyla oluşturulmasının yanında olumsuzluk ekinin belirgin bir şekilde katkı sağladığı görülmektedir.

«Bu hadysa wulkan bolaýmasyn?» diýen sorag Muhammediň kalbynda peýda bolýar. (MÄ 31/7) ‘Muhammedin aklında “Bu hadise volkan oluvermesin?” şeklindeki soru peydah oldu.’

Adam şol guşlaryň çagasy bolaýmasyn diýip bars oýlandy. (MÄ 31/7) ‘Pars, insan şu kuşların yavrusu olmasın, diye düşündü.’

Gün tutulan bolaymasyn? (MÄ 82/10) ‘Güneş tutuluyor olmasın?’

- *Belki, onuň aýal almaga gurby ýetýän däldir? Şonuň üçin hem eşiğini sal-sal edip, öz garyp gününe kowalaşyp ýören bolaymasyn?* - *diýýär.* (AA 32/16) ‘Belki onun eş almaya gücü yetmiyordur? Onun için de elbiseleri yırtık yırtık halde fakirliğiyle uğraşıp duruyor olmasın, diyor.’

2.5.3.3. Emir Cümlesi

Emir cümlelerinde yüklem olumlu ise bir şeyin yapılması için emir, teşvik tavsiye, uyarı anlamları taşır. Olumsuz yüklemelerde ise yasaklama, dilek, sakındırma anlamı taşır. Emir cümleleri genellikle emir kipindeki (*buýruk şekili*) yüklemle kurulur. Bu yüzden emir cümlelerinin yüklem fiil türündeki sözcüklerdir.

Wey, muňa näme bolýarkan? Iý, Akbay, iý! (MÄ 7/38) ‘Vay buna ne oldu ki? Ye Akbay ye!’

Saryhanow ony sypalady: «Sowa, pulemyotym, sowa. Daň atansoň, ýene gaýnap-gyzmaly bolarsyň. Gurşun setirlerden jümle düzüp, faşistlere hakykaty subut edersin».(YA 214/22) ‘Sarıhanov onu okşadı: “Soğu mitralyözüm soğu. Tan ağardıktan sonra yine kaynayıp kızman gerekecek. Kurşun satırlarından cümle oluşturup faşistlere hakikati ispat edersin.”’

Hüjüm! (YA 217/41) ‘Hücum!’

Ýañlan, barha haýbatly ýañlan gyzyl esger ur-rasy! (YA 219/17) ‘Yankılan gittikçe heybetli yankılan kızıl ordu hurrası!’

Goy, şeýlemiş diýeliň. (MÇ 44/32) ‘Koy, böyleymiş diyelim.’

2.5.3.4. Ünlem Cümlesi

Ünlem cümleleri şaşkınlık, hayret, hayranlık gibi ruhsal durumları yansıtan cümlelerdir. Türkmen Türkçesinde ünlem cümleleri “yüzlenme sözlemler” içerisinde ele alınmaktadır. Azimov ve Baylıyev ünlem cümlelerini “*Duyguları (bir şeye şaşırma, mutlu olmayı, emri, kızmayı, üzülme ve benzeri) ifade eden cümlelere*

yüzlenme sözlem denilir” şeklinde izah etmektedir (Azimov ve Baylyev, 1967: 10). Özkan ve Sevinçli, bu tür cümleler için “*Ünlemler anlatım kabiliyetini birlikte kullanıldıkları cümlelerden alırlar. Bu cümleler insanların duygularını, coşkularını, hayretlerini anlatan cümlelerdir*” demektedirler (2009: 165). İçinde ünlem öbeği bulunan her cümle ünlem cümlesi sayılmamaktadır.

Ýıldyzly bahar asmany! (YA 215/17) ‘Yıldızlı bahar gökyüzü!’

Hüjümiň öňüsyrazy ýagyş bolup ýagyňan top oklary, minalar! (YA 217/10) ‘Hücumun hemen öncesinde yağmur olup yağan top mermileri, şarapneller!’

Sapa: Hä, şey diyseňiz-le. (GA 17/29) ‘Sapa: He, öyle deseniz ya.’

Hany aýal alany bilen garyplykdan çykýan bolsa, bizem göreli - diýipdir. (AA 33/1) ‘Hani, eş almakla fakirlikten kurtuluyorsa biz de görelim, demiş.’

2.5.3.5. Dilek Cümlesi

Dilek cümleleri gelecek için gerçekleşmesi istenen dilekleri, istekleri, duaları; geçmiş için ise pişmanlığı, özlemi bildiren cümlelerdir. Dilek cümleleri istek kipi (*islek şekili*) ve şart kipi (*şert şekili*) ile oluşturulur. Dilek cümleleri çoğunlukla pekiştirme tümleçleri ile pekiştirilir.

— *Ýoldaş komandir, sizem biraz uklaň — diýip, esgerleriň birisi oňa ýüzlendi.* (YA 216/40) ‘Yoldaş komutan, siz de uyuyun, diye askerlerin biri ona rica etti.’

Ýöne gudraty güýçli Taňrynyň türkmen halkyny bu zehinden binesip goýmanyna şükür edeliň! (MÇ 41/3) ‘Fakat kudretli Tanrı’nın Türkmen halkını bu zekâdan nasipsiz koymamasına şükredelim.’

Ýüregimi elime alýan bolaymaýyn... (ZB 365/13) ‘Acele ediyor olmayayım...’

Şu gürrüňlerden soň, ýaňky patyşa öz dul aýal doganyna şeýle teklip edipdir: - Sen git-de, şol garyp ýigidi tap we şoňa aýal bol. (AA

33/1) ‘Bu konuşmadan sonra padişah dul kız kardeşine şöyle bir teklifte bulunmuş: Sen git de o fakir genci bul ve ona eş ol.’

2.5.4. Yüklemin Yerine Göre Cümle Türleri

Türkmen Türkçesinde yüklem çoğunlukla cümlenin sonunda yer alır. Türkmenistan’da hazırlanan söz dizimi çalışmalarında cümleler, yüklemine göre tasnif edilmemektedir. Az da olsa yüklemi sonda olmayan cümleler bulunduğu için cümleleri, yüklemine sonda olup olmamasına göre düz veya devrik cümle şeklinde tasnif etmek yerinde olacaktır.

2.5.4.1. Düz Cümle

Türkçe söz diziminin genel kuralına uygun olarak yüklemi sonda bulunan cümlelere düz cümle denilmektedir. Türkmen Türkçesinde cümlelerin büyük bir çoğunluğu düz cümledir.

Bu tür cümlelere, Türkiye’de hazırlanan çalışmalarda “kurallı cümle” de denilmektedir. Bu konuda Dizdaroğlu; “*Düz tümceye kimi kaynaklarda «kurallı tümce» adı verilmektedir. Bu adlandırma, yanlış anlaşılmalara yol açarak, devrik tümcenin «kuralsız tümce» olduğu sanısını uyandırabilir. Oysa, ilgili bölümde görüleceği gibi, devrik tümce; kuruluşça, düz tümcenin karşıtıdır, ama «kuralsız tümce» anlamına gelmez. Düz tümce gibi, devrik tümce de, bir yargılı anlatım türüdür.*” demektedir (1976: 248). Bu haklı sebepten dolayı, kurallı cümle yerine düz cümle ifadesini kullanmak yerinde olacaktır.

Oglanyň garşysynda mawumtyl köl peýda boldy. ‘Oğlanın karşısında mavimsi göl peydah oldu.’(MÄ 16/15)

Uruş - uruşdyr, duşman öz endikleriniň tersine-de hokga çykaryp biler. (YA 214/13) ‘Savaş, savaştır; düşman, alışkanlıklarının tersine de numara yapabilir.’

Ýolbaşçy bilen ýolbaşçam deň bolanok. (H 5/1/36) ‘Yönetici ile yönetici de birbirinin aynısı olmuyor.’

Oglanlar garrynyň boýnundaky ýylany görüp, dyr-pytrak bolup gaçypdyrlar. (GA 20/33) ‘Oglanlar, ihtiyarın boynundaki yılanı görüp sağa sola dağılıp kaçmışlar.’

Ýöne Watanyň, namysyň, diliň orny düýpden başga. (MÇ 46/18) ‘Fakat vatanın, namusun, dilin yeri tamamen farklıdır.’

At gadymy döwürlerden bäri ynsana hyzmat edip gelýär. (BB 4/1/1) ‘At eski devirlerden beri insana hizmet edegelmiştir.’

Aýal bolsa mata dokap satypdyr. (AA 33/11) ‘Kadın ise kumaş dokumuş.’

Asyrlar dowamynda halkyň pähim-payhasynda taplanan demokratik mazmunly öwüt-ünewler Zeliliniň döredijilik atributyna öwrülipdir. (DS 17/33) ‘Asırların devamında halkın zekâsında keskinleşen demokratik içerikli öğüt nasihatler Zelilî’nin üreticilik sıfatına dönüşmüştür.’

2.5.4.2. Devrik Cümle

Devrik cümle için kısaca, yüklemi sonda olmayan cümlelerdir, denilebilir. Bazı söz dizimi çalışmalarında “kuralsız cümle” diye adlandırılmaktadır. Bu tür cümleler ile ilgili olarak Dizdaroğlu; “*Yüklemin sonda bulunmamasına bakarak devrik tümceyi «kuralsız tümce», «yanlış tümce», «bozuk tümce» sanmamalıdır. Devrik tümce, düz tümce gibi, bir anlatım türüdür; belirli bir düzeni ve kuralları vardır.*” demektedir (1976: 250). Görüldüğü gibi yüklemi sonda olmaması kuralsızlıktan değil farklı ifade ediş biçimi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ifade ediş biçimi yazı veya konuşmayı tekdüzelikten kurtarmak, ifadeye zenginlik katmak için tercih edilmektedir (Dizdaroğlu, 1976: 258). Bu yüzden özellikle soru ve ünlem cümlelerinde ifadeyi güçlendirebilmek için yüklemi yeri değiştirilebilir.

Goyunlaryň aýagy azajyk ýer tutýar ahyry. (MÄ 16/10) ‘Koyunların ayağı azıcık yer kaplıyor nihayetinde.’

Mähriban toprak! Häzir senden ýakyn penakärimiz ýok biziň.
(YA 217/21) ‘Sevgili toprak! Şu an senden yakın koruyucumuz yok bizim.’

Diňe şu bendiň özi bize “Görogly gardaşly” näçe türkmen ýigitleriniň Beýik Watançylyk urşunda gahryman bolup, şirin janlaryny gurban edendiklerini ýatlatmaýarmy eýsem? (MÇ 46/24) ‘Sadece bu kıta bize “Köroğlu kardeşi” nice Türkmen yiğidinin Büyük Vatanseverlik Müdaafasında (Savaşı’nda) kahramanlık yapıp tatlı canlarını feda etmelerini hatırlatmıyor mu öyleyse?’

Garry: Men ömrümde ýeke gezek hem ýalan sözlän adam däl, inim. (GA 21/3) ‘İhtiyar: Ben ömrümde bir kez dahi yalan söylemiş biri değilim, kardeşim.’

2.5.5. Yapılarına Göre Cümle Türleri

Türkmen Türkçesinin söz dizimi ile ilgili eserlerde cümleler, çoğunlukla, yapılarına göre iki ana başlık altında ele alınmıştır: Basit cümle (*ýönekey sözlem*), birleşik cümle (*goşma sözlem*). Türkiye Türkçesi ile ilgili kaynaklarda genellikle bu cümle türlerine ek olarak “eksiltili cümle” türü de verilmektedir. Eksiltili cümleler Türkmenistan’daki söz dizimi eserlerinde, “basit cümlenin yapısı” başlığı altında tam cümle (*doly sözlem*), eksiltili cümle (*doly däl sözlem*) şeklinde ele alınmaktadır (Azimov ve Baylıyev, 1967).

İncelenen eserlerin çoğunda her biri ayrı yargıya sahip olan, çeşitli bağlaçlarla bağlanan, ayrıldıklarında tek başlarına kullanılacak cümleler de “yapılarına göre cümleler” içerisinde ele alınmıştır. Bu tür cümleleri Dizdaroğlu “Bağlanışlarına Göre Cümleler”; Delice ise “Kullanımlarına Göre Cümleler” başlıkları altında alarak “Birleşik Cümleler” konusundan ayırmışlardır (Dizdaroğlu, 1976: 223-243; Delice, 2007a: 166-169). Birleşik cümlelerde cümlemsiler veya iç cümleler ana yüklem tamamlayıcı öğeleridir. Sıralı cümlelerde böyle bir durum söz konusu değildir. Bu cümlelerin her biri bağımsız yargı birimidir. Bu tür yapıları, “bağlanışlarına göre cümleler” şeklindeki ayrı bir başlık altında vermek uygun olacaktır. Yine bu

sebepten, Türkmen Türkçesinde birleşik cümle bahsinde ele alınan “Düzmeli goşma sözlem” konusu “bağlanışlarına göre cümle türleri” başlığında ele alınmıştır.

Yapılarına göre cümleler basit cümle, birleşik cümle ve eksilteli cümle şeklinde alt başlıklara ayrılmaktadır.

2.5.5.1. Basit Cümle

Basit cümleler (*yönekey sözlem*), kısaca içinde bir yüklem bulunduran cümlelerdir. Bilgegil, “*Hiçbir cümleye bağlı olmaksızın kendi başına tam bir anlam ifade edebilen cümlelere basit cümle diyoruz.*” demektedir (1984: 73). Bu tür cümleler, yüklem talebine göre içinde tüm öge türlerini bulundurabilir. Sözcük sayıları konusunda bir sınırlama yoktur. Basit cümleleri birleşik cümlelerden ayıran özellik, basit cümlelerin, içlerinde öge olarak cümlemsi veya iç cümle bulundurmalarıdır (Delice, 2007a: 163).

Türkmen Türkçesi söz dizimi çalışmalarında basit cümle sadece temel öge diye değerlendirilen özne ve yüklemden oluşuyorsa *dar basit cümle*⁶ “ýygnak ýönekey sözlem” eğer diğer ögeler de varsa *geniş basit cümle* “ýaýraň ýönekey sözlem” diye adlandırılmaktadır (Azimov ve Baylyyev, 1967: 13; Nartıyev, Pencıyev ve Mıradov, 1998: 171).

Muhammet uly ýolun gyrasynda düşledi. (MÄ 121/9)
‘Muhammed büyük yolun kenarında mola verdi.’

Dar okobyň ýokarsynda çäksiz asmanyň ýyldyzlary lowurdayardy. (YA 214/7) ‘Dar siperin üstünde sınırsız gökyüzünün yıldızları parılıyordu.’

Boýny ýylanly garry ýene ýoluny dowam etdiripdir. (GA 20/32)
‘Boynu yılanlı ihtiyar yoluna devam etmiş.’

⁶ “Ýaýran ýönekey sözlem” ve “ýygnak ýönekey sözlem” Rusça “простое распространённое предложение” ve “простое нераспространённое предложение” terimlerinin Türkmen Türkçesine tercümesidir. “Простой” sade, basit, “предложение” cümle demektir. “Распространённый” yaygın, genişletilmiş anlamına gelmektedir. Bu terimleri, cümlenin sadece özne ve yüklemi olduğu için dar kapsamlı tutulması göz önünde tutularak “dar basit cümle”, öge sayısı artırılarak genişletildiği için “geniş basit cümle” şeklinde aktarmayı uygun gördük.

Ol TSSR Žurnalistler soýuzynyň prawleniýesine hem ýolbaşçylyk edýär. (H 5/3/49) ‘O, TSSR Gazeteciler Birliđinin yönetim kurulunda da yöneticilik yapıyor.’

Özem türkmen tebigaty ýaly joşup dur. (MÇ 46/2) ‘Kendisi de Türkmen tabiatı gibi çoşuyor.’

Iki çetki gyzlaryň biri üýtgeşik owadandy. (ZB 366/14) ‘Kenarlardaki iki kızdan biri farklı bir güzeldi.’

Ol ynsan ogluny ruhy taýdan ganatlandyrýar. (BB 4/1/21) ‘O, insanođlunu ruhi yönden kanatlandırıyor.’

Türkmenistan SSR-niň Garrygala raýonyndaky Çandyr derýasynyň kenarynda hem çandyrlýlaryň bir bölegi ýaşapdyr. (ÇT 6/16) ‘Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Garrıgala Bölgesi’ndeki Çandır Nehri’nin kenarında da Çandırların bir bölümü yaşamıştır.’

2.5.5.2. Bileşik Cümle

İçinde bir yargı bildiren temel cümle ve temel yargıyı destekleyen öge niteliğindeki en az bir cümlemsi veya iç cümleden oluşan cümlelere birleşik cümle (*goşma sözlem*) denilmektedir.

Birleşik cümleler, birleşik cümlenin türüne göre bir temel cümle ve iç cümleden veya cümlemsiden yahut da her ikisinden oluşur.

Temel cümle, birleşik cümlede cümlemsi veya iç cümleler ile desteklenen, temel yargıyı taşıyan cümledir. Azimov ve Baylyyev, bu cümle türüne “baş sözlem” demektedirler (1967: 123). Birleşik cümlenin türü ne olursa olsun her birleşik cümlede bulunmaktadır.

Cümlemsiler, girişik birleşik (*eýerceňli goşma sözlem*) veya karmaşık cümlede (*çılşırımlı goşma sözlem*) bulunmaktadır. Cümlemsilere Azimov ve Baylyyev “eýerceň sözlem” demektedirler (1967: 123). Türkmen Dilinin Sözlüğü’nde cümlemsiler, “*Temel cümleyle bağımlı olan ek cümlenin bir parçası*” şeklinde tanımlanarak “eýerceň sözlem” adıyla verilmiştir (Hamzayev vd., 1962: 794). Sözcük öbekleri ek alarak veya eksiz olarak cümle içinde özne, nesne, yer

tamlayıcısı, zarf tümleci gibi bir öge olabilmektedir. Bir sözcük öbeği olan yüklemsi öbekleri de cümle içerisinde kullanılmakta, birleşik bir cümlenin herhangi bir ögesi olabilmektedir. İçinde yüklemsi bulunan yapılar, bir cümlenin sahip olduğu öğelere sahip olabilir. Kimi yayınlarda bu yapılar “yan cümle” adıyla ayrı bir cümle gibi değerlendirilmekte ve çözümlenmektedir. Fakat tek kullanıldıklarında tam bir yargı bildirmedikleri, öte yandan cümleye de çok yakın oldukları için, bu yapıları Delice, “cümlemsi” şeklinde adlandırmaktadır (Delice, 2007a: 163).

Birleşik cümleler, bu cümleyi destekleyen cümlemsiler ve iç cümlelere göre kendi içinde “girişik birleşik”, “iç içe birleşik”, “karmaşık birleşik” gibi alt başlıklara ayrılabilir.

2.5.5.2.1. Girişik Birleşik Cümle

İçinde, öge niteliğinde, bir veya daha fazla cümlemsi bulunan cümlelere “Girişik birleşik cümle” denilmektedir. Girişik birleşik cümleler Türkmen Türkçesinde “eýerceñli goşma sözlem” diye adlandırılmaktadır. Eýerceñ sözcüğü; “bir fikri bir akımı takip eden (kişi)” anlamı taşımaktadır (Hamzayev vd., 1962). Gramer terimi olarak ise yan veya bağımlı, tabi cümleyi ifade etmektedir (Baskakov, Garrıyeva ve Hamzayev, 1968). Azimov ve Baylıyev, girişik birleşik cümleleri kendi içinde; *Wagt Eýerceñ Sözlemi, Sebäp Eýerceñ Sözlemi, Şert Eýerceñ Sözlemi, Garşylykly Eýerceñ Sözlemi, Meñzetme Eýerceñ Sözlemi, Hal Eýerceñ Sözlemi* şeklinde altı alt başlığa bölmektedirler (1967: 125-139). Nartıyev, Pencıyev ve Mıradov; *Eýe Eýerceñli Goşma Sözlem, Habar Eýerceñli Goşma Sözlem, Aýyrgyç Eýerceñli Goşma Sözlem, Doldurgyç Eýerceñli Goşma Sözlem, Wagt Eýerceñli Goşma Sözlem, Orun Eýerceñli Goşma Sözlem, Sebäp Eýerceñli Goşma Sözlem, Maksat Eýerceñli Goşma Sözlem, Şert Eýerceñli Goşma Sözlem, Gaydym Eýerceñli Goşma Sözlem, Mukdar Eýerceñli Goşma Sözlem, Meñzetme Eýerceñli Goşma Sözlem, Degşirme Eýerceñli Goşma Sözlem, Düşündirme Eýerceñli Goşma Sözlem* şeklinde on dört alt başlık altında ele almışlar (1998: 263-285).

Girişik birleşik cümlede cümlemsiler, temel cümlenin, başka bir cümlemsinin veya bir sözcük öbeğinin ögesi olabilir. Temel cümle ve cümlemsi, olumluluk veya olumsuzluk konusunda birbirlerine bağımlı değildir. Cümlemsiler ile temel cümlenin öğeleri ortak olabilir (Atabay, Özel ve Çam, 2003: 111; Bilgegil, 1984: 81).

Girişik birleşik cümlelerde dikkat edilmesi gereken önemli husus, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin, birleşik fiil oluşturabilmeleridir. Eğer sıfat-fiil ve zarf-fiiller birleşik fiil teşkilinde görev almışlarsa, bu yapılar cümlemsi sayılamaz ve bu ekleri alan birleşik fiillerin bulunduğu cümleler girişik birleşik cümle değildir.

Girişik birleşik cümleler, cümlemsinin isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiilden oluşmasına göre alt başlıklarda incelenebilir.

2.5.5.2.1.1. İsim-fiil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler

Bünyesinde en az bir isim-fiilli cümlemsi bulduran cümlelere denilir. İsim-fiilli cümlemsi cümle içinde çeşitli görevlerle bulunabilir ama özellikle *iste-* (*isle-*) fiili ile nesne olarak kullanıldığı sık görülmektedir.

Daşlaryň, töňňeleriň üstüne it buşugýar, beýtmegi şu töwerekde gezmäge özüniň hukuklydygyny beýleki itlere yglan edýändigini aňladýar. (MÄ 5/8) ‘Taşların, kütüklerin üstüne köpek işiyor, böyle yapması; civarda gezmeye hakkı olduğunu diğer köpeklere ilan etmeyi ifade ediyor.’

Hezir olaryň her birisi öz ýoldaşyny ölümden halas etmek için, ýagyş bolup ýagýan okuň aşagynda ylgayar, her söweşde gahrymançylygyň nusgalaryny görkezýär. (YA 215/40) ‘Şimdi onların her birisi kendi arkadaşlarını ölümden kurtarmak için yağmur gibi yağın kurşunların altında koşuyor her savaşta kahramanlık örneği gösteriyor.’

Bu setirler ylmyň önünde Magtymgulyny täzeden öwrenmek, täzeden açmak wezipesini goýýar. (MÇ 41/26) ‘Bu satırlar, ilmin önüne Mahtumkulu’nu yeniden araştırma, yeniden keşfetme vazifesini koyuyor.’

Hey eýesinden soraman hem biriniň almasıny iýäýmek bormy? (GA 15/6) ‘Hey, sahibine sormadan da birinin elmasını yiyivermek olur mu’

Şeýle hem ys biliş, ses eşidiş taýdan beýleki haywanlardan düýpli tapawutlanýar. (BB 4/1/7) ‘Ayrıca koku alma, ses işitme yönünden diğer hayvanlardan tamamen ayrılmaktadır.’

G. Şahyryň didaktika ýykgyň etmegine çapawulçylykly uruşlaryň köpelmegi, sotsial garşylygyň, adam hukuklary baradaky göreşleriň ýitilmegi, halkyň oturymly durmuşa geçip başlamagy hem sebäp bodupdyr. (DS 18/20) ‘Şairin didaktik türe yönelmesine, yağmacılığın artması, sosyal direnişlerin, insan hakları konusunda mücadelelerin keskinleşmesi, halkın yerleşik hayata geçmesi de sebep olmuştur.’

2.5.5.2.1.2. Sıfat-fil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler

Bir ve/veya daha fazla sıfat-fiilli cümlemsi bulunduran cümlelere denilir. Sıfat-fiilli cümlemsi genelde, cümlenin bir ögesi değil de, ögeyi teşkil eden sıfat tamlaması, edat öbeği gibi bir sözcük öbeğinin unsuru olarak yer alır.

Asmana atylan raketa oğlanıň tapylanlygyny aňladýan şertli belgidi. (MA 87/38) ‘Havaya atılan işaret fişeği oğlanın bulunduğunu anlatan kararlaştırılmış işaretti.’

Ol pulemyotyň ýanynda nobatçylyk edýän esgere ukusyny almaga rugsat berdi-de, onuň ornuny eýeledi. (YA 213/38) ‘O, mitralyözün yanında nöbet tutan askere izin verip onun yerini aldı.’

Özem aňrysy baş-üç günden täze gelen işgäriň hem agramy bildirýärdi. (H 5/1/60) ‘Hem de topu topu üç beş günden daha yeni işe başlayan çalışanların da çoğunluğu bildiriyordu.’

Görse, bagyň içinde saç-sakgaly mäşbürünç bolan bir bagban suw tutup ýören eken. (GA 16/8) ‘Bakmış ki, bahçenin içinde saç sakalı kırılmış bir bahçıvan su tutuyor.’

Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjeklerin geýimlerini alyp, goňşy otaga ütük etmäge geçdi. (ZB 364/20) ‘O, tekrar çocuklarını doyurup yatırdıktan sonra ertesi gün erkenden okula gidecek olanların giysilerini alıp ütü yapmak için yan odaya geçti.’

Bu tudy Aýbölek ilki gelin bolup Akmyratlara düşen gijesiniň ertiri penjireden görüpdü. (ZB 366/27) ‘Aybölek, bu dutu ilk gelin olup Akmyratlara geldiği gecenin ertesi pencereden görmüştü.’

Ýowuň yzyndan ýetirýän hem at, gaçsaň – gutuldýan hem at.
(BB 4/1/27) ‘Düşmanın ardından yetiren de kaçtığında kurtaran da at.’

XVI-XVII asyrlarda Türkmenistanda we Mangyşlakda ýaşan çandyrlylary Hywa we Buhara hanlygyna göçüripdirler. (ÇT 6/18)
‘XVII-XVII asyrlarda Türkmenistan’da ve Mankışlak’ta yaşayan Çandırlıları, Hive ve Buhara hanlığına göç ettirmişler.’

Äri hem günlükçilik edip gazanan puljagazyňy aýalyňa getirip berýän eken. (AA 33/4) ‘Kocası da gündelikçilik yapıp kazandığı parayı karısına getirip veriyormuş.’

2.5.5.2.1.3. Zarf-fiil Cümlemsili Girişik Birleşik Cümleler

İçinde bir ve/veya daha fazla zarf-fiil öbeği bulunan birleşik cümlelere denilmektedir. Zarf-fiilli cümlemsiler çoğunlukla yükleme bağlanarak yüklemi nitelerler.

Sibiriň demi gyş aýynda gazak sährasynyň üstünden ötüp,
Demirgazyk Türkmenistana aralaşýar. (MÄ 5/20) ‘Sibiryanın havası kış aylarında Kazak sahrasının üstünden geçip Kuzey Türkmenistan’a ulaşıyor.’

Men-ä muny kapas sandykdan çykaryp, muňa ýagşylyk edýän,
biýem men seni bogup öldürjek diýip, boýnuma çolaşyp ýatyr. (GA 20/41) ‘Ben bunu kafes sandıktan çıkarıp buna iyilik ediyorum, bu da, ben seni boğup öldüreceğim, diyip boynuma dolanıyor.’

Gitlerçiler maşyndan düşmän, dälirän ýaly, öňe okdurylmadymy näme? (YA 214/16) ‘Hitlerciler arabadan inmeden delirmiş gibi öne fırlamadılar mı yani?’

Gazetiň ilkinji redaktory Ata Gowşudowdan başlap, olaryň hemmesi bu işe öz zehinini siňdiren, jany-teni bilen ýapyşan adamlardy.
(H 5/1/23) ‘Gazetenin ilk redaktörü Ata Govşudow’dan başlayıp, onların hepsi bu işe benliğini sindirmiş, canla başla yapışmış insanlardı.’

Ol az ýöräp, köp ýöräp, bir bagyň üstünden barypdyr. (GA 15/11) ‘O, az gitmiş, çok gitmiş, bir bahçeye ulaşmış.’

Gije jemlendiğiçe, töwerek suslanýardy. (ZB 365/5) ‘Gece ilerledikçe etrafa hüznün çöküyordu.’

Hanlyklar bolsa olaryň batyrlıgy we gaýduwsyzlygyndan howsala düşüp, bir jaýa däl-de, eýsem bölek-bölek edip jaýlaşdyrypdyr. (ÇT 6/20) ‘Hanlıklar ise, onların bahadırılığı ve korkusuzluğundan endişelenip bir yere değil de bölük bölük ederek yerleştirmişler.’

Patyşa aw etmesini bes edip, göni öýüne gaýdyp gelipdir. (AA 32/7) ‘Padişah avlanmayı sona erdirip, doğruca evine gelmiş.’

Şeýlelikde, didaktikanyň sotsial tarapy güýçlenip, çylşyrymly durmuşa, taryhy hakykata golaýlaşypdyr. (DS 18/13) ‘Böylece didaktik türün sosyal tarafı güçlenip, karmaşık hayata, tarihi gerçeğe yaklaşmış.’

Şart eki ile oluşturulan bazı öbeklerde yargı tamamlanmadığı için cümle sona erememektedir. Bu tür yapılara şart cümlemsi (şert eýercenli sözlem) denilmektedir. Bu yüzden bazı eserlerde “yarı cümlecik” diye adlandırılmaktadır (Bilgegil, 1984: 86). Bu öbekler daha ziyade ana cümlenin şartını, sebebini ve ana cümle ilgili tahmin bildirerek ana cümleyi sınırlandırır (Erkul, 2004: 59; Ediskun, 1999: 384).

Saryhanow durşy bilen göz-gulaga öwrülipdi, kirpi sygyrdasa — eşitjekdi. (YA 42/35) ‘Sarıhanov tüm bedeniyle göze kulağa dönüşmüştü, kirpi ses çıkarsa işitecekti.’

Eger 1733-nji ýyly Magtymgulynyň doglan ýyly hasap etsek, şona kyrk ýyly goşsak, 1773-nji ýyly düşýär. (MÇ 42/35) ‘Eğer 1733 yılını Mahtumkulu’nun doğum tarih varsayarsak, bu sayıya kırk yıl eklersek 1773 yılına denk geliyor.’

Oňat material ýazyp bilerin öýtseň, dört tarapyň açykdy. (H 5/1/48) ‘İyi materyal yazabilirim diye düşünüyorsan dört tarafın açıktı.’

Haýsy geýimi ütüglese, gylygy-häsiýeti bilen şol çagasy onuň göz önüne geldi. (ZB 364/23) ‘Hangi giysiyi ütülese hâl ve hareketleriyle o çocuğu onun gözünün önüne geldi.’

Çünkü at semirse, ýalynyň aşagyna ýag toplaýar. (BB 4/3/3) ‘Çünkü at semirse yelesinin altında yağ toplanıyor.’

Eger aýaly ýok bolsa, ol onda aýal alsa bolmaýarmyka? (AA 32/15) ‘Eğer eşi yoksa o o zaman evlense olmaz mı acaba?’

Ediskun’un da ifade ettiği gibi “Şart cümlecığı asıl söylenilmek istenen düşünce ya da duyguyu yüklenmişse, sonucu sezdiriyorsa, sonuç cümlecığı söylenmeyebilir” (1999: 385).

Wagt ýitirmän, gowagy görüp geläýsek... (MÄ 123/23) ‘Vakit kaybetmeden kovuğu görüp geliversek...’

Zarf-fiil eklerinden biri olan *-kÄ* eki, ek fiil vasıtasıyla isimlerin üzerine getirilebilir. *-kÄ* iyelik kökenli şahıs ekleri de alabilmektedir.

“Myrat gawuny saryka ýolupdyr.” (Azimov vd., 1960: 449). ‘Murat, kavunu sarıyken koparmış.’

“Nurjermal on baş, on altı yaşlaryndaky gyzka şeýle bir waka boldy (B.Seýtäkow. Döwürdeşler).” (Borcakov vd., 2000: 381) ‘Nurcemal on beş, on altı yaşlarındaki kızken şöyle bir vaka oldu.’

2.5.5.2.2. İç İç Birleşik Cümle

Türkmen Türkçesinde bu tür cümlelere “başkasının sözü” (*başganyň sözi* veya *başganyň gepi*) denilmektedir (Azimov ve Baylyev, 1967; Nartıyev, Penciyev ve Mıradov, 1998). Eğer iç cümle olduğu gibi başkasından alınmış ve cümlenin aslı korunmuşsa “göni gep” denilmektedir (Nartıyev, Penciyev ve Mıradov, 1998: 312). Türkmen Türkçesinde, İç cümleler genelde tırnak içine alınmaktadır. Eğer iç cümlede “diyip” (diye) kullanılırsa öncesinde tire ve ardına virgül konulmaktadır. İç cümleler temel cümle içinde bir öge olarak kullanılır (Delice, 2007a: 166). Bu yüzden iç cümlenin çıkarılması hâlinde cümlenin anlamı bozulur. İç cümle

bulunduran cümlelerde asıl yüklemeler; “*diy-(de-), diyip pikir et- (diye san-)*” şeklindedir. Temel cümlede, iç cümlede gerçekleşen durumun aktarımı söz konusudur. İç cümleler ana cümlelerin nesnesidir. İç cümleden oluşan nesnelere belirtili nesne sayılmaktadır.

Şu hili ýagdaýda käte hojaýyn oňa: Akbaý, gal! - diýýär. (MÄ 8/8) ‘Böyle durumlarda sahibi ona: Akbay, kal - diyor’

“Ýoldaşlarym hakda oçerk ýazayyn” - diýip, Saryhanow ýüregine düwdi. (YA 216/10) ‘Sarıhanov, “Yoldaşlarım hakkında deneme yazayım” diye, karar verdi.’

Näme üçin hiç zat aljak däl? - diýip, Sapa oňa sorag beripdir. (GA 16/36) ‘Sapa, neden hiçbir şey almayacaksın, diye ona sormuş.’

Sözümiziň ahyrynda, islendik edebi şahs, onuň ömri, döredijiligi öwrenilende, ilkinji nobatda, ygtybarly, takyk hem dogry çeşme hökmünde onuň hut öz eserlerine ýüzlenmeli diýen netijä gelyäris. (MÇ 46-47/37-2) ‘Sözümüzün sonunda istenen edebî şahıs, onun ömrü, eserleri araştırılırken ilk önce; itibarlı, kesin ve doğru kaynak hükmünde öncelikle bizzat kendi eserlerine başvurulmalıdır şeklindeki neticeye ulaşıyoruz.’

2.5.5.2.3. Karmaşık Birleşik Cümle

Karmaşık cümleler bünyesinde hem girişik hem de iç içe cümleler bulunduran cümlelere karmaşık birleşik cümleler denilmektedir. Türkmen Türkçesinde bu cümleler “Çylşyrymly Goşma Sözlem” diye adlandırılmaktadır. Genelde iç içe birleşik cümlelerde “de-” fiilinin zarf-fiil şekli olan “diyip” sözcüğüne bağlanır. Bu durumda hem iç cümleden hem de girişik cümleden oluşur.

Inim, maňa bir zat diýdiňmi? - diýip, Tagan Muhammede tarap seretmän sorag berdi. (MÄ 70/37) ‘Kardeşim, bana bir şey mi dedin, diye, Tagan, Muhammed’e doğru bakmadan sordu.’

Ol buýruk bermäge, akyl öwretmäge ukyplydyr diýibem hiç kimiň kellesine gelmeýärdi. (YA 214/38) ‘O, emir vermeye, akıl öğretmeye yatkındır diye hiç kimsenin aklına bile gelmiyordu.’

Ine, bu şahyryň “kyrka gadam goydum” diýen döwrüne doly gabat gelýär. (MÇ 43/4) ‘İşte bu şairin “kırka adım bastım” dediği devre tam karşılık gelmektedir.’

Sapa geňirgenip: Onda näme üçin gyzyň gözi kör, gulagy ker, dili lal, eli ýok, aýagy ýok, ýöne bir tokga etdir diýip aýtdyňyz? - diýip sorapdyr. ‘Sapa, şaşırıp: O zaman niye kızın gözü kör, kulağı sağır, dili lal, eli yok, ayağı yok, sadece bir topak ettir diye söylediniz, diye sormuş.’(GA 17/17)

Çagalaryň geýimlerini ütügleşdirip bolansoň ol adamysynyň ýuwylgy geýimlerini ýatlady-da: “Gelip işe gidende gerek bolar...” diýip, olary duran ýerinden alyp ütükleşdirdi. (ZB 364/25) ‘Çocuklarının giysilerin ütuleyip bitirdikten sonra o, kocasının yıkanmış giysilerini hatırlayıp “Geldiğinde işe giderken gerek olur...” diyerek onları durdukları yerden alıp ütüledi.’

Bu sözleri patyşanyň ýañky aýal dogany eşidip: - Belki, onuň aýaly ýokdur? Sen ondan soramadyňmy? - diýen. (AA 32/12) ‘Bu sözleri padişahın kız kardeşi duyup: - Belki, onun eşi yoktur? Sen ona sordun mu, demiş.’

2.5.5.3. Eksiltili Cümle

Yüklem veya yüklem talep ettiği bir ve/veya daha fazla zorunlu ögesi düşürülerek kurulan cümlelere eksiltili cümle denilmektedir. Bu tür cümlelerde yargı, dinleyen veya okuyanın zihninde tamamlanmaktadır.

Ýok, görmän gürleşdim. Radio-telefon arkaly. (MÄ 34/6) ‘Yok, görmeden konuştum. Radyo telefon vasıtasıyla...’

Türkmen Türkçesinde eksiltili cümlelere “Dolı Däl Sözlem” denilmektedir. Genellikle cevap cümlelerinde cümleler eksiltilmektedir. Bazı cevap cümlelerinde

“*Hawa* (evet), *yok* (yok, hayır), *bar* (var), *bolyar* (olur)” gibi sözcüklerle karşılık vermek yeterli olmaktadır. Bu durumda yüklem de dâhil tüm ögeler eksiltilebilmektedir.

- *Gün tutulan bolaymasyn?* (MÄ 82/10) -*Ýok* — *diyip, Tagan asmana seretdi.* (MÄ 82/11) ‘- Güneş tutulması olmasın? Hayır, diyip Tagan gökyüzüne baktı.’

- *Awlanan doky üçin dört ýüz manat jerime salynýany çynmy?* (MÄ 217/41) - *Çyn.* (MÄ 218/1) ‘- Avlanan mersin balığı için dört yüz manat ceza verildiği gerçek mi? – Gerçek.’

Yine soru cümlelerine cevap olarak, soru cümlesinin yüklemiyle cevap verilebilir. Böylece yüklem haricindeki ögeler eksiltilebilir.

Inim, adyň näme? - *diyip, ol sorag berdi.* (MÄ 67/19) - *Muhammet.* (MÄ 67/20) ‘Kardeşim adın ne, diye sordu. – Muhammet.’

Bağımlı sıralı cümlelerde ortak olan ögeler tekrarlanmayıp cümlelerden birisinde kullanılıp diğerinde eksiltilebilir (Delice, 2007a: 169).

Pul diýseňiz, pul bereýin, agam, däne diýseňizem – däne.(GA 16/39) ‘Ağam, para deseniz, para vereyim tahıl deseniz tahıl.’

Ol maşgalanyň guwanjy, agy gününde dayanjy hasaplanylýar. (BB 4/1/22) ‘O, ailenin kıvancı, acı gününde dayancı hesaplanıyor.’

2.5.6. Bağlanışlarına Göre Cümle Türleri

Anlam yönünden ilintili, her biri bağımsız yargı birimi olan iki ve/veya daha fazla cümle bağlama edatları veya virgül, noktalı virgül, iki nokta ile birbirlerine bağlanabilir. Bu durumda basit ve birleşik cümleden farklı bir yapı ortaya çıkar. Bağlanmış bu cümlelerin hepsi kendine has yargıya sahip olabilir.

Türkmen Türkçesinin söz dizimi üzerine yazılmış çalışmalarda sıralı cümleler temel olarak ortak ögelere sahip olup olmamalarına göre “düzmeli goşma sözlem” ve “deñdeş agazalı sözlemler” başlıkları altında ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesi ile ilgili söz dizimi çalışmalarında Dizdaroğlu, Delice ve Erkul hariç, araştırmacılar sıralı cümleleri genelde “yapılarına göre cümleler” içerisinde ele almışlardır.

Dizdaroğlu “Bağlanışlarına Göre Tümce Türleri” başlığı altında ele almış ve şöyle açıklamıştır: “*Bir anlatım içinde anlamca birbirine bağlı birden çok tümce bulunabilir. Bunlar kuruluşça bağımsızdır, yani her tümce tek başına yargılı bir anlatımdır; aralarında sadece anlam bağıntısı vardır. Bağımsız kuruluşta birden çok yargılı anlatımdan oluşan tümceye sıralı tümce denir.*” demektedir (1976: 223). Delice, “Kullanımlarına Göre Cümleler” başlığı altında verip, “*Bağlaçların anlamsal özelliklerine göre basit veya birleşik cümlelerin birbiriyle ilişkilendirip yanyana getirilmesi sonucu yapıca bağımsız çözümlenebilen ancak, anlamca bağımlı olan bu tür cümleler arasında sıralanma ve bağlanma olmak üzere iki tür bağ mevcuttur.*” şeklinde izah etmiştir (2007a: 166). Erkul konuyu “Biçimlerine (dizilişlerine) Göre Cümleler” başlığı altında ele almış, kısaca “*birden fazla cümlelerin, birbirini anlam ilişkisiyle tamamlamasıyla meydana gelen cümlelerdir*” şeklinde izah etmiştir (2004: 62). Verilen açıklamalarda da görüldüğü üzere, birden fazla cümle bulunduğu ve ayrı yapılara sahip olabilecekleri için yapılarına göre cümlelerden ayrı bir başlık altında yani “bağlanışlarına göre cümleler” başlığı altında ele almak yerinde olacaktır.

2.5.6.1. Sıralı Cümle

Birbirleri ile ilintili birden fazla cümlelerin sıralama edatlarıyla, virgül veya noktalı virgülle bağlanması neticesinde oluşan öbeklerdir. Aslında her bir cümle kendi başına bir yargıya sahiptir. Özellikle bağımlı sıralı cümlelerde, bir ve/veya daha fazla öge ortaklaşa kullanılarak hem dildeki en az çaba yasası geçerli kılınmış hem de anlatıma akıcılık kazandırılmış olur.

Türkmen Türkçesinde sıralı cümleler *we, hem, dA, emma, yöne, veli, yogsa(m), bolmasa, ya, ya-da, kâ, ne... ne...* gibi edat ve edatlaşmış sözlerle bağlanmaktadır.

Türkmen Türkçesi söz dizimi ile ilgili eserlerde, *we, hem, dA* edatları ve virgül ve paralellik (*ugurdaşlık*) ilişkisi ile birleştirildiği belirtilmektedir (Azimov ve Baylıyev, 1967: 113). Bunlardan en işlek olanı “hem” edatıdır. Bu edat “we” edatının ve “dA” edatının yerine kullanılabilir. “dA” edatının kullanımı ise *-Ip/-Up* zarf-fiil ekinin kullanımına benzemektedir. İlk cümledeki eylemin hemen ardından diğerinin gerçekleştiği ifade edilmektedir.

It hojaýynyň hem düýäniň yzyna dolanyp geldi-de, senk-senkläp ýöräp ugrady. (MÄ 10/40) ‘It sahibi ve devenin izine dönüp geldi ve tırs gitti.’

Saryhanow täze gazylan okobyň alkymyna üýşürilen topragy emay bilen ýepbeşledi-de, pilini gapdala goýdy. (YA 213/34) ‘Sarıhanov, yeni kazılmış çukurun kenarına yağılan toprağı dikkatlice düzeltilti ve küreğini kenara koydu.’

Çagalaryň geýmilerini ütügleşdirip bolansoň ol adamysynyň ýuwylgy geýmilerini ýatlady-da: “Gelip işe gidende gerek bolar...” diýip, olary duran yerinden alyp ütükledirdi. (ZB 364/25) ‘Çocuklarının giysilerin ütileyip bitirdikten sonra o, kocasının yıkanmış giysilerini hatırlayıp “Geldiğinde işe giderken gerek olur...” diyerek onları durdukları yerden alıp ütiledi.’

Turuwbaşdan şahyr öz-özünü tankytlaýar, öz lapynyň keçligini, karar tapmaýanlygyny ýaşyrman ýazýar we pelekden nalaýar. (MÇ 42/18) ‘En baştan şair kendi kendini tenkit ediyor, kendi hayal kırıklığını, huzursuzluğunu gizlemeden yazıyor ve felekten yakınıyor.’

Oýuň üstündäki bulutlar garaldy hem agraldy. (MÄ 11/12) ‘Çukurun üzerindeki bulutlar karardı ve ağırlaşdı.’

Türkmen Türkçesinde *emma*, *yöne*, *veli* edatları bağlanan cümleler karşılık gösterirken *yogsa(m)*, *bolmasa* edatları hem karşılık hem de şart göstermektedir.

Belki, çerrick iýendir, yöne çerrick iýen mal guduzlanok, akylyndan azaşanok, zäherlenip ölyär. (MÄ 94/32) ‘Belki yel otu yemiştir fakat yel otu yiyen hayvan kuduz olmuyor, aklını kaybetmiyor, zehirlenip ölüyor.’

Dutar gylyjy döwmez, emma halky göreşe göterer. (YA 216/31) ‘Dutar kılıcı kırmaz ama halkı savaşa götürür.’

Menem munuň içinde gymmatbaha bir zat barmyka diýip, gyssanyp açdym welin, şu ýylan onuň içinden atylyp çykyp, boýnuma çolaşaydy. (GA 20/41) ‘Ben de bunun içinde değerli bir şey var mı diyip

acele edip açtım fakat bu yılan onun içinden fırlayarak çıkıp boynuma dolandı.’

Şu yüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeyänem bir gowy zat, ýogsam men ýalylar tüýs masgara bolaýmaly-da... (ZB 365/15) ‘Şu yüregin gizli yerde olup gözükmemesi iyi bir şey, yoksa benim gibilerin tam anlamıyla rezil olması gerekir.’

Ya, ya-da, kä(tä) edatları ile bağlanan iki cümleden birisi gerçekleşmekte, diğeri gerçekleşmemektedir. “Ne” edatı ile bağlanan cümlelerde her iki eylemin de gerçekleşmediği ifade edilmektedir.

Çary jayıň üstünde baş minut otyrды, on minut otyrды, emma agyla ne goýun geldi, ne çopan. (MÄ 17/16) ‘Çarı binanın üstünde beş dakika oturdu, on dakika oturdu ama ağıla ne koyun geldi ne de çoban.’

Hojayynyň goýun bakmaýan günleri it tuduň aşagynda ýa diwaryň düýbünde oýaly-ukuly ýatýar, düýe ýa agylynda çöküp oturýar, ýa şu ýandaklykda otlayar. (MÄ 7/25) ‘Sahibin koyun gütmmediği günler köpek dutun altında veya duvar dibinde yarı uyanık yarı uykulu yatıyor, deve ya ahırında çöküp oturuyor ya da şu yandak dikenlerinin olduğu yerde otluyor.’

Bazen görülen geçmiş zaman eki –dI ve soru eki ile de cümleler bağlanabilmektedir.

Akmyrat bolsa oňa: “Men, Aýbölek, il ýaly ýarym-ýalta gulluk edip gidip-gelip ýörjek däl, başladymmy, şu badym bilenem gutaryp barjak” diýip ýarym oýun bilen jogap beripdi. (ZB 365/25) ‘Akmirat ise ona: “Aybölek, ben, başkaları gibi yarım yamalak askerlik edip gidip gelecek değilim, başladım mı, o hızımla da bitirip geleceğim.” diye yarı şaka cevap vermiş.’

Sıralı cümleler, ortak öğelerinin olup olmamasına yani birbirleri ile bağımlı olup olmamalarına göre “bağımsız sıralı cümle” ve “bağımlı sıralı cümle” şeklinde alt başlıklar altında incelenebilir.

2.5.6.1.1. Bağımsız Sıralı Cümle

Birbirinden bağımsız en az iki cümlenin bir araya gelmesi ile oluşan cümlelerdir. Bu cümleler var olabilmek için diğerine ihtiyaç duymazlar. Sadece anlam olarak birbirleri ile bağlantılıdır (Dizdaroğlu, 1976: 223).

Türkmen Türkçesinde “düzmeli goşma sözlem” diye adlandırılan bağımsız sıralı cümleleri, Azimov ve arkadaşları “*Herbiri kendi başına kullanılabilen basit cümlelerin dizilip gelmeleri ile oluşan birleşik cümleye düzmeli birleşik cümle denilmektedir.*” şeklinde izah etmektedir (1967).

- *Men saňa bir manat berdim, sen bolsa maňa dört manat bilen bir çeňňel köpük gaytargy beryärsiň...* (MÄ 155/24) ‘Ben sana bir manat verdim, sen ise bana dört manat ile bir avuç para üstü veriyorsun.’

Özi-de bu suratda ol häzirkisinden has ýaş görünyärdi, çalaryp ugran saçlar suratda şar garady. (ZB 366/20) ‘Kendisi de bu resimde şimdikinden çok genç görünüyordu, kırılmaya başlayan saçları resimde simsiyahtı.’

Onuň pikirine görä, Oguzhanyň üçünji oglundan doglan agtygynyň ady Çawyndyr bolupdyr we çawyndyr sözünü şöhratly, belent owazly diýip terjime edipdirler. (ÇT 6/7) ‘Onun düşüncesine göre Oğuzhan’ın üçüncü oğlundan olan torununun adı Çavındırmış ve çavındır sözcüğünü şöhretli, ünlü diye tercüme etmişler.’

Suw daşgyny wagtynda aprel’ - maý aýlarynda Kaşgaderýanyň suwy Çandyra çenli ýetip barýardy hem-de bu taýlarda diliňi ýarajak ýaly süýji - nabat Çandyr gawunlary yetiştirilýärdi. (ÇT 6/35) ‘Su taşkını zamanında, nisan ve mayıs aylarında Kaşgaderya’nın suyu Çandır’a kadar ulaşıyor ve buralarda dilini yapıştırarak kadar tatlı Çandır kavunları yetiştiriliyordu.’

2.5.6.1.2. Bağımlı Sıralı Cümle

Bir ve/veya daha fazla ögesi ortak olduğu için birbirleri ile bağlantılı cümlelerdir. Cümlelerden birinde ortak ögeler veya şahıs, zaman eki, ek fiil,

yardımcı fiil gibi biçim birimler belirtilirken diğerlerinde anlatımı bozmayacak şekilde eksiltilir. Bu yüzden cümleler arasında bir bağımlılık söz konusudur.

Bağımlı sıralı cümleler Türkmen Türkçesinde “deñdeş agzalı sözlemler” başlığı altında ele alınmaktadır (Azimov ve Baylyev, 1967: 80).

Emma olaryň bu arzuwlary feodal-klerikal jemgyýetde arzuwlygyna galyp, Zelili halypalarynyň öňe süren döwletli maslahatynyň ýer almandygyny öz gözi bilen görüpdür. (DS 18/26) ‘Fakat bu arzuları feodal klerikal cemiyette, arzu olmaktan öteye gidememiş, Zelilî haleflerinin öne sürdüğü devletli tavsiyelerini hayata geçmediğini kendi gözleriyle görmüştür.’

Aýbölek halymsyraýan gelinlerden däl, hemişe öz işlerini özi etmäge çalşardy. (ZB 364/29) ‘Aybölek nazlanan gelinlerden değildi, her zaman kendi işlerini kendisi yapmaya çalışırdı.’

Ýowuň zzyndan ýetirýän hem at, gaçsaň – gutuldyň hem at. (BB 4/1/27) ‘Düşmanın ardından yetiren de kaçtığına kurtaran da at.’

Men doglup ösen mekanyň - Çandyra tiz-tiz baryp durýaryň, toý-tomaşa, pata-doga dessurlaryna aktiw gatnaşýaryň. (ÇT 6/51) ‘Ben, doğup büyüdüğüm mekân olan Çandır’a sık sık gidiyorum, düğün dernek, taziye gibi âdetlerine aktif olarak katılıyorum.’

- Sen git-de, şol garyp ýigidi tap we şoňa aýal bol. (AA 33/1) ‘Sen git de o fakir genci bul ve ona eş ol.’

Dul gelin gidip, ol garyp ýigidi tapypdyr, oňa aýal bolupdyr. (AA 33/3) ‘Dul gelin gidip o fakir yiğidi bulmuş, ona eş olmuş.’

Şahyr daş-töwereginde bolýan näsazlyklary, sotsial ýetmezçilikleri duýupdyr we olary ýazgarypdyr. (DS 18/7) ‘Şair etrafında olan düzensizlikleri sosyal eksiklikleri hissetmiş ve onları eleştirmiştir.’

Cümlelerin olumsuzluk ifade eden “däl” sözcüğü ile bağlandığı görülmektedir. Bu durumda “däl” sözcüğü ilk cümlede olması gereken yüklem yerini almaktadır. (Atabay, Özel ve Çam, 2003:s. 97, 105).

*Itini goýup gitmegi hojáyynyň meýdana **däl-de**, goňsularyň birisiniň öýüne, kluba **ýa** dükkana gidýändigini aňladýar.* (MÄ 8/10) ‘Köpeğini bırakıp gitmesi sahibin kıra değil de komşuların birisinin evine, kulübe veya dükkana gittiğini gösteriyor.’

*Meniň «Şükür bagşym» uruşa garşy **däl-de**, jeňparazlara garşy!* (YA 216/33) ‘Benim “Şükür bahşım” savaşa değil, savaş kışkırtıcılarına karşı!’

*Onuň ynsan bilen dostlugy ýyllaryň **däl**, asyrlaryň synagyndan geçipdir.* (BB 4/1/2) ‘Onun insan ile dostluğu yılların değil asırların sınavından geçmiştir.’

2.5.6.2. Bağlı Cümle

Kendinden önce gelen cümleyi açıklama, yorumlama, aydınlatma maksadıyla önceki cümleye bağlanan cümle veya cümlelerle oluşturulan cümlelerdir. Bu cümleler açıklayıcı bağlama edatları ile veya en azından iki nokta (:) ile bağlanırlar (Dizdaroğlu, 1976: 240).

*It gök ota hem güllere çagalar ýaly begenmedi, **sebäbi** Akbayyň gözi, dünýädäki ähli itleriň gözi ýaly, reňkleri aýyl-saýyl edip bilenok.* (MÄ 5/14) ‘Köpek yeşil otlar ve güllerden dolayı çocuklar gibi mutlu olmadı çünkü Akbay’ın gözü dünyadaki tüm köpekler gibi renkleri açık seçik ayıramıyor.’

Guşlar tudy özleriniňki hasap edýän bolmaga çemeliler, çünki olar meýdanda uçup-gonup ýadanlaryndan soň, mydama şu agajyň başynda jemlenýärler we jürküleşýärler. (MÄ 6/19) ‘Kuşlar, dutu kendilerinin sayıyor olmalılar, çünkü onlar kırdan uçup konup yorulduktan sonra sürekli şu ağacın başında toplanıyorlar ve cıvıldaşıyorlar.’

*Ol gara adamlaryň erbet niýetleri bar bolmaga çemeli, **çünki** seslerini çykarman, Çarynyň jaýyň üstünden düşerine garaşýarlar.* (MÄ 17/21) ‘O kara insanların kötü niyetleri olsa gerek, çünkü seslerini çıkarmadan Çarının binanın üstünden inmesini bekliyorlar.’

Indi seni çapmarys, çünki indi naharymyz gaz bilen bişýär, çayymyz gaz bilen gaýnaýar, pejimiz gaz bilen ýanýar. (MÄ 33/15) ‘Şimdi seni kesmeyiz, çünkü şimdi yemeğimiz gaz ile pişiyor, çayımız gaz ile kaynıyor, sobamız gaz ile yanıyor.’

Doky kenarda bulaşyp ýatan awunyň ýanyna barjak bolup suwy bulandyrdy, guýrugyny suwa iki keren şalpyldadyp urdy, emma ýyrtýjynyň, ýatan ýerine baryp bilmedi, çünki onuň golaýynda suw has saýdy. (MÄ 52/39) ‘Mersin balığı, sersemlemiş halde yatan avının yanına ulaşacak olup suyu bulandırdı kuyruğunu iki kere şapırdatarak suya vurdu ama yırtıcının yattığı yere ulaşamadı çünkü onun yakınında su çok sığıdı.’

2.5.6.3. Karmaşık Cümle

Bünyesinde bağımlı sıralı cümle, bağımsız sıralı cümle ve bağılı cümle olmak üzere en az iki farklı cümle bulunduran cümlelere karmaşık cümle denilmektedir.

Azaşan wagty itiň nämeden ugur alyp öz mesgenini ýa eýesini tapýandygyny bilip bolanok, muny itleriň özi hem bilenok, ýöne Akbay mundan ozal hem sährada azaşyp gördi. (MÄ 12/12) ‘Kaybolduğu zaman köpeğin neyi esas alarak kendi meskenini veya sahibini bulduğunu bilinemez, bunu köpeklerin kendisi de bilmiyor fakat Akbay bundan önce de sahrada kaybolup gördü.’

Ol ýöne bir adam çagasy däl-de, hakykatdanam, surat ýalydy, beýlekisi bolsa gedemjedi, Aýbölek olary tanamaýardy, tanajak hem bolmaýardy. (ZB 366/16) ‘O, sıradan bir insan çocuğu değil de gerçekten de tablo gibiydi oteki ise kibirliydi, Aybölek onları tanımiyordu, tanıyacak da olmuyordu.’

- Muny kakamyň dogany Aganazar akgam ekipdir, uruşdan öň ol muny ine şeydip, serhetçiler zastawasyndaky dost komandirlerinden alyp, aýasynda göterip gelipdir - diyip, Aýbölege aýasynyň birisini görkezipdi. (ZB 366/31) ‘Bunu babamın kardeşi Aganazar amcam getirmiş, savaştan önce o, bunu sınır karakolundaki arkadaşı olan komutanlardan alıp

avucunda taşıyarak getirmiş, diyip Aybölek'e uyuçlarından birisini göstermişti.'

Adamyň suwda ýüzüşi ýyrtyjyny gen galdyranok, çünki onuň özi hem suwda ýüzüp bilýär, ýöne iki aýakly jandaryň suwa çümmegi welin barsyň garaşmadyk hadysasy. (MÄ 57/25) 'İnsanın suda yüzmesi yırtıcıyı şaşırtmıyor çünkü kendisi de suda yüzebiliyor fakat iki ayaklı canlının suya dalmasını parsın beklemediği bir hadise.'

SONUÇ

Söz dizimi açısından Türkmen Türkçesiyle Türkiye Türkçesi arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Farklılıklar, genelde, şekil bilgisi seviyesinde olup aynı görevdeki farklı biçimbirimlerin tercih edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu farklılıkları birkaç madde hâlinde sıralayabiliriz:

1. Türkmen Türkçesinde –cAK ve -dIK/-dUK sıfat-fiil öbeklerinin tamlayan olduğu sıfat tamlaması, belirtili isim tamlamasının tamlananı olduğunda iyelik eki, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi sıfat-fiil ekinden sonra değil sıfatın nitelediği isimden sonra getirilir (*Garagumda derýanyň akmadyk ýeri ýok.* ‘Karakumda nehrin akmadığı yer yok.’; *Pulemyotyň oturdylyjak öýjügi tayýardy.* ‘Mitralyözün oturtulacağı yuva hazırды.’).

2. Ayrıca “yarım” sıfatı “bir” sayı sıfatı ile kullanıldığı ve yaklaşık bir değer bildirdiği durumlarda “bir” sıfatı düşürülür ve “yarım” sıfatı nitelediği isimden sonra gelebilir (*Gurçuklar aý ýarym ýaprapak - diňe tut ýapragyny iýip, galam ýaly ýogyn bolýarlar.* ‘Tırtıllar bir buçuk ay yaprak sadece, dut yaprağı yiyip kalem kadar kalınlaşıyorlar.’).

3. Türkmen Türkçesinde sayılı tekrarlar da bazı farklılıklar görülmektedir. Bilindiği gibi sayılı tekrarlar yaklaşık değer bildirmek için kullanılır. Yaklaşık değer, asıl değerde veya asıl değer üstünde olduğu düşünülüyorsa, önce küçük, sonra büyük sayı adı gelecek şekilde sıralanır. Eğer yaklaşık değer asıl değer altında olduğu düşünülüyorsa, büyük sayı önce küçük sayı sonra gelecek şekilde sıralanmaktadır (*Özem aňrysy büş-üç günden täze gelen işgäriň hem agramy bildirýärdi.* ‘Kendisi topu topu üç beş günden yeni gelen çalışanın da ağırlığı bildiriyordu.’, *Garagumuň haýsy ýerini dört-büş kilometr gazsaň, ondan gaz çykar!* ‘Karakum’un neresini dört beş kilometre kazsan, ordan gaz çıkar!’).

4. Edilgen fiillerle kurulan yapılarda, yine aynı şekilde öznesiz yapılar ortaya çıkmaktadır. Türkmen Türkçesinde, şimdiki zaman sıfat-fiili “hâzirki zaman ortak işligi” diye adlandırılan –yAn eki ve geçmiş zaman sıfat-fiili “öten zaman ortak işligi” diye adlandırılan –An eki ardına –dIr bildirme eki getirilerek yüklem yapılabilmektedir (...*İşe-he çykylyandyr, ... mektebe barlandır-la...* ‘İşe çıkılmıştır,

mektebe gidilmiştir). Türkiye Türkçesinde olmayan bu çekimlerde de eğer fiil geçişsiz edilgen ise, öznesizlik söz konusudur.

5. Geniş zaman (nämälim geljek zaman), *yalı* (gibi) edatı ve *däl* sözcüğü ile oluşturulan yapılarda özne bulunmaz (*Häzir onun golaýyndan barar ýaly däl*. ‘Şu an onun yanına gidilir gibi değil’).

6. Bazen yüklemi isim olan cümlelerde, ek fiil düşürüldüğü için yüklem hiç şahıs eki almaz bu yüzden şahıs ve sayı yönünden uyum görülmeyebilir (*Men bu jülgä dynç almaga gelen şofýor*. ‘Ben bu vadiye dinlenmeye gelen bir şoförüm.’).

7. Yeterlilik fiillerinde öbeğin tekrarlanması hâlinde asıl fiil tekrarlanmaz (*It gezelenç edende hemişe ysyranyar, ýerde ýatan üýtgeşiğräk predmetleri hökman ysgayar, ony iyip boljak-bolmajaklygyny syndan bilmäge çalyşýar*. ‘Köpek gezinti yaparken hep kokluyor, yerde duran farklı şeyleri mutlaka kokluyor onu yiyip yiyemeyeceğini kokusundan anlamaya çalışıyor.’).

8. Türkiye Türkçesinde, bulunma veya birliktelik hâliyle kullanılan bazı tümleçler, Türkmen Türkçesinde yönelme hâli ile kullanılmaktadır (*Uly tuda ýetmänkä, barsyts burnuna ýaga gowrulýan balygyn, ysy geldi*. ‘Büyük duta ulaşmadan parsın burnuna yağda kızartılmış balığın kokusu geldi.’, *Obasyňa gelip, toý tutup, şol gyza hem öýlenipdir*. (GA 18/5) ‘Köyüne gelip düğün yapıp o kızla da evlenmiş.’).

9. Türkiye Türkçesinde, yönelme hâli ile kullanılan bazı tümleçler, Türkmen Türkçesinde ayrılma hâli ile kullanılmaktadır. Bu durum özellikle *sora-* (sor-) ve *çık-* fiillerinde dikkat çekmektedir (*Itiň önünden iki sany adam çykdy*. ‘Köpeğin önüne iki adam çıktı’, *Ýöne men sizden ýene bir zat sorajak*. ‘Fakat ben size bir şey daha soracağım.’).

10. Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde birliktelik hâli ile kullanılan bazı sözcüklerin ayrılma hâli eki almaktadır. Özellikle *dol-* fiili ayrılma hali ekli öge istemektedir (*Ol az salymdan içine sünk atylyp ýarmadan bişirilen ýaly Akbaýyn önünde goýdy*. ‘O, kısa bir süre sonra yarmayla birlikte pişirilmiş yalı Akbay’ın önüne koydu.’, *Gaçyny ýyksañ, dokuly köljagaz suwdan dolar, balyk hem ajaldan halas bolar*. ‘Bendi yıksan, mersin balığı olan gölcük suyla dolar, balık da ecelden kurtulur.’, *Kirpileri birinden iber ýa özüň geleniňde getir*. ‘Kirpileri biriyle gönder veya kendin geldiğinde getir.’).

11. +*lĀ-p* ekinin Türkiye Türkçesinde “boyunca” sözcüğü ile oluşturulan yapıları da karşıladığı görülmektedir (*Her gezek Akmyrat gaýdyp geler uçurlary ol birnäçe günlüp oňly uklap bilmezdi.* ‘Her seferinde Akmurat dönüp geleceği zamanlar o birkaç gün boyunca rahat uyuyamazdı.’).

12. Türkmen Türkçesinde “*gündiz, gije, yaz (bahar), tomus (yaz), gys*” gibi zaman ifade eden bazı sözcüklerden sonra *iyelik eki + zamir n’si + Yönelme hâli eki* ile zaman zarfı tümleci yapıldığı görülmektedir (*Häzir bolsa köpek tomsuna kölegede, gysyna güneyde ýatyp ýalyny iýýär.* ‘Şimdi ise erkek köpek yazın gölgede, kışın güneyde yatıp yalını yiyor.’).

13. Türkmen Türkçesinde *diyip (diye)* zarf-fiili ile sebep bildiren tümleçlerin oluşturulduğu görülmektedir (*Eje, belki, ol mal bakylyan ýere - Muhammediň ýanyna diýip gidendir-ä?* ‘Anne belki, O, hayvanların güdüldüğü yere, Muhammet’in yanına gidiyorum diye gitmiştir.’).

14. Zarf-fiil eklerinden *-All, -AndA, -mAzdAn, -dlk(I)çA/-dUk(I)çA, -InçĀ/-UnçĀ* ve *-kĀ* eki Türkiye Türkçesinden farklı olarak *iyelik eki* almaktadır. Bu eklerden *-kĀ* eki Türkiye Türkçesinde *-ken* ekinde olduğu gibi ek fiil vasıtasıyla isimler üzerine de getirilebilmektedir (*Ýöräp baryarkaň üstünden basaymasaň ýa ot orup ýörkäň bilinden gysymlaşmasaň; dört nejisň biri-de adama degenok.* ‘Yürüyüp giderken üstüne basmasan veya ot biçerken belini sıkmasan, dört pisliğin hiç biri insana dokunmaz.’, *Öylenemde toýa çagyraryn, maşynly gelip, sizi öz raýonymyza alyp giderin.* ‘Evlendiğimde düğüne çağırırım, arabayla gelip sizi kendi ilçemize alıp giderim.’).

Gerek tarihî lehçelerde gerekse günümüz lehçelerinde cümle kuruluşu aynıdır. Bu çerçevede Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında neredeyse bire bir denilecek benzerlik görülmektedir. Aradaki farklılıklar daha çok şekil bilgisinden kaynaklanmaktadır. Cümle kuruluşundaki aynılık, Türk dilinin bütünlüğünü gösteren en önemli delildir.

KAYNAKÇA

- Abik, A. Deniz (2010), "(İsim1 + II/IU)(İsim2 + II/+IU) Kuruluşundaki İkilemeler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(2), 1-20.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Demir, N., Aksu, B. T. ve Gültekin, B. (2011), *Türkçe Sözlük* (11 b.), TDK Yay., Ankara.
- Alyılmaz, Cengiz (1994), *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yay., Erzurum.
- Alyılmaz, Semra (2011), *Risâle-i Mûze-dûzluk (İnceleme - Metin - Dizin)*, Elik, Ankara.
- Atabay, N., Özel, S. ve Çam, A. (2003), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi* (2 b.), Papatya Yayıncılık, İstanbul.
- Azimov, P. ve Baylıyev, H. (1967), *Türkmen Diliniñ Grammatikası II. Bölüm (Sekizyillik ve Orta Mektepler Üçin Okuv Kitabı)* (21 b.), Türkmenistan Neşiryat, Aşkabat.
- Azimov, P., Amansariyev, C., Sariyev, G., Sopiyeve, G., Hıdırov, M. N. ve İbrayimov, A. (1960), *Häzirki Zaman Türkmen Dili*, Aşkabat.
- Azimov, P., Sopiyeve, G. ve Çöñnäyev, Y. (1992), *Türkmen Dili - Pedagogik Uçilişçeler Üçin* (3 b.), Magaríf, Aşkabat.
- Banguoğlu, T. (2007), *Türkçenin Grameri* (8 b.), TDK Yay., Ankara.
- Baskakov, N. A., Garriyeva, B. A. ve Hamzayev, M. Y. (1968), *Türkmençe Orsça Sözlük*, İlimlar Akademiyası Magtımğulı Dil ve Edebiyat İnstitutı, Moskova.
- Baylıyev, Hocamırat (1948), *Häzirki Türkmen Diliniñ Grammatikasınıñ Gısqa Kursı I Bölüm Morfologiya*, TurkmenOkuvPedNeşir, Aşkabat.
- Baylıyev, Sapar (1992), *Türkmen Diliniñ Tarihi Grammatikası*, Magaríf Neşiryatı, Aşkabat.
- Beşen Delice, T. (2010), *Türkmen Türkçesinde Fiil*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Bilgegil, M. Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, Dergah Yay., İstanbul.

- Biray, Himmet (1985), *Türkmen Şivesinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Biray, H. ve Biray, N. (2000), Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Sentaks Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı*, 22-45.
- Borcakov, A., Sarıhanov, M., Söyegov, M., Hocayev, B. ve Ernazarov, S. (2000), *Türkmen Diliniñ Grammatikası*, TDK Yay., Ankara.
- Çarıyarov, B. (1957), *Häzirki Zaman Türkmen Dilindäki İşlik Dereceleri*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşiryatı, Aşkabat.
- Çarıyarov, B. ve Sarıyev, G. (1977), *Türkmen Diliniñ Grammatikası II Bölüm Söz Düzüminiñ ve Yönekey Sözlemiñ Sintaksisi*, İlim Neşiryat, Aşkabat.
- Çelik, A., Kaya, N., Demirbilek, S. ve Çiftçi, S. (2006), *Cümle ve Metin Bilgisi*, Lisans Yayıncılık, İstanbul.
- Delice, H. İbrahim (1997), “Zincirleme İsim Tamalaması” Teriminin Kullanımı Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*(5), 365-369.
- Delice, H. İbrahim (1998), Türkçe Söz Diziminde Özne, *Türklük Bilimi Araştırmaları*(6), 191-208.
- Delice, H. İbrahim (2002, Aralık), Yüklem Olarak Türkçede Fiil, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 185-212.
- Delice, H. İbrahim (2003), Türkçe Sözdiziminde Tümleç, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*(3), 299-333.
- Delice, H. İbrahim (2007a), *Türkçe Sözdizimi* (3 b.), Kitabevi, İstanbul.
- Delice, H. İbrahim (2007b), Yüklemin Özne ve Nesne İlişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 141-145.
- Delice, H. İbrahim (2012a), Cümle Nasıl Tanımlanır, *Turkish Studies*, 7(1), 37-40.
- Delice, H. İbrahim (2012b), Yapı Açısından Cümle Sorunu, *Turkish Studies*, 7(3), 871-876.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1963), *Türkçede Fiiller*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, TDK Yay., Ankara.
- Doğan, Nuh (2010), Türkçede Nesneyi Belirleme Sorunu, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(10), 225-230.

- Ediskun, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi* (7 b.), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Erdem, Melek (2006, Haziran), Türkmen Türkçesinde Hareket Fiillerinin "İstem"e Göre Değişmesi, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 38-50.
- Erdem, Melek (2009, Eylül), Türkmen Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Perifrastik Kullanımı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 7-17.
- Ergin, Muharrem (2000), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- Erkman-Akerson, F. ve Ozil, Ş. (1998), *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg, İstanbul.
- Erkul, Rasih (2004), *Cümle ve Metin Bilgisi*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Gencan, T. Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Guzıçıyev, Toyly (1992), *Türkmen Diliniñ Yazuv Yadigärliklerinde Yönekey Sözlemiñ Baş Agzaları*, İlim, Aşkabat.
- Gülsevin, Selma (2001, Şubat), Öznesi Gösterilmeyen Bir Cümle Tipi Daha, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 197-204.
- Gürsoy-Naskali, Emine (1997), *Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Hamzayev, M. Y., Altayev, S., Atayev, G., Açilova, G., Mesgudov, V. ve Meretgeldiyev, A. (1962), *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*, Turkmenistan İlimler Akademiyası Dil Bilim İnstitutu, Aşkabat.
- Hamzayev, M. Y., Gurbanov, M., Harlanov, M. S. ve Amangeldiyev, K. B. (1977), *Rus ve Türkmen Dilleriniñ Deneştirme Grammatikası 2. Cilt Sintaksis*, İlim Neşiryatı, Aşkabat.
- Hanser, Oskar (2003), *Türkmence Elkitabı*, (Z. K. Ölmez, Çev.), Mehmet Ölmez, İstanbul.
- Hatiboğlu, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, TDK Yay., Ankara.
- İlker, Ayşe (2003, Bahar), Türkmen Türkçesinde -dır Ekinin "ve" Bağlacı İşlevinde Kullanılışı, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 119-124.
- Kara, Mehmet (2005), *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kara, Mehmet (2009), Lehçeleri Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar, *Turkish Studies*, 4(4), 1056-1082.
- Karahan, Leyla (1997), Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine, *Türk Dili Dergisi*(549), 209-213.

- Karahan, Leyla (1999), *Türkçede Söz Dizimi* (6 b.), Akçağ, Ankara.
- Karahan, Leyla (2011), *Türkçede Söz Dizimi* (16 b.), Akçağ, Ankara.
- Karaörs, Metin (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri.
- Karaörs, Metin (2005), *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Akçağ Yay., Ankara.
- Kayasandık, Ahmet (1998), *Türkmen Türkçesinde Cümle Yapısı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesinin Grameri* (3 b.), TDK Yay., Ankara.
- Kükey, Mazhar (1972), *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Filler*, Ongun Kardeşler Matbaası, Ankara.
- Meredov, A. ve Ahallı, S. (1988), *Türkmen Klassıki Edebiyatının Sözlüğü*, Türkmenistan, Aşkabat.
- Mustafayev, E. M. ve Şçerbinin, V. G. (1996), *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Ruskiy Yazık izniyle Multilingual, İstanbul.
- Nartıyev, N., Penciyev, M. ve Miradov, A. (1998), *Häzirki Zaman Türkmen Dili Sintaksis*, İlham, Aşkabat.
- Öner, Mustafa (1999, Ocak), Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi, *Türk Dili*(565), 10-18.
- Özkan, M. ve Sevinçli, V. (2009), *Türkiye Türkçesi Söz Dizimi (Kelime Çözümlemeli)*, Akademik Kitaplar, İstanbul.
- Özkan, Nevzat (1996), *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara.
- Özmen, Mehmet (1995, Mart), Cümlenin Altıncı Ögesi ve Terim Önerisi, *Türk Dili Dergisi*(519), 224-227.
- Potseluyevskiy, P. Aleksandr (1943), *Osnovi Sintaksisa Turkmenskogo Literaturnogo Yazıka (Türkmen Edebi Dilinin Sözdiziminin Temelleri)*, Birleşen Türkmen Devletneşir, Aşkabat.
- Sarı, B. ve Güder, N. (1998), *Türkmençenin Grameri (III Sintaksis)*, Türk Dünyası Gençleri'nin Mahtumkulu Yayın Birliği, Ankara.

- Savran, Hülya (2008/1), Türk Dilinde "+DIR" Bildirme Ekiyle Yapılan Belirsizlik Kelimeleri, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(14), 163-188.
- Şahin, Savaş (2012, Nisan), Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiilerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 177-190.
- Şimşek, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi (Tümceler-Belirtme Öbekleri-Çözümleme)*, Kuzey, Trabzon.
- Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z. ve Eker, S. (1995), *Türkmence Türkçe Sözlük*, Simurg, Ankara.
- Toparlı, Recep (1991), *Türk Dili*, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Zorunlu Dersler Koordinatörlüğü Türk Dili Bölümü, Erzurum.
- Toparlı, Recep (1998), *Harezmi Türkçesi*, Dilek Ofset Matbaacılık, Sivas.
- Toparlı, R. ve Vural, H. (2000), *Kıpçak Türkçesi*, Dilek Matbaası, Sivas
- Torun, Yeter (2006), +DIR/+DUR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları Üzerine, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*(2003/ I), 111-122.
- Uzun, N. Engin (2000), *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual, İstanbul.
- Üstünova, Kerime (2006), Yüklem, Yalnız Özneyi mi İçinde Taşır? *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(11), 241-250.
- Veyisov, Begmırat (2008), *Türkmen Dilinin Tarihi*, Türkmen Dövlət Neşiryat Gullığı, Aşkabat.
- Yaman, Ertuğrul (2000), *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, TDK Yay., Ankara.
- Yusupov, N. ve Yusupova, C. (1992), *Türkmen Dili ve Edebiyatı*, Dessur, Aşkabat.
- Yücel, Bilâl (1999a), 700 Yıl Ara ile Batı Türkçesi Grameri Üzerine I, İsim İşletme Ekleri, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sayı, 8), 125-183.
- Yücel, Bilâl (1999b), Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları, *Türk Dili Gramerinin Sorunları II*, 156-201.
- Yücel, Bilâl (2000), Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine, *Türklük Bilimi Araştırmaları* (Sayı, 9), 75-114.

TÜRKİYE TÜRKÇESİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ DİZİNİ

Ayrılma hâli	Çykyş düşüm
Ayrılma ve çıkma tümleci	Çykyş doldurgyjy
Bağımlı sıralı cümleler	Deñdeş agzalı sözlemler
Bağımsız sıralı cümleler	Düzmeli goşma sözlemler
Bağlaç	Baglaýyjy kömekçi
Bağlama tümleci	Giriş sözler
Basit cümle	Ýönekeý sözlem
Basit sayılar	Sada sanlar
Belirli gelecek zaman	Mälim geljek zaman
Belirtili nesne	Ýeňiş doldurgycy
Birleşik cümle	Goşma sözlem
Birleşik fiil	Goşma işlik
Bulunma tümleci	Orun doldurgyjy
Cevap sözcükleri	Jogap sözler
Cümle	Sözlem
Çekim edatı	Söz soňy kömekçisi
Çokluk	Köplük san
Dolaylı tümleç	Gytak doldurgyç
Dönüştü çatı	Özlük derecesi
Durum zarfı tümleçleri	Hal-ýagdaý doldurgyjy
Edilgen çatı	Gaýdym derecesi
Eksiltili cümle	Doly däl sözlem
Emir cümlesi	Buýruk sözlemi
Emir kipinin	İşligin buýruk şekili
Geçişli fiil	Geçirýän işlik
Geçişsiz fiil	Geçirmeyän işlik
Geçmiş zaman	Öten zaman
Gelecek zaman	Mälim geljek zaman
Geniş zaman	Nämälim geljek zaman

Gereklilik kipi	İşligin hökmanlyk şekili
Girişik-birleşik cümle	Eýerceňli goşma sözlem
Haber cümlesi	Habar sözlemi
İç cümle	Başganyň sözi (gepi)
İlgi hâli	Eýelik düşüm
İsim-fiil	İş atlary
İstek kipi	İşligin arzuw şekili, isleg şekili
İşaret zamiri	Görkezme çalyşmasy
İşteş çatı	Şariklik derecesi
İyelik eki	Değişilik goşulması
Karmaşık birleşik cümle	Çılgırlı goşma sözlem
Kurgu-hayal kipi	İşligiň hyýallanma şekili
Nesne (düz tümleç)	Ýeňiş doldurgyjy (Göni doldurgyç)
Nicelik zarfı tümleçleri	Ölçeg-mukdar doldurgyjy
Öğrenilen geçmiş zaman	Subyektiv öten zaman
Özne	Eýe
Özne ile yüklem uyuşması	Eýe bilen habaryň ylalaşmagy
Öznesiz cümle	Eýesiz sözlem
Sayı sıfatı	San
Sayıllı tekrar	Tirkeş sanlar
Sebep zarfı tümleçleri	Sebäp hem maksat doldurgyjy
Sıfat-fiil	Ortak işlik
Soru cümlesi	Sorag sözlemi
Şahıs eki	Ýönkeme goşulmasy
Şahıs zamirleri	At çalyşmalary
Şart cümlemsisi	Şart eýerceň sözlem
Şart kipi	İşligiň şert şekili
Şimdiki zaman	Häzirki zaman
Tamlama	Söz düzümleri
Tamlayan	Ayırğıç
Teklik	Birlik san

Tekrar öbeği	Tirkeş (tirkeş-gaýtalanýan) sözler
Tümleç	Doldurgyç
Ünlem edatı	Ümlük
Ünlem tümleçleri	Ýüz tutma sözler
Yalın hâl	Baş düşüm
Yer zarfı tümleçleri	Orun doldurgyjy
Yönelme hâli	Ýöneliş düşüm
Yönelme tümleci	Ýöneliş doldurgyjy
Yüklem	Habar
Yüklem dışı tümleçler	Sözlem agzasy hasaplanmaýan sözler
Yükleme hâli	Ýeňiş düşüm
Yüklemsiz cümle	Habary galdyrylan doly däl sözlem
Zaman zarfı tümleçleri	Wagt doldurgyjy
Zarf-fiil	Hal işlik

TÜRKMEN TÜRKCESİ DİL BİLGİSİ TERİMLERİ DİZİNİ

At çalyşmalary	Şahıs zamirleri
Ayrgıç	Tamlayan
Baglaýyjy kömekçi	Bağlaç
Baş düşüm	Yalın hâl
Başganyň sözi (gepi)	İç cümle
Bilelik doldurgyjy	Birliktelik tümleci
Birlik san	Teklik
Buýruk sözlemi	Emir cümlesi
Çılsırımly goşma sözlem	Karmaşık birleşik cümle
Çykyş doldurgyjy	Ayrılma ve çıkma tümleci
Çykyş düşüm	Ayrılma hâli
Değişilik goşulması	İyelik eki
Değişlilik aýyrgyçy	Belirtili isim tamlamasının tamlayany
Deñdeş agzalı sözlemler	Bağımlı sıralı cümleler
Doldurgyç	Tümleç
Doly däl sözlem	Eksilteli cümle
Dowamsyz öten zaman	Süreksiz geçmiş zaman
Düzmeli goşma sözlemler	Bağımsız sıralı cümleler
Düzümlü eýe	Karmaşık özne
Düzümlü habar	Karmaşık yüklem
Esasy sözleri işlik bolan habar	Asıl ögesi fiil olan yüklem
Esasy sözleri işliklerden bolmadyk habar	Asıl ögesi fiil olmayan yüklem
Eýe	Özne
Eýe Bilen Habaryň Ylalaşmagy	Özne ile yüklem uyuşması
Eýelik düşüm	İlgi hâli
Eýerceňli goşma sözlem	Girişik-birleşik cümle
Eyesi näbelli (nämelim) sözlem	Öznesi belirsiz cümle
Eyesi umumy(laşan) sözlem	Öznesi genelleşmiş cümle
Eýesiz sözlem	Öznesiz cümle

Gaýdym derecesi	Edilgen çatı
Geçirmeýän işlik	Geçişsiz fiil
Geçirýän işlik	Geçişli fiil
Giriş sözler	Bağlama tümleci
Goşma eýe	Birleşik özne
Goşma habar	Sözcük öbeğinden oluşan yüklem
Goşma işlik	Birleşik fiil
Goşma sözlem	Birleşik cümle
Görkezme çalyşmasy	İşaret zamiri
Gytak doldurgyç	Dolaylı Tümleç
Habar	Yüklem
Habar sözlemi	Haber cümlesi
Habarlyk kategoriýasy	Yüklemlik kategorisi
Habary galdyrylan doly däl sözlem	Yüklemsiz cümle
Hal işlik	Zarf-fiil
Hal-ýagdaý doldurgyjy	Durum zarfı tümleçleri
Häzirki zaman	Şimdiki zaman
Häzirki zaman ortak işliği	Şimdiki zaman sıfat fiili
Häzirki-öten zaman	Şimdiki-geçmiş zaman
İnkärleýci sözlemler	Reddetme cümleleri
İş atlary	İsim-fiil
İşligin arzuw şekili, isleg şekili	İstek kipi
İşligin buýruk şekili	Emir kipinin
İşligin hökmanlyk şekili	Gereklilik kipi
İşligiň hyýallanma şekili	Kurgu-hayal kipi
İşligiň şert şekili	Şart kipi
Jogap sözler	Cevap sözcükleri
Kem işlik	Yetersiz fiil
Köplük san	Çokluk
Mälim geljek zaman	Belirli gelecek zaman
Mälim geljek zaman	Gelecek zaman

Meňzetme doldurgyjy	Benzerlik tümleçleri
Meňzetme doldurgyjy	Benzetme tamlaması
Nämälim geljek zaman	Geniş zaman
Ortak işlik	Sıfat-fiil
Orun doldurgyjy	Bulunma veya yer zarfı tümleci
Ölçeg-mukdar doldurgyjy	Nicelik zarfı tümleçleri
Öňki öten zaman	Önceki geçmiş zaman
Öten zaman	Geçmiş zaman
Öten zaman ortak işliği	Geçmiş zaman sıfat-fiili
Özlük derecesi	Dönüşlü çatı
Sada eýe	Tek sözcükten oluşan özne
Sada habar	Tek sözcükten oluşan yüklem
Sada sanlar	Basit sayılar
San	Sayı sıfatı
Sebäp hem maksat doldurgyjy	Sebep zarfı tümleçleri
Sorag sözlemi	Soru cümlesi
Sostavly (düzmeli) sanlar	Sıfat tamlaması yapısında olan sayılar
Söz düzümleri	Tamlama
Söz soňy kömekçisi	Çekim edatı
Sözlem	Cümle
Sözlem agzasy hasaplanmaýan sözler	Yüklem dışı tümleçler
Subyektiv öten zaman	Öğrenilen geçmiş zaman
Şariklik derecesi	İşteş çatı
Şart eýerceň sözlem	Şart cümlelisi
Tassyklaýcy sözlemler	Tasdik etme cümleleri
Tirkeş (tirkeş-gaýtalanýan) sözler	Tekrar öbeği
Tirkeş sanlar	Sayılı tekrar
Ugurdaşlık	Paralellik
Ümlük	Ünlem edatı
Wagt doldurgyjy	Zaman zarfı tümleçleri
Ýáýraň yönekey sözlem	Geniş basit cümle

Ýeňiş doldurgycy	Belirtili nesne
Ýeňiş doldurgyjy (Göni doldurgyç)	Nesne (düz tümleç)
Ýeňiş düşüm	Yükleme hâli
Ýönekeý eýe	Tek sözcükten oluşan özne
Ýönekeý sözlem	Basit cümle
Ýöneliş doldurgyjy	Yönelme tümleci
Ýöneliş düşüm	Yönelme hali
Ýönkeme goşulmasy	Şahıs eki
Ýüz tutma sözler	Ünlem tümleçleri
Ýüzlenme sözlemi	Hitap cümlesi
Ýygnak ýönekeý sözlem	Dar basit cümle